

•

NÎQAŞËN FELSEFEYË 36.

Abdusamet Yîgît

weşanen

.
. .
. .
. .

*Niqaşên felsefeyê 36.
@Abdusamet yigit
Weşanên felsefe
2018-Almanya-Berlin
Grafik: zendi şîyar*

.
ISBN 968-4-940996-32-0

Pêşgotin:

John stuart mill wê weke filosofekê ingilisî ku wê yê dema ronakbiriye bê. Wê di demên dawîyê ên ronakebiriye de wê derkeve li pêş bihizrên xwe. BI pirtûka xwe ya bi navê "a system of logic" wê, piştî wê, bê nasîn. Wekî din wê li li ser mijarên din ên demê wê hizrên xwe wê, werênê ser ziman.

Biqasî ku wê were dîtin wê bandûra hizrên filosofên weke newton û Jeremy bentham û hwd wê, li ser w hebê. Wê, weki din di wê demê de wê bandûra pêşveçûnên bi şoreşa firansa ku wê di wê demê de wê bi dîyarkiri wê hebin. Mirov wê nikaribê dervî wê jî şîrovebikê.

Di awayekê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê bi zêdeyî wê bi hizrên xwe yê li ser mantiqê û felsefeyê re wê, di wê temenê de wê derkeve li pêş. Di xabatên xwe de wê, bixwezê ku ew pergalek mantiqî ku wê li ser temenekê bûjenî û fîzîkî wê, di wê temenê de wê, biafirênê û wê werênê ser ziman re wê, di renekê de wê bi hizrên xwe re wê derkeve li pêş.

Wekî din wê bi nerîna wî re wê, hizrên wî yê ku ew dihên ser ziman ew wê, di wê çerçoveyê de wê, bi wan re wê li wê bihizirê ku wê, çawa wê, di renekê de wê, nerînek bi zanyarî wê biafirênê wê di şêwayekê de wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, felsefeya mill wê dema ku wê di wê temenê de wê bahsa wê were kirin wê bi wê re wê were dîtin ku wê were ser ziman ku ew wê mijare felsefeyê a demê wê, li ser temenekê şenber wê çawa wê, di dîmenekê de wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Wekî din wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, bi hizrên xwe re mill wê mijare têgîna felsefeyê wê li şûna ku wê li ser temenekê metafîzîkî wê bixwezê ku ew bi temenekê fîzîkî ew ji aliyê xwe ve wê, di çerçoveya têgîna xwe ya naturalist de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, di mijare şîrovekirinên xwe de wê, weke ku wê were dîtîn wê mijare têtîna sedemê wê ji gelek aliyên ve wê şîrovebikê. Ji wê aliyê ve wê weke ku wê were dîtîn wê bandûra hizrên hume wê bi têtîna destûra sedemê re ku ew wê bi wan re wê bihizirê re wê were dîtîn ku ew wê li wî bibê. Lê ew wê, ji aliyê xwe ve wê, li gorî xwe wê nerînek zanyarî wê li ser temenekê fizîkî û weke ku ew wê pênamebikê "dervî têtîhek metafîzîkî" wê bixwezê ku ew wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê, bixwezê ew hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Hizrên mill wê ji wê aliyê ve wê giringîya wê hebê ku ew wê, çawa wê, bi têtîliya fizîkê, û ankû rewşa bûjenî û mantiqê û hwd re wê, di rengekê de wê şîrovebikê. Wê di wê temenê de wê, têtînen mantiqî wê, dervî têtînek metafîzîkî wê bi ya xwezayî û fizîkî re wê çawa wê bê gihandin li çerçoveyek fahmkirinê wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê were dîtîn ku ew wê werênê hanîn li ser ziman.

Di têtîna xwe ya xwezayî û mantiqî de wê, di dîmenekê empirîkî û pozitivist de wê, rengê hizirkirina mill wê xwe di dîmenekê de wê bide dîyarkirin. Wê dema ku wê di çerçoveya têtîna xwe ya felsefî de wê dema ku wê bi xwezayî wê hizrên xwe wê werênê ser ziman wê mijare xwezayê wê bi wê re wê, di rengekê de wê, weke ku wê di têtînen bentham de wê bi têtînek 'egoisma derûnî' re wê were dîtîn wê bi hizrên wî re wê, di dîmenekê de wê were dîtîn ku ew bi wê li xwezayê mirov wê bihizirê. Ew dixwezê ji wê şenbertir bigihijê têtînekê.. Heta ku ew wê hizrên bentham wê ji aliyekê ve wê di wê temenê de wê ber sedemên ku ew li mijara ramyariyê zêde di hoyin wê, ji hinek aliyên ve jî wê, weke ku wê red jî bikê.

Mill wê dema ku wê weke demekê li ser nava britanya mazin wê li hindistanê wê bimênê wê di wê demê de wê weke ku wê hizrên xwe wê bi zêdeyî wê reng û awayê wan bi şekl û awa bikê. Di wê demê de wê têtîn û hizrên xwe 'li ser azadiyê' wê biafirênê'. Ew wê, di wê temenê de wê, bahsa xwe bi rêvebirina xalkê hindistanê wê bikê û heta ku wê bahsa saziyên hukumetî ên weke yên wezeretî ên hundûr û derveyî û hwd wê bikê. Di wê rengê de wê, di wê demê de wê li hemberî serdestîya ingistanê a li hindistanê wê rabê. Heta ku wê di rêveberîya konseya ingilistanê a li hindistanê de wê ji wî re wê cih wê were cihê kirin ew wê redbikê.

Di awayekê de wê di wê demê de wê hizrên xwe yên li ser azadiyê bi têtîna ramyarî civaknasî ve girêdayî wê bidest hizirkirinê wê bikê û wê

pêşbixê. Ew wê, di xabate xwe ya li ser azadiyê de wê, bi gotina ”di civakek bi şaristan û pêşketî de wê her endamên wê hêza wê bikarbênin ku ew wê çawa pêşîya kesekê din zirarê bibînê ew pêşîya bigirê wê bi wê re wê hêza bikarbênê wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê mijare pêşîlêgirtina zirarên li kesên dervî xwe wê çawa wê pêşîya wê were girtin wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di awayekê din de jî wê di nava têngîna azadiyê û tîraniyê de wê, hizrên xwe wê di rengekê de wê, bîhîzê ser ziman. Ew wê, di rengekê de wê, li ser mijare kes jî wê azadiya civaknasî û tîranîya girseyî wê, di rengekê de wê, weke du gotinên beremberê hev ku ew wê di wê temenê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman bê.

Di serî de wê, di awayekê de wê bi hizrên xwe yê ku ew wê werênê ser ziman wê ji aliyekê ve wê ew bixwe wê temenê lêpîrsîna metingeriya britanya mazin a li hindistanê wê weke ku wê bikê berlêpîrsînê de.

Di wê çerçoveyê de wê weke ku wê were dîtin wê mafên civaknasî û azadiya ramyarî wê bi hev re wê hilde li dest. Di dewama wê de wê, weke ku wê were ser ziman wê mijarên weke ’serdestî û ankû ’sehêta destûrî’ wê di rengekê de wê bikê bahsa wê bikê.

” Civakek bi fermanên xwe bicih bîhê û tîhê. . Eger li şûna rast farmenkirinan çewtî bibê an jî fermanekê bide û tiştên ku ew destwerdanê li wê nekê. di rengekê ramyarî de tiraniyên civaknasî ku ew bê hanîn, bi gelemûerî ku ew bi cezayên giran newê piştgirkirin jî lê wê, rêyên ravînê vebikê. Ev dikarê bi xwe re weke bi hûrgiliyên jîyanî re gîyane xwe bi wê weke kolê bikê re encamenekê bi xwe re werênê(çav: john stuart mill(1859), On liberty, p: 10-11)”

Mill wê di wê de wê mijare mafên hevbeş û yê tekakesî wê bi hev re wê çawa wê di zikhev de wê di dîmenekê de wê pêşkevin wê bi wê re wê were dîtin ku ew wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Ew wê, di dewama wê de wê, pêşketina mirov a nîbi aqilî wê bi wê çawa ku mirov wê bi fîzîkî û rewîstî wê pêşîya zirar hatinê li kesî dervî xwe pêşîya wê bigirê re wê di rengekê de wê weke ku wê bipîvê.

Di wê temenê de wê di awayekê de wê mijare civakê û xûyên mirovî ku ew li gorî wê çerçove û navaroka wê ya civakî bin wê hem ji aliyê kes ve û hem jî ji aliyê girse û an kesê dervî me ku wê çawa wê alaquadar bikê wê bixwezê ew bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Ew pêşketina civaknasî weke mercekê pêşî ê hebûna azadiya mirov wê bibîhê. Lê wê di dewama wê de wê weke ku wê were dîtin wê di wê

demê de wê hizrên xwe wê, di rengekê de ku ew wê pêşbixê wê weke ku em ji nava xabate wî ya li ser azadiyê re dibînin wê weke parastinek têngîna azadiyê wê di wê warê de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Weki din wê mijarên weke yekali hanîna ser ziman û ankû weke ku wê di roja me de wê bi gotina 'sensurê' û hwd wê were ser ziman wê bi tundî wê bixwezê ku ew li hemberî wan bisekinê. Di xabate xwe ya li ser azadiyê di rûpelên wê yên li dora 83 û 84'an de wê di rengekê de wê weke ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê di wê warê de wê, hizrên xwe wê werênê ser ziman.

” Li gorî tercîha xwe, ez dozên ku herî kêr ji min re guncan in hildibijêrim - argumana li dijî azadiya ramanê, hem li ser rastteqîyê û hem jî bikêrhatîbûnê, wekî ya herî xurt tê hizirîn. Nerînên ku têne destnîşan kirin baweriya bi Xwûdê û bi rewşek paşerojê be, an yek ji doktrînên gelemperî yên rewîstî bin... Lê divê ez bibînim ku tiştê ku ez jê re dibêjin pêşnûmeya bêkêmasî ne hesta gumanbariyê ye, doktrînek (çi dibe bila bibe). Ew soz e ku mirov wê pirsê ji yên din re biryar bide bêtir ku rê bide wan ku bibihîzin ka çi dikare li aliyê din were gotin(çav: john stuart mill(1859), On liberty, p: 83-84)”.

Di dewama wê de wê, ji aliyê rewîstî, rewşenbîrî, hişmendî ramanî, ramiyê, civakî û hwd re wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê.

Mill wê ji aliyê ramiyê civakî, civaknasî û rêgeza zirarê û hwd ve wê, di mijarê de wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di wê warê de wê, parastina mafên kes bi tekakesî û civakî û pêşketina civaknasî û hwd wê bixwezê ku ew têngînekê di rengekê de ew li dora wan bide çêkirin.

Di awayekê de wê mijare têngînen giştî û civakî wê çawa wê werina ser ziman û wê di her rewşê de wê çawa wê, werina pênasekirin û hwd wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Mill dixwezê pergalek şenber a civakî û pêşketin wê bi civaknasî û hwd wê bi wê re wê biafirênê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê weke ku wê di çerçoveya têngînen mill ên li hindistanê ku wê werênê ser ziman wê 'destûrek rewîstî' ku mirov wê di wê rewşê de wê li berçav bigirê û wê hertimî wê bi aliyê başiyê ve wê pêşkeve û wê karibê wê werênê ser ziman wê, bahsa wê bikê. Di wê rengê de ev destûra rewîstî

wê, bi wê temenê de wê, weke têtînek rewîstî ku wê bi wê mirov wê li hemberî têtîna metingeriyê wê bisekinê wê di rengekê de wê weke ku wê li wê bihizirê. Ew başîya yê serdest jî wê bi wê yekê wê weke "despotisma xêrxwez" wê pênamebikê.

Bi wê re wê, li hemberî kolederiyê bisekinê û wê hizrên xwe li ser wekheviya nîjadî wê di dîmenekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Ji aliyekê din ve jî wê di nava jîyane civaknasî de wê rewşa zayendî wê di çerçoveya xabate xwe ya li ser jinê a bi navê " The Subjection of Women" ku wê sdi sale 1869an de wê bivîsê de wê werênê ser ziman.

Di mijare hizirkirinê xwe yê di nava têtîliya mirovî a bi destûrî û hwd de ku ew bi keseyetî bê û ankû bi zayendî û hwd bê wê di rengekê de wê, yek li yê din xwe tabîî kirinê wê weke şaş bê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Wê di nava jîyane civaknasî de wê pêşketina civaknasî û şîyariya wê, di rengekê de wê bi xosletên mirov û pêşketina wan re wê di dîmenekê de wê were dîtin ku ew wê li wê bihizirê.

Weki din wê refahe civakê bê wê di rengekê de wê, bixwezê wê bi wê re wê bikirpênê. Wê mijare kolederiyê wê bi têtînek dîrokî wê dahûrkirineka wê bixwezê wê di dewama wê de wê bikê û wê werênê ser ziman. Wê disa wê mijare jinan wê dema ku wê dihilde li dest wê, di rengekê de wê, dîsa wê, ew wê pêwîst bê ku ew dest bide berxwe û rabê ser xwe wê li ser wê bisekinê.

Wekî din wê ji aliyekê din ve jî wê, mijare jinê wê dema ku ew dihênê ser ziman wê gotinên weke 'xwezaye jinê' ku ew dihên bikarhanîn wê li dijî wan derkeve. Di dewama wê de wê, ya ku ew bi wê hatiya fêrkirin û ew li wê hatiya alimandin ew bi wê dijî re wê werênê ser ziman. Weki din wê wekhevîyê wê di mijare jîyane nava malbatê de bê, ya karûxabatê û hwd de wê bi kirpênê. Wekî din wê, weke aliyekê wê yê din jî wê, mijare têtîna rewîstîpêarîzyê wê, derxê li pêş. Wê di têtîna rewîstê û ankû 'utilitarismê' wê, di rengekê de wê, weke ku wê bentham wê werênê ser ziman wê piştî wî, di dewama wê de wê bi pêşxistinekê re wê hizrên xwe wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Di têtîna xwe ya rewîstî de wê bi wê re wê, li ser ya fêdaparêziyê wê bi wê re wê, di rengekê de wê were dîtin ku ew wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Têtînen mill ên di çerçoveya " utilitarismê" de ku wê werênê ser ziman wê, di rengekê de wê, bi têtînek hedonist wê di dîmenekê de wê werina dîtin. Ew wê rewşên weke yêmn bibikêrhatiyê,

jêhatiyê, jîrhatiyê û hwd ku wê di wan de wê, hêjebûnek wê hebê wê pênase bikê.

Di awayekê de wê mijare têngîna zewk û rewîstê wê di renekê de wê li ser wê temenê wê were dîtin ku ew wê şîrove bikê û wê werênê ser ziman. Ew wê, ji aliyê têngînek nicelî û niteli ve wê şîrovebikê. Lê ew têngîna bentham a li ser rengê niceliyê ku ew dihênê ser ziman jî wê di wê xabate xwe de wê di renekê de wê weke ku wê rexne ji jî bikê. Bi wê re wê bi zêdeyî wê weke ku wê aliyê menewî û ankû niteli wê derxê li pêş wê di renekê de wê dîmenekê wê bi wê re wê derxê li pêş. Di wê temenê de wê têngînên weke wijdanê û hwd ku wê weke temenekê ku em bi wê bijartinên xwe ra rast bikin wê şîrovebikê wê di wê çerçoveyê de wê hilde li dest. Têngînên weke yên dadmendî û hwd wê bi têngînên weke yên cezakinê û hwd wê çawa wê xwestekê bi dûrûstbûnê a bi fahmkirinê wê biafirênê re wê bikirpênê û wê werênê ser ziman.

Di mijare têngîna wî ya rewîstî a utilitarist a mill de wê, ya tevkarîya wê di wê warê de bê ku ew wê, ji aliyê nitelikî ve wê bixwezê temenekê argûmankirî wê biafirênê bê. Di wê nûqteyê de wê di mijare zewkê, dilxweşiyê şabûnê û hwd de wê, derketina li asta wê ya bilindtir bi têngîna wê re wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê, di wê de wê 'weke armanca mirov dilxweşî û şabûn bê' re wê, di renekê de wê bixwezê ku ew wê bi kirpênê û ew bi wê re ew hizrên xwe werênê ser ziman. Ew wê di wê temenê de wê di mijare hazgirtinê a ji zewkê û hwd de wê, çî û çawa wê bi nitelikî wê bê û bibê wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê dema ku em li hizrên mill dinerin wê di renekê de wê weke ne dûrî ên epikurîsîyan bê. Wê di wê rengê de wê, di şewayekê de wê bixwezê ku ew wê mijare hazgirtinê wê bi têngînek nitelikî wê fahmbikê. Û li ser wê temenê wê şîroveyên xwe yên rexnegir wê li têngîna utilitarist a bentham a nicelikî û hwd wê bigirê.

Di wê temenê de wê dema ku wê bahsa hazgirtinê û zewkê wê bikê wê, bi têngîna hûnerî a astbilind re wê, çawa wê, di wê de wê, bi têngînekê wê were girtin û wê bi wê re wê ji yên astnimz wê bo beremberê wê were wê bikeve rewşek bijartinî de wê li ser wê bisekinê.

Di awayekê de wê di awayekê de wê fêdebûn wê bi temenê û rêgezê wê ji temen ve wê were fahmkirin wê ji wê aliyê ve wê bixwezê ku ew wê di renekê de wê li wê bihizirê. Ji aliyê têngînek rewşenbîrî ve ku wê hilde li dest wê, li gorî berjewendîyên civakê û kesekê din ku mirov wê tiştêk rast û dûrûst kir wê ew wê, bi mirov re jî wê çawa wê weke hazgirtinekê wê bide mirov wê di renekê de wê bikirpênê. Di dîmenekê din de jî wê

têkiliya wê têngîna xwe ya utilitarist û mijare azadiyê wê di dîmenekê de wê bi hev re têkilidanîna wê bikê û wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê di reng û awayekê de wê werênê ser ziman.

Ew wê di wê çerçoveyê de wê, di çerçoveya rêgezên rewîstî de jî wê dema ku wê, werênê ser ziman wê bi têngîna bi berpirsîyari û qarakterek rewîstî wê çawa wê were pênasekirin ve girêdayî wê di dîmenekê de wê, bixwezê ku ew wê, werênê ser ziman.

Di roja me de wê têngînên mill ên di wê warê de ku wê bi têngîna fêdaparêziyê wê werina ser ziman wê zêdeyî wê ji aliyekê bi têngînek pergali a aborî û ankû 'iqtisadî' û hwd re wê di şewayekê de wê were dîtin ku wê were ser ziman. Bi şîroveyên wî yên din re jî wê di temenê bi pêşketina ferdiyetê û ankû li ser wê re bi têngînek bi pêşketina ferdiyetparêziyê re ku wê di rengê de wê werina şîrovekirin re wê, di dîmenekê de wê were dîtin ku ew wê bi wê re wê were salixkirin.

Di wê temenê de wê rewşê weke yên mîreteyê bê, rewşên weke seribendinê û ankû xerckirinê û hwd ku wê bi wê mirov wê pêwîst bê weke zanibê ku ew dahatin diçîna kûderê û hwd ku ew di derbarê wê de bi zanebûnê û hwd re wê, di rengê de wê, bi hebûna kes û zanîna kes ku ew bi wê li ser kiryarên xwe bi zane bê re wê di rengê de wê li wê were lê hizirkirin. Di çerçoveya têngînên xwe yên 'li ser rêgezên aborîya ramiyarî' ku wê hizrên xwe wê werênê ser ziman de wê, bi wê re wê, di rengê ku wê di ahengekê wekhevi de wê weke ku wê were pênasekirin de wê, di dîmenekê de wê were dîtin ku ew wê were lê hizirkirin. Ew wê, di wê xabate xwe de wê, bahsa armançek nihayî a ku ew wê bi wê re wê çawa wê bi berbaşbûnê ve wê bê çûyin wê li ser wê weke ku wê bihizirê. Wê di xabate xwe ya li ser 'civake civaknas' de wê bahsa di dema endustriyal a kaptalismê de wê çawa wê, di sererastkirinên civaknasiyê de wê, serneketinêna wê hebê' re wê ji wê bahsa wê bikê. Wê rêgezên mill wê di derbarê mijare aboriyê de wê bi zêdeyî wê werina xwandin. Piştî wê, Adam smith wê bi têngîna xwe ya bi navê 'dewlemendîya netewan' re wê, derkeve li pêş. Heta demên serwerîya 'rêgezên marshall' wê rêgezên mill wê were dîtin ku wê di dîmenekê de wê xwediyê serwerîyekê di fahmkirin û xwandinên demê de bin. Marks wê bahsa hizrên mill wê bikê û wê bi têngîna 'sermayê ku ew wê weke dervî dîrokê wê, bi şewayekê ku ew dihênê ser ziman' re wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Mill wê ji aliyê xwe jî wê dema ku ew wê çerçoveyek aborî bi têngînek demokratikî wê weke ku wê bixwezê wê pênasebikê wê, rexnegirtina wî ya li marksismê wê di warê 'ji holê rakirina pêşbazîyê' de

bê. Ew wê di mijare aboriyê de wê, rewşên weke pêşxistinên 'kooperatifên kedkaran' ku ew werina pêşxistin re wê, di rengekê de wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Wê di dewama wê de wê dema ku wê bahsa têngîna demokratikî a ramyarî wê bikê wê di rengekê de wê çawa wê tevlibûna girseyên zêde wê bibê wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê bixwezê ku ew hizrên xwe werênê ser ziman. Wê rêgez û kiryarên ku ew bi encama hilbijartinan ku wê bi hukumetên ku ew werina werina kirin. Ew wê, têngînek demorkatikî a pirranî wê di wê rengê de wê bi wê re wê weke ku wê were dîtî wê derxê li pêş.

Li ser wê temenê wê, rêgeza ku wê, mirov wê li ser baxtê xwe xwediyê gotinê bê û wî bawer dikir ku mirov xwediyê mafê danîşandina çarenûsa xwe ya ku ew ji hebûna wê dihê bê. Mil wê ji aliyekê din ve jî wê mijare perwerdeyê wê weke ku ew wê xwezaye mirov wê bi pêvajoyên wê yên jîyankirinê re wê baştir bikê wê weke rêyekê didît û ew di wê temenê de wê di dewama wê de wê were dîtî ku wê, rewşên weke li xwe sehêtbûnê, bi zanebûnê, û hwd wê bînenê ser ziman. Wekî din wê di nava çîna jor û ya jêr de wê mijare perwerdeyê wê temenê pêşbazîyê ku wê di temenekê rêgezî de wê, ahengekê û wekhevîyekê wê karibê bi wê temenê were çêkirin û wê ji kiryarên ne li rê re wê weke temenekê ku wê bi wê re wê sînor wê karibê were kişandin wî dîdît. Ber vê yekê wê mijare perwerdeyê, pêşketina bi civaknasî, ferdiyetê, fêdeyê, azadiyê û hwd wê di wê temenê de wê bi hev re wê di dîmenekê de wê were dîtî ku ew wê dihilde li dest.

Di 'rêgezên aboriyê ên ramyarî' de wê dema ku wê bahsa wê rewşa aboriyê bi teorikî û hwd wê bikê de wê li ser mijare serwetê û weke hev belavkirinê dahatan û hwd re wê, li ser wê bisekinê. Wê di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman ku wê, çerçoveyek sazûmanî a bi hev ve girêdayî a abori wê bi teorikî wê pêşkeş bikê. Di wê temenê de wê dema ku wê bahsa amûrên hilberînê wê bikê wê di dîmenekê wekhev de wê li wê serwerbûyinê ku wê çawa wê di çerçoveyek sazûmanî a civakî de wê were û pêşxistin wê bi wê re wê bixwezê ku ew li ser wê bisekinê.

Di wê temenê de wê di mijare ne wekhevîyên di mijare parvekirinê serwetê de bê û ankû di rewşên weke yên parvekirina dahatan de wê, rewşek giştî weke weyna hukumetê û hwd wê di wê de wê di rengekê de wê bixwezê ew wê bikipênê. Di dewama wê de wê modela hukumetê a ku ew wê bi wê rengê wê li wê bihizirê wê, ne di temenekê ku ew xwediyê serwerîyê û tahakummekê bê re wê, teftîr û hizirbikê.

Di çerçoveya hizirkirina xwe de mill wê bixwezê ku ew çerçoveyek civakî ku ew di wê de wê xwediye rêgezên weke heviyê bê û wê bi pêşketina xwe ya bi perwerdeyê û aqil re wê, ast û pîvane wê bide dîyarkirin wê li ser wê bisekinê. Di wê nûqteyê de wê bi zanebûna kes û keseyetiyê di wê temenê de di nava çerçoveya wê ya civakî û civaknasî de wê bi wê re wê di wê rengê de wê were dîtin ku ew wê li wê bihizirê. Ji wê aliyê ve wê, bi hizirkirinên xwe yê felsefeyî û hwd re jî wê xwediye temen û çerçoveyek empirîkî û pozitivist a rastî bê. Wê bi wê re wê bixwezê ku ew ew hizrên xwe wê, di wê çerçoveyê de wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê hizrên mill ên li ser felsefeyê û mijarên felsefeyê wê bibin. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov hizrên mill bi dema wî re û çerçoveya wê re wê, di çerçoveyek giştî û teybet de fahmbikê.

Abdusamet Yigit

Destpêk: niqaşên felsefeyê 36

Di mijare felsefeyê a di demên hemdem de ku wê pêşkeve wê bi zêdeyî wê mijarên ku wê bi wê re wê derkevina li pêş wê mijarên weke yên mijare hebûnê û zanîna wê, ziman û fahmkirina bi wê, zanist û felsefeya wê û hwd re wê, bibin. Piştî demên ronansê û pê de wê demek nû wê bi pêvajoyên pêşketina aqil re wê hin bi hin wê xwe bide dîyarkirin û wê di wê temenê de ev wê, pêvajoyên hizirkirinê ên piştî wê hin bi hin wê xwe bi wê re wê bide pêşxistin. Têgînên weke hebûnîparêzîyê, ziman, humanismê, derûnîyê, civaknasîyê, dîrokê û hwd wê, weke aliyên ku wê bi wê re wê werina li wan hizirkirin bin. Di wê çerçoveyê de wê dema ku mirov wê bibêjê wê, mijare hebûnîparêzîyê û fahmkirina me wê, di wê temenê de wê li ser temenê heyina heyî a bi hebûnê re wê, hin bi hin wê li wê bihizirê û wê, ji têgînên weke bi pêşdîtinek weke ya ku wê bi cewherekê ku ew berê wê hebê û ew ji wê were û biafirê û hwd wê, dûr wê di rengekê de wê bi wê re wê bidest hizirkirinê wê were kirin.

Ev wê mijare hebûnê wê bi çerçoveya wê û şenberîya wê re wê di rengekê de wê, bi pêvajoyên wê yên fahmkirinê re wê xwe bide dîyarkirin. Di demên piştî ronansê de wê, di demên ronakbiriya de wê mijarên weke yên felsefeyê wê, di wê temenê de wê bi zêdeyî wê, weke mijarên fahmkirinê û lêpîrsînê wê derkevina li pêş. Ya ku em fahmdikin wê çî bê û çawa û ankû wê weke ku wê John stuart mill wê bi mijare felsefeya ziman re wê li wê bihizirê ku wê çawa wê bi gotinê û aqil wê ji

hev cihê wê bixwezê ew wê di dîmenekê de wê fahmbikê wê, reng û dîmenekê wê yê hizirkirinê wê bide me. Mill wê dema ku em li felsefeya wî ya di çerçoveya ziman de ku wê were dahûrkin ku em li wê binerin û li ser wê re di dewama wê de wê bi wê gotinekê wê, bibêjin wê karibin wê bibêjin ku wê, gotinê wê weke 'amûrek temenî a hizirkirinê' ku wê pênasebikê wê di wê çerçoveyê de wê, bi têngîna wateya gotinê û ya ku ew dide bibîrkin û ankû weke şibandinekê ku wê bi wê re wê ji wê were girtin wê cihê wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê.

Di wê çerçoveyê de ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku ew wê li wê bihizirê ku wê mijare aqil û ziman wê, di wê çerçoveyê de wê, çawa wê ji hev wê cihê wê were lê hizirkirin wê piştî wî, hizirkirinên weke ji Wittgenstein û heta noam chomsky û hwd wê, di wê temenê de wê di demên hemdem de wê mijare têkiliya fahmkirinê û ziman wê li ser gotinê re wê, bixwezin ku ew wê bikina mijare lêpirsînê û lêkolînê. Di wê çerçoveyê de wê, di nava têkiliya fahmkirina ziman û felsefeyê de wê, wittgenstein wê, hizirkirinê wê bi ziman wê çawa wê weke aktivite dixwezê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê mijare têkiliya aqil û ziman wê di wê temenê de wê, di temenekê aktiviyî de wê bixwezê ku ew wê pênasebikê. Heta ku wê, di çerçoveya têkiliya wateya, gotinan û axiftina weke bi watelêkirinê û ankû ji wê bi watekirinê û hwd re wê di çerçoveya gotinên weke 'leyistika bi zimanî' de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku ew wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Mill wê hinekê jî wê bi têngînek qarakterî wê di renekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Minaq wê weke ku wê gotinek weke nav ku ew bêjê 'mirov' wê çawa wê hemû xosletên mirovî wê ji wê werina fahmkirin wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di nava gotinê de wê mijare navê û ya nitelikan wê bixwezê ku ew ji hev cihê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê, di wê rewşê de wê mijare têkiliya gotinê û salixkirinên weke bi nitelikan wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê bixwezê ku wê di dîmenekê de wê bi têngînek weke ya ontolojikî di renekê de wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, dema ku em dibêjin 'jîyan' wê, nûqtayê de wê weke têngînek bi jîyankirinê wê bi wê re wê were pênasekirin. An jî em bêjin 'mirov' û yan jî em bêjin 'sawal' wê di wê nûqtayê de wê, dema ku em bi wê re wê werênina ser ziman wê, minaq weke 'jîyane mirov' û

ankû 'jîyane sawal' û hwd wê, di wê temenê de wê bi wê re wê bi têtikiya hev re wê, çawa wê, di renekê de wê têtikiyek fahmkirinê wê bi xwe re wê biafirênê wê karibê wê bi dîmenekê wê bi wê re wê fahmbikê. Di wê nûqteyê de wê, di gotinê de wê, dema ku em dibêjin û du gotinan wê bi hev re dihênina cem hev wê, aliyekê wê yê din wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê, mijare salixkirinê de wê gotin wê hem wê di dîmenekê de wê weke nav bê û hem jî di dîmenekê din ê duyem de wê weke danîşandina nitelikekê jî bê. Di wê nûqteyê de wê gotina 'jîyanê' wê di wê nûqteyê de wê, weke navekê rewşekê weke ya jîyankirinê bê. Ji aliyê din ve jî wê, karibê wê weke xosletekê weke jîyankirinê wê bi wê re wê fahmbikê. di nava jîyanê de wê xosletên wê çawa wê bibin? Wê weke ku mirov wê zindî bê. Weke ku mirov wê, di nava wê rewşa xwe ya zindîyî de hebê. Wê weke ku wê bi wê zindibûnê wê xwediyê jîyanê bê. Weke ku wê, em bêjin 'hemû zindî dijîn' wê demê wê, di wê çerçoveyê de wê, bi xosletê zindibûnê re wê, têtîna jîyankirinê wê weke nitelikek û xosletekê wê di renekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Lê ji aliyê din ve jî wê bo jîyankirinê wê zindibûn wê weke xosletekê û nitelikekê hebûnî wê hebê. Di wê temenê de wê, di wê rewşê de wê ev rewş wê weke rewşen şenber ên bi hebûnê wê karibin wê hebin.

Tişt wê pêşî wê li gorî wê bo ku ew xwediyê zindûbûnekê bê ew di serî de wê pêwîst bê ku ew hebê. Ji aliyê din ve jî wê, bo ku ew jîyankirina wê hebê ew zindî bê. Di wê temenê de wê di kirdeya gotina zindibûnê de wê, di renekê de wê têtîna jîyankirinê wê çawa wê weke ku wê hebê wê, di wê temenê de wê di ya jîyankirinê de jî wê di renekê de wê weke ku wê, bi wê re wê ew wê hebê.

Di wê temenê de wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, ya ku wê têtikiya me ya bi gotinê re wê bi têtînen weke nitelikê re wê bi wê re wê dênê wê ne tenê wê weke ku ew wê bi wê re wê hebê bê. Ev wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê, dema ku em di wê nûqteyê de wê li gorî mantiqê mill ê bi gotinê ku ew dihizirê wê li wê binerin wê ya ku wê ji wê dibiriqê jî wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ji gotina zindîbûnê biriqîna têtîna jîyankirinê û ankû ji gotina jîyanê biriqîna têtîna zindibûnê wê, di wê temenê de wê weke ku wê li gorî wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê, di wê temenê de wê bi wê re wê,

di şêwayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Di mijaere salixkirinên bi têngînî de wê, ev wê weke aliyekê wê yê giring ê bi fahmkirinê wê xwe di rengekê de wê, karibê di nava fahmkirina me de wê xwe bidina dîyarkirin. Wê weke aliyekê ‘apriori’ wê di wê temenê de wê, di dewama wê biriqînê û ji wê biriqînê biriqînên din ku wê bi wê pêvajoya wê ya fahmkirinê ku wê li ser têtikiliya xosletan û hwd re wê bê kirin wê weke aliyên din ên bi pêvajoyên fahmkirinê re ku wê bibin bin. Mejiyê me wê, di wê temenê de wê, bi temen û dîmenekê ku ew wê, azmûn dikê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê, karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê bê.

Di mijare salixkirinên bi têngînî wê di wê temenê de wê, di wê rewşê de wê, ji biriqînê biriqînên ku wê di dîmenê piştê wê bi fêrsên fahmkirinê û hwd re wê li wan wê were gihiştin ku wê bibin wê, bi pêvajoyên me yên fahmkirinê re wê xwe bidina dîyarkirin. Xoslet wê, ne tenê wê weke nitelikekê û ankû teybetiyekê wê bi wê rengê wê xwe bide dîyarkirin. Her wusa wê di xwe de wê bi fêrsekê fahmkirinê wê weke ew xoslet wê dema ku em dibîjin ‘ew çi ya’ wê demê ku em li bersivê ji wê ‘çi ya’ re wê li lê digerihin wê demê em wê bi wê re wê, di dîmenekê de wê, weke bi pênasê û salixkirinê wê çerçoveya wê ya fahmkirinê wê bi wê re hem kûr dikin û hem jî wê bereya hizirkirina wê xosletê wê bi wê re wê berfireh dikin û em bi wê re wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê dihizirin û wê dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê, fahmbikin û wê werênina ser ziman. Wê dema ku wê, bahsa xosletekê dikin bi nitelikî wê di wê xosletê û nitelika wê de wê, weke ku wê tiştê wê hebê. Ew tişt û ankû fêrsa tiştê bi fahmkirinê wê weke diyardeyek fahmkirinê wê xwe bide biriqandin. Ew wê, di wê temenê de wê, ev tişt wê hem bi serê xwe wê weke ku wê bi têngînî wê hebê û hem jî wê weke karibê wê weke beşek ji tiştê din û ankû ya din ku ew heya wê weke ku wê karibê hebê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Fêrsa tiştê wê di dîmenekê diyardeyî de wê weke objeyekê ku em wê dikarin wê salixbikin wê bibê. Ez dibêjim weke objeyek ku em dikarin wê salixbikin, ber ku wê, di wê temenê de wê, ew obje wê, di xwe de wê, fêrsek wê weke ku wê ji aliyekê ve wê J. Stuart mill wê, weke ku wê di xabate xwe ya bi navê “a System of logic, ratiocinative and inductive”

wê werênê ser ziman wê, dîmenekê biriqînê û ankû di wê temenê de ku wê karibê wê salixbikê jî wê di wê de wê, weke ku wê hebê.

Ji bûjenekê cihê wê bi navkirina wê û ankû wê salixkirina wê ku em wê cihê bikin wê çî wê karibê ji me re wê bide gotin ku ew wê tiştê û ankû bûjenê û an jî wê rewşa bûjenî wê werênê ser ziman? Di wê nûqteyê de wê, rewşên salixkirinê ên weke bi şenberî wê aliyek wan ê teybet wê bi aqilê demkî ê bi rewşê û dîyar re wê weke ku wê hebê. Di wê temenê de wê, dema ku em tişte wê bi wê re wê salix dikin ew wê bi wê re wê, di dîmenekê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin.

Ber vê yekê wê, di wê nûqteyê de wê, dikarê wê ji aliyekê din ve di wê rewşê de em dikarin di mijare salixkirinê a bi aqil re de wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê teybet wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, hinekê bi wê rewşa wê ya salixkirinê a bi aqil re wê li ser wê bisekinê. Di wê rewşê de wê, hinek dîmenên aqilî wê, di wê temenê de ku wê weke bi tîgîna tiştê ku ew heya û ankû ew dîyar a re wê xwediyê rewşek fahmkirinê a bi salixkirinê bê.

Di wê rewşê de wê, rewşa wê salixkirina me ya bi gotinê a bi wê tiştê ku em dizanin heya û em dikarin wê salixbikin û an jî em dikarin wê, di rengê de wê, werênina ser ziman bi wê re wê, ew bi navlêkirin, salixkirin û hwd wê çendî wê karibê wê salixbikê û wê werênê ser ziman wê, weke aliyekê wê yê din bê ku em dikarin wê werênina ser ziman. Ez wê dema ku ez du kesên ku ew herdû jî xwediyê heman navê weke bi navê zelal bin û ez dênima hemberî xwe. Ew kes navê xwe dizanin û di wê de wê, weke xwediyê dîyariyek zelal a di serê xwe de jî bin. Ew bi navê xwe xwe nas dikin. Ez jî bi navê wan dikarim bêjim ku ez wan nas dikim. Lê wê dema ku ez babikim navê zelalê hildim û ez bilêvbikim û wan herdû kesan jî di heman de û weke hev dengkir wê her yekê wê ji aliyê xwe ve wê, bibêjê ku 'ew li min ba kir'. Wê herdu jî wê serê xwe rakin ku ew bersivê bidina min. Wê demê wê dema ku min ew navkir wê, min bahsa kê kir? An jî bakir li kê kir? Ev jî wê weke aliyên ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin.

Bi tîgînek din wê dema ku ez li wê bihizirim wê demê wê, weke di awayekê şenber de ku ez li hemberê kesekê bim û ew kes bi navê zelal bê wê demê wê, ji mimik, nerîna çav û refaransên ku ew bi wê ji wê bigirin jî ku ew wê bikê wê, di wê temenê de wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê rewşê de wê mijare salixkirinê wê, di gotinê de wê, dema ku em beremberê hev bin wê demê wê bi rewşên weke hevrast, nerîn û hwd re wê, di gotinê de wê, hinek refaransên ku ew wê weke bi rengê kirpendinê, nişandinê, û hwd re wê di wê de wê bi wê re wê bibin. Lê wê dema ku em di çerçoveyek ne dîyar de wê ba kirinê wê dikin wê ew wê, demê wê li kê wê ew bibê wê weke di xwe de wê ne dîyariyekê jî wê di wê temenê de wê bihawênê û wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê, ya ku wê di gotinê de wê di xwe de wê ya ku ew weke aliyên wê yên bi xosletên wê yên din ên bi fahmkirinê ku ew di xwe de dihawênê û bar dikê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di reng û awayekê de wê fahmbikê û wê karibê di dîmenekê de wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê gotinek wê di aslê xwe de wê hevgyrtinek ku wê hinekê komplike jî bê wê weke hebûnekê zimanî wê di wê rengê de wê karibê xwebide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê, di nava wê rewşa bûjenî de wê, ji wê girtinê a bi gotinê wê, weke rewşekê wê xwe bi wê re wê, bide dîyarkirin. Lê ew rewş wê, tenê wê weke rewşekê bê. Piştî ku me ew ji wê girt bitêgînî wê hertimî ew hîs wê di mirov de wê weke ku wê çêbibê ku ew wê, tişta ku ew wê dikê werênê ser ziman wê karibê wê werênê ser ziman û ankû wê nikaribê wê werênê ser ziman wê, weke fêrsekê bi fahmkirinê a lêpîrsînê re wê dimejiyê mirov de wê karibê xwe bide dîyarkirin.

Ya ku ew dihê fahmkirinê de wê, bi wê re wê aliyekê wê yê din jî wê ew bê ku wê li gorî ya ku ew heya wê weke di xwe de wê sînorekê wê bihawênê wê dîmenekê wê di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê bide dîyarkirin bê.

Di wê nûqtayê de wê gotinên me wê di derbarê xweza û dînya ku em di wê de dijîn wê tiştekê wê weke ku wê bide me ku ew wê fahmbikin. Wê dema ku em tiştekê wê weke ku em wê bi tamî wê fahmdikin û kesekî din ku ew hat wê tişta ku me tam ew fahmkirî ji wê tiştekê din wê weke ku wê fahmbikê wê demê em çendî dikarin bibêjin ku ew ya ku me fahmkir wê tam bê. Yan jî wê weke aliyekê wê yê din jî wê ev rewşa ku wê dervî wê weke ku wê bibê wê, piştî ku ew bû wê karibê wê

fahmkirinên me wê bi me re ew bikê berlêpîrsînê ku ew çendî wê weke ku me fahmkiriya wê tiştê wê bînen ser ziman. Yan jî ew çendî wê tiştê dihênê ser ziman. Ev wê weke pîrsên ku wê bi xwezayî wê piştî wê di mejiyê mirov de wê xwe di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê.

Di dewama wê de wê jî mirov dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di nava tégîna gotinê û rewşa bûjenî de wê, ew cihêbûn wê hertimî wê di renekê de wê xwe bide dîyarkirin. Em wê dema ku em wê bûjenê û ankû wê rewşa bûjenî dinerin û wê fahmdikin em wê ji hevrastakê wê dikin. Lê wê ji aliyê din ve jî wê weke aliyekê wê yê din ku ew hat û kir wê fahmbikê wê weke ku ew jî wê weke ji hevrastek din wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê fahmbikê bê.

Em dikarin wê rewşê wê bişibênina navberêkê. Wê dema ku em li rewşekê bûjenî û ankû bûjenê nêztir bin emê wê bi dîmenekê û awayekê wê bibînin. Lê wê dema ku em ji wê dûrtir bin wê demê emê wê bi awayekê û dîmenekê wê bibînin. Ew rewşa navberî wê weke rewşek ku wê di wê temenê de wê rewşa rengê fahmkirina me wê di dîmenekê de wê weke ku wê, bandûrbikê.

Ev wê di rewşa tiştê de wê, dema ku em wê, bixwezin wê bi navaroka wê tiştê re wê fahmbikin wê, di wê çerçoveyê de wê, derkkirinên me yê ji wê werina derhanîn jî wê di dîmenekê de wê weke ku wê di awayekê de wê karibê bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê di gotinê de wê ew wê, weke aliyekê wê yê din jî wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin ku wê di mijare rewşa salixkirinê de wê aliyekê wê yê bi sînor wê bi wê çerçoveya wê ya fahmkirinê re jî wê hebê. Di her rewşê û gotin û fahmkirinê de wê ew sînor wê di dîmen û awayekê de wê weke ku wê hebê. Minaq wê dema ku em bahsa rewşa gotina 'her mirov wê weke zindiyekê ku ew dijî' bikê wê ev wê di wê temenê de wê, karibê wê di derbarê rewşa dînyayê de dîyarkirinekê bi fahmkirinê re bi xwe re bide dîyarkirin? Wê di wê nûqteyê de wê xwediyê sînoriyekê bê. Di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê, di gotina ya ku ew dijî de jî wê, bi gotina 'mîrov' re wê weke ku wê xwediyê heman rewşa sînorê bê. Dervî mirov wê, tiştêkên ku wê bijin wê hebin? Wê demê wê bi xwezayî wê bi wê re wê ev pîrs wê karibê di dewama wê de xwe di mejiyê me de bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, di rewşa çî dijî de wê dervî mirov ku wê tiştên dijîn hebin jî wê di gotinê de wê nede dîyarkirin. Di wê nûqteyê de wê weke ku wê

dema ku ez bêjim çi dijî wê demê wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê di dîmenekê de wê bi wê re wê bi azmûn bikê. Ev wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Li vir wê, gotina jiyinê wê, dema ku em wê werênina ser ziman wê di ya mirov de wê wek xosletekê wê xwe bi wê re wê, bi wê re wê, bide dîyarkirin. Lê bi ya mirov re wê, çi wê bijî jî wê ji aliyekê ku ew ne bi tememî jî bê wê, tiştê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê gotin wê di rengekê de wê çawa wê hem bi gelemperî û hem jî ne bi gelemperî wê bibê wê, karibê wê bi wê re wê fahmbikê. Minaq wê gotina mirov wê, di wê nûqteyê de wê çendî ku wê hem di dîmenekê gelemper û ne dîyar de wê, dîmenekê wê bide dîyarkirin jî lê wê ji aliyekê din ve jî wê, dîmenekê dîyar û ne gelemper û ankû şenber jî wê bi hebûna mirov û cihêkirina wê re wê karibê bide dîyarkirin.

Weki din wê dema ku em li gotînê binerin wê di wê temenê de wê, di wê de wê, hem temenê dîyariyê û en dîyariyê û gelemperî û ne gelemperiyê wê di wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê, di wê nûqteyê de wê, aliyekê wê yê wê yê din jî wê di rengekê de wê, weke bi gotinê rewşa tiştê û bi wê nîşandina wê bê. Di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê weke ku mirov wê karibê wê bi hesanî wê werênê ser ziman wê, ji aliyekê kirdeyî ve wê karibê wê were fahmkirin. Lê dervî wê bi têngîna watelêkirinê ku wê weke di wê kirdeyê de wê di ahengekê de û weke di levkirinekê de wê bibê wê bi wê re wê were lê kirin. Ji aliyê din ê sêyem jî wê, mijare wê weke bi mijare şibînê (connotation) û hwd re wê karibê wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ji wê aliyê sêyem ve wê, dema ku em li wê binerin wê karibin wê di serî de wê, di wê nûqteyê de wê, ji wê aliyê ve wê, di destpêkê de wê fahmbikê ku wê, çawa wê weke bi bûjena ku ew dihênê ser ziman re wê weke rewşek şibînê wê bi wê re wê, di rengekê fahmkirinê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din wê xwe bi wê re wê, bide dîyarkirin ku wê mijare şibînê wê, di destpêkê de ku mirov wê bi têngîna navê re wê, li wê bihizirê wê, di dîmenekê de wê weke ku wê, carna wê bi rewşa bûjenî re wê heman tiştê wê weke ku wê nebêjê. Di wê nûqteyê de wê, ev di

rewşa têtîna navên gelemperî û tekane de jî wê di wê reng û awayê de wê karibê wê bi wê re wê, di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqteyê de wê, minaq dema ku em bêjin nivîskarê **romana** 'şivanê kurmanca' wê, di wê nûqteyê de wê weke ku wê nitelikekê û hwd wê bi wê re wê di renekê de wê bide dîyarkirin. Lê wê dema ku em bêjin 'çîçero' wê di wê nûqteyê de wê bi navî wê tişteke wê weke ku wê bi xwe re wê, di şewayekê de wê nede dîyarkirin bi nitelikên wê re. Weke navekê bê û wê tişteke ku ew wê weke hebê wê bide dîyarkirin wê karibê di rewşekê de wê bide dîyarkirin. Lê di her rewşekê de jî wê nikaribê wê di wê temenê de wê bide dîyarkirin ku ew wê di wê rewşê de wê weke ku ew wê di wê rewşê de wê bi wê re wê, weke bi dîyarî wê ew ya ku ew heya jî wê, bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê nav wê ji tiştê ku ew wê weke bi wê dihê ser ziman û weke pênasedikê wê nikaribê weke birhan bê ku ew bi wê bide nîşandin ku ew heya û ankû nîn a.

Di wê rewşê de wê, di renekê de wê, nav wê, di renekê de wê, di kirdeya wê de wê, weke kirpendinek bi hebûnî wê hebê. Lê ew hebûnî di reng û awayê wê de wê, nede dîyarkirin. Wê dema ku em bahsa mirov bikin wê, di wê nûqteyê de wê kijan mirov wê hebê û nebê wê, nedê dîyarkirin. Lê di wê temenê de wê, bi têtînekê wê weke mirov hebin wê karibê wê bi wê re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, bide dîyarkirin. Ya ku ew wê bi wê re wê, were ser ziman wê weke nitelikên gelemperî ku ew di wê de wê weke hatina azmûnkirin wê di dîmenekê de wê bi wê re wê weke ku ew wê bide dîyarkirin. Di wê rewşê de wê, jî wê dikarê wê ji reng û awayekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê fahmbikê. Di mijare salixkirinê de wê, mijare nav wê, di wê temenê de wê, ji du aliyan ve wê, di renekê de wê, weke ku mirov wê dikarê wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Aliyê pêşî wê weke aliyê ku me bi têtîna azmûnî a li jor re wê bi nitelikên ku ew di wê de dihên kifşkirin re ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Aliyê din jî wê mijare navê a bi serê xwe bê. Dervî wê têtîna wê azmûnê wê dema ku em wê li wê bihizirin wê bi têtîna apriori wê, di awayekê de wê, weke biriqîn û ankû weke di renekê de wê, di wê de wê, bi têtîhek weke ne dîyar re wê, di awayekê de wê bi xwe wê wekke bahsa hebûnekê wê bikê. Di wê nûqteyê de wê çendî ku wê ev hebûn hebê û nebê jî lê wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê, fêrsekê wê bi xwe re wê, di wê çerçoveya wê, têtîna apriori de wê, weke ku wê bi me re wê bide çêkirin.

Em ji wê di wê temenê de wê, bi navkirin wê, bi wê re wê li wê dihizirin. Em dema ku em dihizirin û dikarin wê bi wê re wê re wê bibêjin wê, tişt ku ew heya wê, bi wê heyîna xwe re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Ji aliyekê din ve jî wê mijare navê wê aliyê wê yê duyem wê weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê, bi têngîna apriori wê, zêdeyî wê weke bê mijare nîqaşê di demên berê de. Di wê temenê de wê, di wê rewşê de wê, di têngîna azmûnî de wê, ji azmûnê bi ber navlêkirinê de wê çûyina wê ku mirov wê dikê wê, di wê temenê de wê ji aliyê din ve wê weke ku wê, ji aliyê nav heyinê ve bi ber wê, kifşkirina wê ve wê, were çûyin. Em dema ku em navekê bahsa wê bikin ku em bibêjin ber ku ew nav heya wê tiştê ku ew di wê de wê karibê wê bahsa wê bikê em, dikarin bibêjin ku ew wê karibê wê weke bibê nîşanaka wê, heyin û hebûna wê? Di wê nûqtayê de wê, ev wê, weke aliyekê ku wê di miajre zêhn û têngîna apriori de wê, çerçoveyek hizirkirinê wê bi wê re ku wê were lê hizirkirin bê wê bi wê re wê were dîtin wê bibê.

Di mijare salixkirinên me de wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê mijare felsefeyê wê, ji wê aliyê ve wê, di dîmenekê de wê di demên kevnera û piştî jî wê, bi mijare aqilmeşandinê û hwd re wê, weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê di çerçoveya mijare lêpîrsînê de wê weke bi hinek aliyan re wê li wê bi wê were lê hizirkirin bê.

Di wê rewşê de wê, dema ku em bi aqilmeşandinekê wê bi têngînekê weke encamê wê, li wê gihiştin emê çawa wê piştrastbikin ku ew encama ku em gihiştinê de wê hebê? Di wê nûqtayê de wê, ev jî wê weke aliyekê wê yê ku em wê dikarin wê hinekê di wê nûqtayê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin.

Di awayekê de wê, encama ku ew weke bi gotinkiriinekê û hwd em li wê gihiştin wê di wê temenê de wê bi wê re wê, karibê bi wê re wê were lê hizirkirin. Lê ew encama ku em li wê digihîjin bi aqilmeşandinê ku em ne di farqê de jî bin wê gelek aliyên ku wê di wê temenê de wê bi fêrsên weke yên fahmkirin ku wê di wê de wê weyn bileyizin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di mijare salixkirinê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di

aqilê xwe de wê di miajre salixkirinên me de wê, di wê temenê de wê, di wê rewşa wê encamê a ghiştinên wê de wê, biriqîn, şibîn û hwd wê, weke hinek aliyên ku wê di çerçoveya fêrsên fahmkirinê wê weke bi apriori û hwd jî ku ew di nav de wê xwedi heyinek bi têtîna a fahmkirinê bê wê bi wê re wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê, di wê rengê de wê, ev wê rewşa wê encamê ya ku em di digihjinê de wê weke ku wê hinekê din wê di wê temenê de wê bi wê re wê kompliketir wê bikê bê.

Di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê di şêwayekê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê, mijare salixkirinê wê ya di wê temenê de ku wê bi wê re wê, di awayekê de wê, weke bi têtîliyê fenomenî a bi têtîli û girêdana nava kirdeyan û bi fêrsa fahmkirinê li ser temenekê levkir ê weke ji me re wê maqûl û hwd wê, were di wê rewşê de wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê were hizirkirin û pêşxistin. Weke ku em dema ku em di çerçoveya têtîna şibînê de wê bibêjin wê weke çawa wê, ku em karibin bibêjin 'bi têtîna A'yê wê, biriqîna B'yê wê bibê.' Ankû Ji şibîna têtîna A'yê ghiştina B'yê' û hwd re wê di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqteyê de wê, weke ya şibîner wê, têtîna B'yê bê. Di wê temenê de wê bi têtîna A'yê wê têtîna bûjenî û hwd ku wê bi wê re wê, were lê şibandin wê di wê temenê de wê weke wê di dîmenekê de ku ew hebê wê bi regekê tefkir û têtîna û hizirkirinê wê bi wê re wê xwe di şêwayekê de wê bide dîyarkirin.

Di mijare hizirkirinên li ser têtîna fahmkirinê a bi têtîna şibînê re wê ew wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin k uwê mijare têtîna şibînê wê di wê temenê de wê di regekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê li wê bihizirê bê. Di wê çerçoveyê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din wê bi wê re wê were lê hizirkirin ku wê piştî demên ronakbiriye û hwd wê, gelek hizirvan û filosofên demê wê mijare fahmkirinê a ku em wê weke ji tiştê û têtîna wê çawa wê bikê wê bikina mijare fahmkirinê û wê bi wê re wê li wê bihizirin. John Stuart mill wê dema ku wê bahsa wê nûqteyê wê bikê wê di awayekê de wê mijare bi têtîna ku em wê weke derk dikin em çendî û çawa wê dînya derve wê bi gotin dikin û wê fahmdikin wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê bi wê re wê, di regekê de wê, di dîmenekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman ku wê, hizirkirinên me wê, di wê temenê de wê di regekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bibin bin. Ew jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di regekê de wê weke aliyekê wê yê girîng ku mirov wê

karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê din de wê, mill wê mijare fahmkirinên me yên ji dînya derve ku em wê çawa wê derkdikin û ankû bi wê derkkirinê em dikarin bêjin bi rastî ku em wê fahmdikin wê bixwezê ku ew wê li ser wê temenê û têngînê re wê bikê mijare lêpîrsînê. Di wê temenê de wê, heta ku wê gotinên ku wê, bi rengê weke ku em ji wê dînya ku em ji wê fêr dibin em ti tiştê ji wê fêr nabin wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê, bixwezê wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, dema ku em wê di wê temenê de wê li wê dihizirin wê, di nava wê têngîna gotinê de wê mijare şibînê wê were dîtin ku em wê, di awayekê de wê, bi wê re wê li wê dihê hizirkirin wê were dîtin. Minaq wê, di rengekê de ku wê kesekê sêyem wê bi gotina 'ew zelal a' ku wê bibêjê wê, di wê temenê de wê, di têngîna 'ew zelal a' wê di rengekê de wê tênginek weke ya şibînê wê di dîmenekê fahmkirinê a ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wekî din wê ev jî wê bi wê re wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê li wê bihizirê ku wê mijare hizirkirinên me yên ku em di wê temenê de wan dikin wê bi wan re wê, çawa wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê rewşê de wê di mijare salixkirinên ku em weke bi şibînê dikin de wê, tişt wê weke wê di dîmenekê de wê weke wê hanîn li ser ziman. Di wê temenê de wê ya ku em wê weke wê dihênina ser ziman wê ew wê ya ku ew ne weke wê ku ew li wê dihê şibandin wê ew wê jî wê werênê ser ziman? Di wê nûqtayê de wê ew wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqtayê de wê, ji wê nûqtayê mill û kesên weke wî dihizirin wê bigihijina wê fêrsa fahmkirinê ku em çendî ji wê dînya derve wê fahmkirinê dikin jî lê ew wê weke rewşek ne hatî fahmkirin wê dervî me wê bimênê wê bi hêstekê û fêrsek fahmkirinê wê di dîmenekê de wê

bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê.

Di mijare hizirkirinê de wê, dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê mijare salixkirinê wê di wê temenê de wê bi ya ku em wê fahmdikin wê di wê temenê de wê, çawa wê were fahmkirin wê weke aliyekê wê yê giring ê ku wê karibê li wê were lê hiirkirin bê.

Di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê ya ku em wê weke dervî wê ya ku ew wê weke ku ew wê, di wê temenê de wê dervî ya heya wê bi wê re wê li wê bihizirê wê bixwezê ku ew di rengekê de ew were fahmkirin. Di wê nûqteyê de wê, mijare zanîna apriori wê di wê temenê de wê çawa wê bi xwezayê wê re wê were fahmkirin wê weke gotinek din ku wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin bê. Ew di wê nûqteyê de wê, di dema ku ew wê li wê bihizirê wê mijare salixkirinê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, çawa wê bi mijare şibandinê re wê werênê ser ziman wê li ser wê re wê li wê bihizirê. Bi rengê têtînen weke 'hemû mirov dijîn' û ankû 'ew zelal a' û hwd wê di wê temenê de wê weke aliyên ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê.

Di wê nûqteyê de wê çawa wê di gotina mirov de wê, di wê têtînê de wê bi nitelikên wê li wê bihizirê û wê gotina 'jîyankirinê' wê di wê nûqteyê de wê bi navarokek bi jîyandinê wê di wê temenê de wê hebê re wê, di dîmenekê de wê bixwezê ku ew wê di şewayekê de wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê, dema ku ew ji awayekê giştî bi ber yê hesan ve aqilmeşandinê û ankû şewayê aqilmeşandinê ên weke apriori'yî wê, di rengekê de wê weke hev wê li ser wê temenê wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê di mijare têtîna şibînê û ankû ya 'qiyasê' de wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Di mijare hizirkirinê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê mijare 'ya ku ew dihê zanîn' bê û ya ku ew 'nayê zanîn' bê ku mirov wê çawa wê bi wê re wê li wê bigihijê bê. Di wê temenê de wê, ya ku em wê bi wê rengê wê qiyasê û ankû şibînê wê bi wê re wê li wê bigihijê wê di

wê temenê de wê, çawa wê xwediyê rewşek fahmkirinê bê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê di mijare mantiqê de wê dema ku wê li wê were lê hizirkirin wê di demên kevnera de wê, hin bi hin wê bi mijare şibînê û ankû bi wê lê depelendina xosletên weke wê re wê bê xwestin ku ew wê were fahmkirin. Minaq wê dema ku wê bê gotin ku 'wê hemû mirov wê mirar bin', 'sokrat mirov a', Wê demê sokrat jî mirar a' ku wê were hanîn li ser ziman wê di wê nûqtayê de wê têgînek mantiqî wê were lê hizirkirin. Di argûmana wê têgîna ku em wê li jor wê dihênina ser ziman de ku ew bo ku ew bûhûrîner bê wê demê wê pêwîstîya hemû mirov wê mirar bin wê bi wê hebê.

Di mijare têgîna mantiqê de wê, wê dema ku wê mill wê li wê bihizirê wê bi têgîna ku mirov wê di derbarê jîyanê de wê, nikaribê xwe bigihênê zanîne di derbarê dûnyê de. Minaq wê gotinên weke 'mirov wê nikaribê di derbarê dûnyê de tiştê fêrbibê' wê li ser wê temenê wê di rengekê de wê, werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di mijare ziman de jî wê gotin wê bi ya jîyanê re wê, di rengekê de wê di dîmenekê şibînê de wê, weke wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev wê bi wê re wê were fahmkirin. Di wê temenê de wê di nava têgînek weke ya çavdêrî û bi levkirina ê bi wê re de wê, di awayekê de wê bibê re wê, werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, levkirina weke levhatina nava gotinê û xwezayê û ankû tiştê dervî me a gotinê wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê. Minaq wê di wê temenê de wê, bi hîsîyeta pêşî a bi têgîna levhatinê û hwd re wê weke ku wê çawa wê, tiştê din wê weke wê hebê wê di dîmenekê de wê, rengekê hizirkirinê wê di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, mijare levhatinê wê di têgîna aqil û fahmkirinê a bi ziman û têgîna tiştê ku ew wê bi wê were fahmkirin re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê hinekê din wê di dewama wê de wê li ser wê bisekinê bê.

Di mijare têgîna hizirkirina bi têgîna aqil û bi wê fahmkirina tiştê de wê, di wê nûqtayê de wê weke ku wê were dîtin wê, ji aliyekê ve wê bi hizra filosofên weke mill re wê, mijare çavdêrîyê wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê dibînê ku wê derkeve li pêş. Ew wê bi ya ku em li wê dihizirin û ya ku em ji wê derhênin wê li ser wê re wê li wê bihizirê û wê mijare têgîna aqilê apriori wê di wê nûqtayê de wê çawa wê bi derfet bê wê bixwezê ku ew wê, di wê çerçoveyê de wê, di dewama wê de wê bi wê re wê, fahmbikê.

Di wê nûqteyê de wê ya ku em wê weke azmûnekê û ankû ceribandinekê wê dikin wê, weke di destpêkê de wê bi giştî û ferdî wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Li ser temenekê çavdêriya aqilî re aqilmeşandin wê weke aliyekê wê yê ku ew wê, di wê temenê de wê, di mijare hizirkirinê de wê bê derxistin a li pêş bê.

Di wê çerçoveyê de wê, di rengekê din de jî wê ji wê derhanînên ku wê werina kirin wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê çawa wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku wê, ji ya hesan bi ber ya giştî ve wê çûyin wê bibê wê, di dewama wê de wê di wê de wê, hin bi hin wê di hizirkirinê de wê kifşkirinên ku wê bi aqil wê bikê wê bi wê re wê bibin. Ev wê weke aliyna ku wê bi têgînek derhanînî wê bi wê re wê bibin bin.

Di gotinê de wê ya ku wê bi wê re wê, were dîtin wê bi wê re wê bê ji wê derhanîn. Bi têgînek azmûnî wê, dibê û dihê salixkirin. Her fenomen wê dema ku mirov wê dibînê wê di destpêkê de wê çawa wê weke ferdî bê wê, dikarê di dewama wê de wê fahmbikê. Di têgînek weke ya ku wê di ya din de wê weke di şibihê wê ku ew wê weke di wê de wê hebê wê, weke aliyê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wî temenê de wê, dema ku em di mijare têgînek pêbaweriyê de wê bi wê re wê li wê bihizirin wê, mijare dîtinê wê bi wê re wê ji aliyekê ve wê derkeve li pêş. Minaq wê, dema ku em çend qazan wê dibînin ku ew sipîna emê li wê bihizirin ku wê yên berî wê jî ku ew hebûna wê sipîbin. Ew wê, weke mêylekê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê dema ku em li tişteyê dinerin wê weke ku ew sipî bê wê, demê wê, weke ku em bi têgînek din a 'x' re wê li wê bihizirin wê weke 'x1, x2, x3 û hwd re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, weke di dîmenekê bi wê derhanînê wê, bi wê re wê bi derfet bê ku mirov wê li wê bihizirê bê.

Di wê çerçoveyê de wê, di mijare salixkirinê de wê bi wê re wê di awayekê de wê, karibê wê li wê were lê hizirkirin. Di mijare aliyê pêşî de wê dema ku em bi aqilmeşandinekê wê bi wê re em diçin em di dewama wê de wê, bi wê re wê dikarin wê li wê bihizirin bin. Di yekê de ghiştina ya zêdeyî de wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Em di gerdûnê de wê dema ku em li wê dihizirin ku ew çawa bûya wê, di wê

temen de wê, çawa wê, weke di wê de wê gelek bûn wê hebê wê weke aliyê wê yê din bê ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê dema ku em bahsa tiştê din wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, di dewama wê de wê bi wê re wê, xwe di rengekê de wê weke aliyê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin. Li gorî Mill mirov wê di mijare aqilmeşandinên xwe de wê xwediyê mêylek pêde çûyinê bê. Wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê karibê wê fahmbikê. Weke minaq wê dema ku em bahsa hazzekê bikin. Wê di wê nûqtayê de wê çawa wê weke ku wê mirov dikarê wê di rengekê de wê bi wê re wê, fahmbikê wê, di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê ku wê bi aliyê mêyl û xwestekê û hwd ve wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê mijare xwestekê wê weke aliyekê wê yê ku ew wê li ser wê temenê û çerçoveyê de wê weke aliyekê xwezayî jî wê weke li gorî wê xwe di dîmenekê de wê bi hebûnê re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, weke li gorî rewşek xwezayî wê xwe bi wê re wê, di dîmen û rewşekê de wê xwe bi wê re wê, di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê dema ku em wê di mijare rewşên weke yên hazzan û hwd de wê li wê dihizirin wê weke çawa wê, di dîmenekê xwezayî de wê ya ku wê, çawa wê di çerçoveyek maqulî de wê, weke bi fêrsekên fahmkirinê ên rasyonali wê bikê ku ew wê bikê wê, rengekê de wê bibê. Di awayekê de wê, weke di dîmenekê weke şewayekê bi zankirinê wê di wê temenê de wê bi wê re wê weke xwe bide dîyarkirin.

Di mijare têgîna bi şewayê zankirinê de wê, dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temen de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê, mijare têgîna çavdêriyê wê bi ya ku ew heya û ya ku wê weke li ser wê ya ku wê ya heya re wê li wê were lê hizirkirin re ku mirov wê li wê dihizirê wê, li ser ya ku ew heya re wê karibê wê ya ku ew weke bi wê dikarê were derhanîn bi têgînekê û li wê were lê hizirkirin û ew bibê. Di wê nûqtayê de wê ew wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Tiştê ku ew newê dîtin ew bi yên ku ew dihê dîtin re wê fahmkirina wê û ankû pê hizirkirina wê di wê rengê de wê weke aliyê wê yê ku

mirov wê hinekê wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di wê çerçoveyê de wê dema ku em wê bi wê re wê li wê dihizirin wê ya ku em wê bixwezin wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin wê, ya ku ew bi ya heya re wê, karibê wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di awayekê de wê, di çerçoveya têkiliya aqil û pîretikê de wê dema ku wê, li wê bihizirê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê çerçoveyê de wê, weke bi ber ya giştî ve wê çûyina ji ya hesan ku wê bibê wê, di wê rengê de wê weke ku wê bi tûra têkilidaninê û wê bi aqilekê maqûl ku wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê karibê wê li wê were lê hizirkirin bê.

Di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di awayekê de wê were ser ziman wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di mijare têngîna fêrsa fahmkirinê de wê, di awayekê de wê ya ku em wê, azmûn dikin wê bi wê re wê, di renekê de wê bi hizirkirinên me re wê di awayekê de wê bibê. Di wê temenê de wê di ya azmûnê de wê, di awayekê de wê weke ya ku wê bi wê re wê fêrsa fahmkirînê û pê bawerkirinê ku em ji wê digirin wê di wê temenê de wê di renekê de wê, bi wê re wê, têngihîştina fêrsa rastitiyê wê di wê de wê xwe di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê dema ku em bi dîroka aqil re wê bahsa mazinbûna aqilê xwe dikin wê di renekê de wê di wê pêvajoya pêşketinê de wê, çawa wê, weke bi wê re wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê bibê bê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, di mijare ji ya hesan bi ber ya giştîbûnê ve wê çûyinê jî wê şêwayê wê weke bi herikina dîrokê re ku wê çawa wê dem bi dem wê li gorî ku wê zanîna me wê zêdetirî û wê kûrtir û berfirehtir wê bibê wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê, ji xwezayê wê, bi çavdêrîyê wê girtinên me wê di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê, weke wê, di awayekê hevratîya wê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê were hizirkirin bê. Di nava rewşan de wê dema ku mirov wê, di dewama wê de wê bi pêvajoyek fahmkirinê a weke bi ceribandînê wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Wê dema ku em bahsa rewşên nava jîyanê wê dikin wê di awayekê de wê bi mijarên

weke sedemê û encamê û hwd re wê, bi têkilidanînên wê re wê di rengekê de wê karibê wê di dewama wê de wê ji aliyekê din ve wê fahmbikê bê. Ev wê weke aliyekê bi hizirkirinê ê şubjeyî wê xwe bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirn bê.

Di awayekê de wê dema ku em li rengê nerina John Stuart mill dinerin wê di wê temenê de wê, di hinek awayan de wê weke ku em bi têtîna wittgenstein re wê dibînin wê, di hinek awayna de wê, dîmenekê hizirkirinê wê bi xwe re wê weke ku wê bide mirov. Minaq wê dema ku wê, mill wê di hizirkirinên xwe de wê, bahsa fenomenên xwezayê wê bikê wê, bi mijare çavdêrîyê û ceribandînê ku wê bixwezê wê fahmbikê wê, çawa wê, bi wê têtînek sedemî a vekirî wê bixwezê ku ew wê fahmbikê wê li ser wê bisekinê. Wekî din wê di awayekê de wê di mijare wê ya ku wê di wê de wê weke wê were kûrbûn wê bê kirin wê, ew jî wê ji wê rastîya wê ya xwezayê wê, ji wê dîr newê dîrketin wê bi wê re wê li wê bihizirê. Hinek lêpîrsînên wî yên weke li ser mantiqê aristo û hwd re ku wê dikê wê di wê rengê de wê bixwezê ku ew li ser têtîne xwezayî û ankû naturalistî re wê, di dîmenekê de wê bi awayekê di wê rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê rewşê de wê, ji rengê hizirkirinên wî yên ku mirov wê fahmdikê wê weke ku ew mantiqê aristo wê di wê temenê de wê, zêde ji jîyan razber wê weke ku ew wê, li wê bihizirê û wê, di dîmenekê de wê, weke ku wê bixwezê wê, werênê ser ziman. Di awayekê de wê mijare bi pêşnûmakirinê wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê, di rengekê de wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de tefkirkirinên bi hizirî ên bi têtîna fîzîk-astronomiyê weke ya kapler û newton wê di rengekê de wê bixwezê di dîmenekê de wê bi têtîna wê pêşnûmeyî wê li wê bihizirê û ew wê, di wê çerçoveyê de wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê. Li ser wê re wê ya ku wê bi gotinê û rastîyê wê çawa wê di ahengekê de wê bi wê re wê were kirpendin wê bi xwezê ku ew wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dîmenekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê.

Ew wê li ser têtînek xwezayî de wê weke beremberê wê ji xwe ku ew weke di xwezayê de heyî re wê, bixwezê wê pênasebikê û wê di fahmkirina wê de wê werênê ser ziman. Her tişt, her cûre, her awa û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê bi hev re wê, di nava wê xwezayê û ya rastitiya heyî de wê bixwezê ku ew wê azmûn bikê û wê

fahmbikê. Ev jî wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Weke ku em wê, di dîmenekê de wê bi hizra wittgenstein re wê dibînin ku ew dixwezê dervî têtîna metafîzîkê wê di dîmenekê de wê bi wê hebûna wê re wê fahmbikê wê, dîmenekê bi wê rengê wê, dema ku mirov wê, hizrên mill dixwênê wê were xwe li hişê mirov bide. Di wê çerçoveyê de wê di renekê de wê, kirpendinên wî yên weke ku ew dikê wê di renekê de wê, bi têtîna azmûn û çavdêriyê û hwd re wê, li ser wê temenê re wê di renekê de wê weke ku ew wê bikê. Di mijare hizrên xwe de mill wê mijare salixkirinên xwe yên xwezayî wê bi têtînek û temenekê rasyonali wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê. Wê weke ku wê xwandinek baş wê ji hume jî wê di hizrên xwe de wê, di wê rengê de wê bikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Wê, di awayekê de wê weke ku wê mirov wê di nava hizrên wî de wê fahmdikê wê li ser têtîna rastîtiyê wê mijare mantiqê û fahmkirina wê di awayekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê bikê mijare lêpîrsînê. Di awayekê de wê weke ku wê mantiq wê di renekê de wê, ji jîyanê wê di dîmenekê de wê çawa wê razber wê bimênê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê, di nava têtîna mantiqê û şenberîya jîyanê de wê li ser rastîtiyek xwezayî re wê, bi wê re wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê.

Di mijare hizirkirinê de wê, ya ku ew wê, bi şîroveyê, salixkirinê û ankû dahûrkirinê û ya ji wê derhanînê weke ji wê bişîbinê û hwd wê ji hev wê cihê bikê. Di wê çerçoveyê de wê, zanîna jêderhanînê û zanîna rastîtiya tiştê a bi hebûnê re wê, di wê nûqtayê de wê, bixwezê ew wan ji hev cihê di dîmenekê de wê fahmbikê. di xabate xwe ya bi navê “gotinek li ser xabate felsefeya xwezayê” de ku wê bahsa wê bikê wê, bahsa mijare çavdêriyê û bi ber ya giştî ve çuyinê ve çuyinê wê li wê bihizirê. Ew wê di wê de wê rêgezên bi ber ya giştî ve çuyinê ku wê bixwezê wan kifşbikê wê li ser temenê lêpîrsînê, dahûrkirinê, fahmkirina bi çavdêri û azmûnkirinê û hwd re wê li wê bihizirê. Ev xabate wî, di dîmenekê de wê weke xabatek antropolojikî a dîrokî jî bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, dîmenekê fahmkirinê wê li ser rengê hizirkirinên wî yên bi gotina dîrokê ku ew wê bi wê re wê bi têtîna xwezayê re wê werênê ser ziman re wê, karibê dîmenekê hizirkirinê ew di wê temenê de bide me.

Di awayekê de wê di navbera têtîna dîrok û têtîha normatîfî de wê, bi têtînek aqilmeşandinê wê, bixwezê ew di dîmenekê de wê bihizirê û ew

di dewama wê de wê, bi têtîna fenomenî ew çerçoveya wê ya hizirkirinê ew di dewama wê de wê bi wê re wê çerçoveyek fahmkirinê ew bi wê re wê biafirênê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê bi mijare têtîna fahmkirinê a dahûrkirinê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê. Wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi mijare fahmkirinê re wê, li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê, di rengekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di mijare dîtînê û dîtbarîyê de wê bi çavdêrîyê ku mirov wê bi wê re wê bi ber ya giştî ve wê herê û wê, çerçoveya wê bi wê re wê fahmbikê wê, di dîmenekê de wê hizra xwe wê li ser wê re wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê dema ku em li navaroka xabatên wî bi nerînek fîzîkî û astronomîkî jî binerin wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, dîtbarîyê wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê. Ew wê, di wê çerçoveyê de wê bi mijarek fenomenî wê di wê çerçoveyê de wê bihizirê.

Ji têtîna amprîstên berî wî cihê wê Mill wê mijare rasyonalmê wê di wê temenê de wê, bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê dema ku wê mijare metamatîkê wê dihênê ser ziman û wê li ser wê re wê, di awayekê de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Rengê hizirkirina mantiqî a platon û aristo wê di dîmenekê de wê weke rengekê depelendina li hizrên wî bibê jî lê wê di rengekê de wê, weke aliyekê ku ew wê dixwezê di çerçoveya têtînek deduktîfî de wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê li ser wê çerçoveya xwe ya xwezayî wê têtîna enduktîfî û deduktîfî wê di awayekê de wê bixwezê bi dana ber hev re wê fahmbikê û ew wê weke ji hev dûr bi wan ne hizirê. Wê di zikhev de wê bi temenekê deduktîfî wê têtîna enduktîfî wê bixwezê weke ku ew li wê bihizirê.

Di mijare li ya giştî de wê, di wê nûqtayê de wê bi fenomenên heyinî re wê were dîtîn ku ew wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê dema ku wê bahsa metamatîkê û ankû cebirê wê bikê wê, bi ber ya giştî ve wê, têtînek rastînî wê bi rasyonali wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, mijare têtîna aritmatîkê wê di wê rengê de wê weke ku wê minaq, $2+3=5$ ku wê were bikê wê çawa wê weke rewşek gelemperî wê bibê wê li wê bihizirê. Lê ew di wê de wê sadebûnekê jî wê bixwezê ku ew wê bibînê.

Di rewşa yekbûnê de wê, weke ku em bêjin du kevir lê zêde weke 3ê kevirên din bê, û ankû du hasp weke lêzêde 3 haspên din bin wê di wê temenê de wê bi wê rengê wê li wê bihizirê.

Li ser têtînek geometrikî wê bi wê re wê ji pêşekên wê çawa wê were derhanîn wê bi wê re wê, li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê tişt wê çawa wê xwediyê navarokek rastînî bê wê, bi wê re wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê. Di mijare metamatikê û bûjenên wê de ku wê weke ku wê di demên kevnera de minaq wê, platon wê weke 'razber' wê werênê ser ziman. Mill wê di wê nûqteyê de wê bi têtîna "hemû hijmar hijmarên tiştê bin" re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê were dîtîn ku ew wê li ser têtîna fizikî û bûjenî re wê, çawa wê beremberê rewşa bûjenê wê rewşa salixkirinê wê were wê, di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew di dewama wê de ew xwe bigihênê têtînekê û fahmkiirnekê. Minaq wê bûjenên geometrikî wê weke 'bûjenên sînorî' wê di bixwezê wê werênê ser ziman û ankû wê hilde li dest. Di nava têtînek xwezayî de wê ev têtîna sînorê wê çawa wê were pênamebikin wê bixwezê ku ew wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li gorî Mill wê, dema ku wê mijare hizirkirinê bi aqılmeşandinê wê were kirin wê, di wê rewşê de wê, têtîna li ya giştîbûnê wê weke têtînek empirikî a temenî wê weke bibînê û wê werênê ser ziman.

Wê dema ku em bahsa têtîna mill bikin wê di wê temenê de wê mijare têtîna zêhnî a dînyawî ku ew wê li wê dihizirê wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê li wê bihizirin bin. Ew wê, her tiştê wê weke rewşek xwezayî û ankû naturalî wê bibînê û wê, di awayekê de wê weke weke wê, bi rêve wê herê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê lêkolînîyên wê yên empirikî jî wê weke ji wî biriqînîya wê ya derûnî ku wê li gorî rêgezên wê bibê wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê mijare zêhnê wê di dînya ku ew di wê de dijî wê, çawa wê, bi biriqînîya wê re wê were li cih wê weke wê, di wê temenê de wê di nava rewşek û rengekê pêşketinekê de bê. Minaq wê, dema ku em bahsa hanîna li cihê a dadê wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, çawa wê bi wê hêstê wê bibê û wê li gorî çî ew wê bibê wê, weke aliyekê wê yê ku ew wê di dewama wê de wê li gorî wê têtînê wê li wê bihizirê bê.

Ji aliyê têtînek mekanikî ve wê weke çawa wê di nava kombinyonek bi hev re bê wê, di wê temenê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê bixwezê rêgezên zêhnî û yên sedemî wan cihê û çawa wê bi hev re

wê, rêveherin wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û ew di dewama wê de wê li ser wê bisekinê. Li gorî Mill rêgezên me yên zêhnî wê li gorî yên sedemî wê, rêveherin û wê, di wê temenê û çerçoveyê de wê di rengê de wê werina rêvebirin.

Di wê temenê de wê bi têkiliya wê wê rewşa zêhnî bi 'şertûmercên bûjenî' re wê çawa wê bibê wê di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew wê di wê temenê de wê di rengê de wê li wê bihizirê bê.

Di dewama wê de wê, mijare têgîna zêhnê wê, di wê nûqteyê de wê, qarakterê wê dema ku ew di kirpênê di gotinê de wê li ser azmûnên kes ên ku ew di jîyanê de dijî ku wê çawa wê reng û awayê xwe wê bistênê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, weke ku wê were dîtî wê, ji aliyekê ve wê ev têgîna mill wê aliyekê din jî wê bi xwe re wê bi hizrên wî re wê bikê mijare nîqaşê. Ew jî wê têgîna xwezayê hebûnê û ankû xwezayê mirovî bê. Di wê temenê de wê, di rengê de wê, mijare têgîna xwezayê wê, di wê temenê de wê, di nava felsefeyên demên kevnera de wê bi hebûnê re wê were dîtî ku wê di demên berê de wê li ser wê were sekin in û wê were hizirkirin. Mill li gorî wî xwezayê mirov wê, xwe bixwe wê di awayekê de wê bi awa û awa wê bikê.

Di wê çerçoveyê de wê di nava jîyane mirov de wê jîyankirinên me wê bi fêr û azmûnên me re wê bi wê re wê bibê. Di awayekê de wê bi hebûna dijî re wê fêr û azmûn wê weke du gotinên pirralî bin û wê pêwîst bin ku ew ji gelek aliyan ve ew werina pênasekirin û fahmkiirn. Weke ku wê çawa wê ji aliyê şertûmercên bûjenî' ve wê were fahmkirin wê ji aliyên yên hêstî, hîssî, sehî û hwd ve jî wê, di rengê de wê weke pêwîst bin ku ew werina salixkirin û fahmkirin.

Ya ku mirov wê dijî wê bi demê re wê bi mirov re wê weke çandbûna ku ew wê bi wê re wê bi afirênê wê temenê wê yê afirandinê a ji aliyên zêhnî ve jî wê bi xwe re wê biafirênê. Di wê çerçoveyê de wê dema ku ew wê mijare hizirkirinê wê werênê ser ziman wê, bi wê re wê mijare pêvajoyên hizirkirinê û derhanînen me yên ji hev û ankû ji tiştê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê ji aliyekê din ve jî wê dema ku ew bahsa çavdêrî û nerîne dikê wê, bixwezê ku ew ya weke çavdêrî û ya weke derhanîne ku wê bi têgînî wê were kirin wê ji hev cihê bikê. Li gorî wê, 'gelek têgînên me yên ku em weke çavdêrîyê dihênin ser ziman wê, di aslê xwe de wê derhanîn bin' re wê werênê ser ziman. Li gorî wî di her çalakîyên me de wê, bi derk û fêrsa fahmkirinê çavdêrî û derhanînan wê bi hev re wê derhênê û wê li nava hev wê bikê. Di wê nûqteyê de wê bi gotina weke "ya ku em wê çavdêrdikin wê weke weke bi çavdêrî wê

weke çavdêriyekê wê, ku wê yek çavdêrî weke hev girtinek ku wê yek ji wê encam û neh ji wê derhanîn bê' re wê werênê ser ziman. Di çavdêriyên me de wê, derhanînên rast wê ji pêvajoyan dihên. Weke derhanînekê wê, weke çavdêriyekê wê bê dîtin bê.

Di mijare çavdêriyê de wê bi wê ji wê derhanînên ku ew wê dibin wê bi wê çerçoveya wê re wê weke hev girtinekê wê bibê.

Di awayekê din de jî wê dema ku em pêvajoyên weke yên pêşketinê wê dihênina ser ziman wê di nava wê xwezayê wê de wê ew hanîna ser ziman wê bahsa wê, li wê pêvajoya pêşketinê wê bibê. Di wê temenê de wê, di rengekê û dîmenekê din ê hizirkirinê de wê bi wê re wê hinek fêrsên fahmkirinê ên weke ji hev cihêkirinê wê bi wê re wê bi me re wê biafirin.

Di wê nûqtayê de wê mijare fahmkirinê wê dihênê ser ziman wê, di wê rengê de wê ji aliyekê din ve jî wê bi mijare zanînê ve wê aliyê têgîna qarakterê wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê, weke aliyekê wê yê din ku ew wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Minaq wê gotina weke "Qarakterê mirovî wê weke encama sedema wê bê. Qarakterên bi wê awayê wê pêvajoyên xwe wê bidina dîyarkirin." Lê di dewama wê de wê dema ku wê ji ali aliyê kifşkirina bi ji aliyê pêvajoyê ve jî wê werênê ser ziman wê bi têgîna di rengekê de wê weke bi têgîna azmûnê û biriqîn û fahmkirinên bi ji wê û hwd re wê weke çawa wê bi wê reng û awa wê bistênê re wê bixwezê di dîmenekê emprikî de wê li ser temenekê rasyonalityek xwezayî wê fahmbikê.

Di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê weke ku mirov wê dibîna Mill wê mijare bi têgîna tevgerîna bi qarakterê ku wê werênê ser ziman wê, bi wê re wê, biderfet bê ku ew bi qarakterîstîkî pêşvedîtinê bikê û ankû na. Wê di wê nûqtayê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Kesek wê dema ku wê kiryarekê bi kirinê wê bi kesekê din bê û ankû bi rewşekê bê ku ew wê ahenge wê de wê li wê bihizirê wê, karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê fahmbikê ku wê çawa wê, di rengekê de wê, bibê? Di wê nûqtayê de wê, kirinên me wê, di wê ahenge wê de wê, karibin bidina dîyarkirin ku em emê di dewama wê de wê çawa wê bi wê re wê li wê bihizirê bê?

Di wê nûqtayê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li ser mijare fahmkirinê û temenê fahmkirinê, têgîna qarakterê û xwezayiyiya wê re wê fahmbikê. Mill wê dema ku ew dixwezê dûnya mirov wê fahmbikê wê weke beşek

ji ya wê xwezaya ku ew di nava wê de dijî wê bixwezê wê pêşî wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di dewama wê de wê, mijare têtîna azadiyê wê bi wê têtîna xwezayê ku ew wê weke beşek ji wê bê wê çawa wê bibê û karibê wê were fahmkirin ji wê weke aliyekê wê yê ku ew wê li wê bihizirê bê.

Mijare azadiyê wê, di wê nûqtayê de wê weke derkekê, hizrekê û ankû fêrseka fahmkirinekê bê? An jî wê weke rewşek din a bi hebûna fizîkî re bê? Wê çawa wê karibê wê were fahmkirin? Di wê nûqtayê de wê dema ku wê, mirov wê bi hebûna xwe wê weke beşek ji wê xwezayê bê û wê nikaribê dervî wê bijî wê dervî wê, têtîna azadiyê wê tenê wê weke fersekê wê weke ku wê bimênê wê di rengekê de wê hizra mill wê rengekê fahmkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê re wê dema ku wê bahsa jîyanê wê were kirin wê jîyane mirov wê destûr û rêgezên ku ew wê di nava wê herikina jîyanî de wê tabîî wan bê wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê bê. Ew wê, dema ku wê pêvajoya wê bi dîrokê re wê dihênê ser ziman wê weke ji ya dema hovitiyê û bi ber ya hemdemiyê ve ku wê were wê di wê xate ku ew wê bi wê re wê were wê weke tabîî wê pêvajoya pêşketina wê ya bi wê re wê bibê re wê, bixwezê di dîmenekê de wê pênasebikê. Di wê temenê de wê gotina 'sazûmana pêşveçûna mirov' wê bi gotin bikê û wê di wê temenê de wê li ser wê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Ew têtîna sazûmanê wê, di wê temenê de wê, di xatekê de wê rengê wê bi wê re wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin. Wê pêvajoyên wê yên jîyankirinê wê di dewama wê de wê bi xwe re wê bide hanîn li holê. Ew wê, di hundurê wê têtîna sazûmanê a bi gotina pêşveçûnê ku wê di çerçoveya jîyane mirov de wê werênê ser ziman wê di temenê de wê gotinek din wê bi temen bikê. Ew jî wê gotina 'bi awayekê pêwîstîni wê were dîyarkirin' re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, ew wê, li gorî wî li ser temenê bi têtîna ' "li gorî destûrên giştî yên xwezaya mirovan" wê bibin re wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê û temenê de wê mijare têtîna weke azadiyê û hwd jî wê werênê ser ziman. di nava şertûmercên xwe de wê, weke xwediyê têtînek azadiyê a bi rewş û kirin xwe yên jîyanî bê re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê bi wê re wê, di wê rengê de wê werênê ser ziman ku wê mijare jîyanê û jîyankirinên me wê, di wê temenê de wê, bi kirinên me û rewşên weke têtîna sedem û encamê û hwd re wê, di rengekê ve wê bixwezê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê

de wê dema ku wê bahsa têngîna azadiyê wê bikê wê minaq wê têngînên weke xwestekû arzûyên me wê çawa wê, di rengekê de wê hinek rewşên weke li xwe hûyandinê wê biafirênin wê bi wê re wê bixwezê ew wê li wê bihizirê. Ev wê weke rewşên ku mirov wê, di nava jîyanê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wê dema ku wê mijar wê were ser van têngînên weke yên bi xosletî wê, di xabatên xwe yên weke *'on liberty'* û *'the Subjection of Women'* wê, di awayekê û dîmenekê de wê weke ku wê çerçoveya têngîna civakî û xosletên wê û pêşveçûnên wê yên di dema ronakbiriya de ku wê hin bi hin wê bikê xosletên dema faodaliyê ji ser xwe biavêjê û hwd re wê bi nerînekê bixwezê wê werênê ser ziman. Li ser wê re wê dema ku wê hizrên xwe wê, li ser têngîna *'utilitarisme'* wê werênê ser ziman wê, bi çerçoveyek bi ferdiyetparêziyek serbixwe ku wê piştî wî weke di çerçoveya têngînek liberalî de jî wê were bi têngihkirin re wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, jî têngîna utilitarismê ji hume û heta Jeremy bentham wê, pêvajoyek hizirkirinê wê bibê û wê, di dewama wê de wê, pêvajoyek hizirkirinê a ku wê mill bide domandin û ankû wê li ser wê re wê, di wê warê de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman wê biafirê. Mill wê, di mijare ferdiyetê de wê, têngînek etikî a bi encamparêziyê û dilxweşiyê ku wê bi têngiha hedonismê wê were salixkirin re wê di zikhev de wê bixwezê bi wê re ew şîrovebikê. Ew wê, di awayekê de wê jî aliya civakê ve wê, şîrovebikê. Wê dema ku wê di xabate xwe ya *'li ser azadiyê'* de ku wê werênê ser ziman wê bahsa rewîsta serdest û bindestiyê û xirabûna wê bikê wê beremberê hev wê, çawa wê bibê wê, bi awayekê wê bi kipênê û wê di gotinên xwe de wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, mijare ezîtîyê wê, hilde li dest. Di nava hizrên hizrên hobes de ku wê çawa wê di dîmenekê derûnîyî de wê were dîtin wê, were dîtin ku wê, mill bixwezê ew bi mijare egoyê û hwd re wê, hilde li dest û wê werênê ser ziman. Lê di hizrên xwe yên li ser *'fêdeparêziyê'* de wê, bi zêdeyî wê weke ku wê bandûra bentham wê bi zêdeyî wê xwe di hizrên mill de wê di dîmenekê de wê were dîtin ku wê bide diyarkirin. Bentham wê li ser têngînek rexnegirî a hedonismê û fêdetiyê ku wê li ser nicelikan re wê were ser ziman wê birexnegirtinî wê hilde li dest.

Li gorî mill bi bijartina rast û baş û kirina baş wê kes di xwe de jî wê weke dilxweş bikê. Di wê temenê de wê jî wê nûqtayê de wê bixwezê ku ew bigihijê hêstekê bi wê têngîna dilxweşiyê a ku wê di fêdeya gelemperî

de wê bê bikarhanîn jî wê bixwezê ku ew wê kifşbikê. Minaq wê têngînên weke 'wijdanê' ku wê di sazûmankirina bijartinên me de wê, weke tênginekê wê bi kirpênê. Hêsta dadperweriyê ku wê di cezakirina kesekê din de wê weke ku ew li wê bihizirê ku wê bi derfet bê ku wê, tênginek bi dûrûstbûnê wê weke ku wê karibê bide mirov. Di wê çerçoveyê de wê çawa wê, di çerçoveya fêdeyîya civakî de wê, bi aqilî û rewîstî ku mirov bigihijê bijartinan wê derfetekê wê re wê ji me re wê wekeku wê biafirênê wê bi wê bi awayekê wê bawer bikê.

Minaq wê dema ku wê bahsa têngîna fêdebûnê wê were kirin wê hizirvanên weke Henry Sidgwick (1838-1900) wê bi wê bawer bikin ku wê, fêdetî wê bi têngîna nakokiya nava dad û rastteqniyê re wê, bo rêgezên rewîstî wê başkirinekê û ankû beşdariyekê bi têngîn û temenê wê re wê biafirênê. Li gorî wî wê, dema ku wê li wê were lê hizirkirin ku wê bo mirov wê çi baş û çi nebaş bê ku wê li wê were lê hizirkirin wê li gorî wî ev wê weke pêvajoyek zêde komplike bê û wê herkesek wê nikaribê bi fêdeya baş re bijartinên xwe ew bikê wê bènê ser ziman. Di dewama wê de wê, Sidgwick wê, mirov wê çi bikê û ankû di rastiyê de ya ku ew dikin li gorî wê destûr û rêgez werina pêşxistin wê, wê li ser pêwîstî û nepêwîstîya wê, niqasna jî wê bide vekirin. Di wê nûqteyê de wê minaq wê mijare zêdebûna rêjeya gelhe a civakê ku ew çendî weke nûha baş bibê jî wê di demên pêş de de wê çawa wê encamên neyînî wê bi xwe re wê werênê wê li ser wê bi têngîna fêdeparêzîyê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman û wê bixwezê bide dîyarkirin ku ew ji wê aliyê ve li wê were nerîn.

Minaq têngîna fêdetiyê de jî wê weke awayên wê weke 'fêdeya ideal', 'fêdeya bi bijartinê' û hwd re jî wê weke aliyên ku wê karibê wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Minaq wê, karl popper wê ji aliyê 'fêdeyîya maksimum' û ankû têngîha 'minumum'ê de wê, mijarê wê bixwezê ew li wê bihizirê û hizrên xwe werên ser ziman. Di hizrên xwe de popper wê mijarên weke fêdetiya negativ û ya ne-negativê wê di dewama wê de wê weke aliyên wê yên ku ew bi wê hilde li dest bin.

Mijare têngîna fêdeparêzîyê ji aliyê tênginek rewîstî û hwd ve jî wê piştî wê di demên sedsale 19' min û piştê jî wê pirr zêde wê were dîtin ku wê li ser wê were sekin in. Minaq hizirvanên weke John harsanyi wê, mijare fêdeyîya bi bijaertîne wê hilde li dest û li gorî wî mirov di bijartinên xwe de wê hertimî wê ne rasyonel bê. Wê bijartinên irrasyonel jî wê karibê bikê wê, pêwîst bê ku ew di nava bijartin û bijartinên rast de ew bijaertinekê **bikê**.

Di awayekê de wê rewşên weke yên ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, mijare girêdanê wê, di wê nûqteyê de wê, li ser kirin û hêst û rewşên bi wê rengê ên weke xwestekê re wê di awayekê de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, mijare rewşa jîyankirinê, qarakterê û rewşa sedemê wê di wê nûqteyê de wê bixwezê wê hinek aliyan ve bi têkiliya wan a bi hev re wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Minaq wê, dikarê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, mijare salixkirinê wê, di wê temenê de wê, di rengê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Di awayekê de wê dema ku wê ji aliyê qarakter û encamên bi sedemê re wê, bibin wê çawa wê ew wê bibê wê bixwezê ku ew wê ji aliyekê ve wê fahmbikê. Di awayekê de wê di rengê ku mirov wê di awayekê qarakterê de bê wê, bi sedema wê re wê heman encamê wê bi wê re wê, di ahengekê de wê karibê bide me? Di wê çerçoveyê de wê weke pirsek lêpîrsînê ku ew wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê, di wê rengê de ew li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, di wê nûqteyê de wê bi mijare lêpîrsînê a li ser têgîna weke ya bi têgîna qarakterê, xwestek û arzûyên me wê karibên dervî me bin û ankû ne bi din sehêta mirov de bin? Yan jî wê dema ku em ew di wê temenê de wê dibin wê weke ku em hîs dikin ku ew li me 'serwer dibin' wê di wê temenê de wê, ew wê weke dervî me bin? Di wê nûqteyê de wê bixwezê ku ew di wê rengê de ew li ser wê re ew li wê bihizirê û wê fahmbikê.

Di awayekê de wê mijare qarakterê û sertûmercên me yên jîyanî ku mirov wan dijî wê xwe bi wan re wê çawa wê bide jîyandin û ankû wê bi wan re wê bikê awayekê de wê di wê nûqteyê de wê bixwezê wê di dewama wê de wê fahmbikê. Ber ku ew wê di wê nûqteyê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman ku wê mijare xwezaya hebûnê re wê di rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di mijare qarakterê de wê, di rewşên ku em xwe dikinê de wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê di wê de ê gûharênê wê kifşbikê. Di rewşên ku em xwe dikênê weke bi qarakterê re di levkirinê de bê û ankû weke aliyên wê yên din ê bi wê re wê, weke aliyîna ku wê bi xwe re wê hinek rewşên gûharîner wê bi xwe re wê werênin bin. Rewşên ku em xwe

dikinê û di wê de bicih dikin wê weke rewşna gûharîner jî bin. Wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê ti xoslet wê di rengê de wê, di nava jîyankirinê û hişkirinê de wê weke hev nebê. Di awayekê de wê hîsîyeta weke levkirinê ku wê di nava wê de wê di ahengekê de wê bibê wê tenê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê bê. Di wê çerçoveyê de wê ya ku em hizir dikin û ya ku em dijîn û wê dibînin wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê bi wê re wê li wê bihizirin bin. Di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê, bi wê re wê li wê bihizirin û wê karibin wê li wê bihizirin bin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Ya ku wê, mirov wê dijî wê, di awayekê de wê awayê wê yê jîyankirinê wê hebê. Çendî ku em wê, weke di çerçoveyekê de wê bibînin û wê weke li gorî têgînekê ew dihê kirin û ankû ew dibê ku mirov wê werênê ser ziman jî lê wê ji wê cihê wê weke ku wê ji aliyekê ve wê pêwîst bê ku mirov wê karibê wê, bi wê re wê fahmbikê bê. Wê ti carê wê ne bi jîyankirinê û ne jî wê bi hizirkirinê wê jîyan û hizirkirin wê ne yekdûze bê. Di awayekê de wê dikarê wê di serî de wê, bi wê re wê, bi awayekê vekirî wê fahmbikin û wê karibin wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengê de wê werênina ser ziman.

Di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê, di wê şêwayê de wê mijare hizirkirinê wê bi serê xwe wê weke çerçoveyek kirdeyî a ku em di wê de wê bi fenomenolojîkî wê kifşbikin û wê karibin wê fahmbikin bê. Ji aliyê din ve jî wê ya bi ya jîyanî wê dikarê wê di rengê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê bê.

Di rewşa mijarên jîyanî û hizirî û ankû rewşa çerçoveya hizirkirinê de wê, di wê temneê de wê ji hev cihêbûnên wê di wê temenê de wê ji aliyê hizir ve li têgîna hizirî nerînê û ji aliyê têgîna jîyanî û kirinî ve li ya hizirî nerînê wê bi xwe re wê di wê çerçoveyê de wê encamên cihê wê bi xwe re wê, di rengê de wê weke ku wê karibin ew bidina diyarkirin. Ji aliyê hizirî ve wê têgînek weke ku ew wê, di çerçoveya xwe de wê weke xwe dikê ku ew tefkirbikê û wê weke wê di rengê de wê weke ku ew li wê bihizirê wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê, di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Ji aliyê din ê kirinê ve wê, di wê temenê de wê,

dema ku ew bûyina wê pêkhat û ankû di kirinê de pêkhatin bû wê, di wê temenê de wê, weke aliyên ku wê bi xosletên hizirkirinê ên cihê wê bi xwe re wê, biafirîne û wê, di regekê de wê çendî ku wê weke li gorî ya weke ku wê bi wê rengê bi wê dihê hizirkirin wê weke wê li wê were lê hizirkirin jî lê wê, ji wê cihê wê weke heyinekê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Di wê rewşê de wê bi serê xwe wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di her xosletên ku em li bûjenan atf dikin de em wan di mejiyê xwe de wê weke di dîmenekê din ên bi pêşnûmayî ê bi hizirkirinê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê dihizirin. Di wê temenê de wê, ya ku em weke bi nitelikî li wê atf dikin wê di wê temenê de wê, weke têtînen ku ew wê bi wê dihên hizirkirin bin. Lê di wê temenê de wê çendî ku wê bi wê rewşa bûjenî re wê b xosletî û di levkirinekê de wê weke ku wê hebê jî lê wê di wê temenê de wê ew pêşnûmaya hizirkirinê wê weke wê bi serê xwe wê di reng û awayekê de wê weke ku wê hebê.

Di awayekê de wê, ji aliyekê ve wê ji wê derkkirinên me wê, ya ku em bi wê digirin wê bi aqil û hişên me em wê çawa wê, salix dikin, wê derkdikin, wê dibînin û hwd wê ji wê bibê. Di awayekê de wê bûjenek wê dervî wê ya ku em wê weke bi hişî û aqilî û ankû zanînî ji wê digirin wê, bi hêstî û hwd jî wê girtinên ku ew wê bi hebûna wê bi me re wê bide çêkirin re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bibin. Di awayekê de wê, her tişt wê, wê bi bûjenî wê bi awayê wê û rewşên wê yên weke darêjkî û hwd wê, têtînen ku wê bide me wê, bi aliyên din ên weke bi hîssî û hêstî ku ew bi me re çêdikê wê di wê temenê de wê di regekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê fahmbikin bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê fahmbikê bê. Di wê çerçoveyê de wê, di nava jiyane, dînyê û rewşên wê yên heyî re wê, bi awa, reng, wûcan û hwd re wê, di çî reng û awayê de bê wê, bi wê re wê weke aliyên ku em dikarin wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê bi wê re wê fahmbikin bin. Em tişt bi rêyên sehên xwe wan digirin û em di wê temenê de wan bi wê rengê derkdikin. Ew derkkirinên me wê di wê temenê de wê di regekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê fahmbikê bê.

Têgîna kirdeya Mill

Mill wê dema ku wê li têgîna kirdeyê wê li wê bihizirê wê di dîmenekê de wê weke ku mirov wê dibînê wê bi mijare rewşa zêhnî wê ji aliyekê ve wê li wê bihizirê. Bi ya ku em ji derve wê, derkdikin wê weke 'dîmenna ku ew weke hinek rêzînên dîtbarî' wê, di awayekê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, 'weke hinek rewşên di zêhnê de hena ku ew ne bi derveyî ên bûjenî lê weke hinek rêzînên ku ew bi dîtbarî dibin' re wê, di dîmenekê de wê werênê ser ziman.

Di mijare derkkirinên me de wê, ji aliyekê din ve jî wê mijare fahmkiirnên me yên weke yên di sehan de hebûna hîsan' wê bi wê re wê, bixwezê li wê bihizirê û wê di dîmenekê de wê fahmbikê û werênê ser ziman. Di mijare ideayê de wê weke têgînek bihêz a ideayî bê wê, werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê mijare ya ku em ji derve wê weke bûjenî ku ew hena wê li ser wê bisekinê û wê di wê nûqteyê de wê di hanîna wê ya ser ziman de wê, bi têgîna wê re wê werênê ser ziman ku wê, "tiştên bûjenî (ankû bûjenên dûnyayî) ew çendî me bi dîtbarîya me re bi bandûr dikin em dizanin û li wan digihijin hiş. Ew wê weke çavdêriya wê bibin û bi rêya navberînkariya sehên me re ew dibin. Di mijare fahmkirinê a ji wê çerçoveyê bi girtinê wê bi rêya fêrsên fahmkirinê a ji wê bi wê dihên girtin re wê werina derkkirin û wê bîhizirê fahmkirin.

Di wê nûqteyê de wê li ser wê navbeynkariya bi fahmkirina bi sehan re ku ew wê li wê bihizirê wê, di awayekê de wê mijare têgîna sehê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ew di wê temenê de wê ya ku ew dihê derkkirin wê weke 'dîmenê tiştê' wê bi "dîtbarî" wê bi gotin dikê û wê dihênê ser ziman. Ya dîtbar wê tenê wê bi ya ku me ew dîtîya û wê di wê temenê de wê ew dîtîna wê bi ya ku ew dihê dîtîna re wê bi sinor bê. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê weke aliyê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di mijare têgîna derkkirinê de wê ew azmûnên me wê di wê nûqteyê de wê weke ku em wê dibînin mill wê dikê mijare fahmkirinê û wê li ser wê re wê bixwezê ku ew li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew wê, di reng û awayekê de wê, werênê ser ziman. Ya ku em wê dibînin wê di çerçoveya wê dîtîna de wê bi ya ku ew ji dîtbarîya me re ew hat pêşkeşkirin wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê ew wê hebê û

ankû wê bibê. Di wê temenê de wê, di rengê de wê weke aliyê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di rewşa ya dîtbar de wê, di wê temenê de wê di nava fenomenên mantiqî ên weke yên razber û yên şenber de wê weke ku wê bi fêrsek fahmkirinê wê bixwezê ku ew dîyarkirinekê bi fahmkirinê ew di nava wan de bide çêkirin. Di wê temenê de wê di rewşa têtîngênên wî yên bi şîroveyên wî yên li ser azmûnê re bê û ankû li ser têtîngênên em empirîkî û hwd re ku ew wê, dihênê ser ziman wê di wê têtîngêkê wê dimejiyê me de wê di rengê de wê weke ku wê bide çêkirin.

Ew wê, di wê nûqtayê de wê bi têtîngênên bûjenê wê ji du aliyên ve wê weke ku wê were dîtîn wê bixwezê ku ew li wê bihizirê. Ji aliyekê ve wê bi xosletên ku em wê didinê bi fêrsên xwe yên fahmkirinê û ya ku ew wê weke di wê bûjenê de wê weke heya û hwd re wê, di dîmenekê de wê li wê bihizirê. Di wê nûqtayê de wê, dema ku ew wê ji aliyê pêşî ve wê li wê bihizirê wê, “nitelikên ku em li bûjenan atf dikine wê, yek û ankû ji yekê zêdetirî wê awayên sehî wê bi dilperbikin û wê bikina tevgerê de. Di zêhnê me de wê zanîna me ya di derbarê bûjenan de wê, bi wê re wê biafirê.” Li deverêk din jî wê bi gotina zanîna me “ji ya ku ew di me de wê bi dilperîkirinê û pê de wê ne tiştêkê din bê” re wê, di dîmenekê de wê bixwezê ku ew di reng û awayekê de wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê dema ku wê bahsa têtîkiliya me ya bi zanîna a bi dînya derve wê werênê ser ziman wê mijare ‘lêhoyandinê’ wê di rengê de wê bixwezê ku ew di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê têtîngênên lêhoyandinê’ de ku ew wê weke aliyekê wê weke bi çavkandîya me ya zanîna re wê li wê bihizirê wê, weke ku wê uya dervî wê weke têtîngênên bûjenî a heyî wê weke ku wê bixwezê wê bi wê re wê bi kirpênê wê têtîngên û intibayekê bi fahmkirinê wê bi me re wê di rengê û awayekê de wê weke ku wê bide çêkirin.

Di wê temenê de wê, di nava dînya ku em dijîn de wê tişt wê çawa wê hebê, bi çî awayê, wûcanê, reng û awa û hwd wê hebê wê di wê çerçoveyê de wê, weke aliyên wê yên ku wê, di wê temenê de wê, bingihê çavkandîya me ya ku em bi çavdêrîyê ji wê bigirin re wê, bibê. Lê di wê nûqtayê de wê, di zanîna mill de wê du alî wê weke ku wê di wê nûqtayê de wê di zihê de wê bi wê re wê werina dîtîn. Yek wê ya ku wê weke bi fêrsek fahmkirinê wê weke bi wê lê û jê têtîngîştinê bê. Ya din jî wê, bi mijare hebûna wê hebûnê û zanîna ji wê û ankû bi wê lê têtîngîştinê bê. Di wê nûqtayê de wê ya ku me dît wê ya ku me ji wê

hîskir wê weke têngînek zanînî a ji wê ku ew dihê girtin wê pênasebikê. Lê ji aliyê din ve jî wê ew bûjen û ankû rewşa bûjenî wê zanîna wê ji aliyekê wê yê din ê objeyî ve jî wê bi wê re wê weke ku wê hebê û ev wê, di wê temneê de wê, dervî wê ya bûjenê û rewşa wê ya derkkirina wê ya bi zanînî weke bi dîmenê darêjkê û hwd re wê, bi hîskirinên me yên weke bi seh û hîs û hwd re wê, weke aliyekê din ê bi fêrsa fahmkirinê re ku em ji wê digirin wê weke ku wê bi wê re wê ji wê bide girtin bê.

Mill ji wê dîtîna û fêrsa wê ya fahmkirinê re wê gotina “dîtîna hundûrîn” wê gotina wê ji wê re wê bi karbênê û wê di wê temenê de wê ew wê werênê ser ziman. Ew wê di rengekê din de wê li ser têngîne kirdeyî a bi hiş re wê, di wê nûqtayê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ev aliyê têngîna hizirkirina mill wê karibê ji wê hiinek aliyên wê yên din ên ku mirov wê karibê wan fahmbikê û li wan bihizirê û werênê ser ziman wê hebin. Minaq wê ji aliyekê ve wê, weke mijare dîtîna a bi rewşa bûjenî re wê weke pêvajoyek wê ya fahmkirinê a pêşî wê bide diyarkirin ku ew li wê dihizirê. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê ew wê hebê ku wê, di wê ya ku ew weke ji wê derkkir wê weke ‘bi dîtîna hundurînî’ re wê, bi kirdeyî li wê bihizirê û di wê de wê bi fenomenî û ankû awayên din ên hizirkirinê ku ew ji wê têbigihê wê di rengekê de wê bi wê re wê, çerçoveyek hizirkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê biafirênê weke ku ew dihênê ser ziman.

Di dewama wê de wê jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di çerçoveya wê têngîna kirdeyê de wê, weke li hev hev gotina kirdeyê û azmûnê ku em bi cih bikin wê ji wê weke ku wê weke encamake ku wê mill li wê bigihijê a “azmûnên zêhnî” ku ew dikirpênê wê di rengekê de wê weke ku wê li wê were lê gihîştin û têngihîştin. Ev wê çerçoveya gotina azmûnên zêhnî wê hinekê din wê berfirehtir wê ji aliyê xwe ve wê hilde li dest û wê bixwezê ku ew di wê de hinek kifşkirina ew bikê. Di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê, di reng û awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, pêvajoyên hizirkirinê ên zêhnî ku ew wê, bixwezê wê werênê ser ziman wê di wê de jî wê li ser ya heyî û ji wê bizanînî derkkirinê û ya zêhnî ku wê di wê de wê bi kirdeyê û fêrsên weke bi hîskirinê û hwd re wê ji wê bigihijê fahmkirinê wê bixwezê di awayekê de wê li wê bihizirê. Di dîmenê ku wê mill li wê dihizirê wê ne durrî têngînek ideayî a weke ya ku wê platon û ankû aristo li wan dihizirê bê. Tabî wê dema ku em di wê nûqtayê de wê di wê de bixwezîna kûr bibin wê gotina aristo a xwezayê û zanistê wê, di wê rengê de wê, di çerçoveya hizirkirina gotina xwezayê û zanistê a mill

de wê, weke ku wê pêwîst bê ku mirov wê bi dîmenekê wê werênê ser ziman. Di xabate xwe ya bi navê “a System of logic, ratiocinative and inductive “ wê, di wê nûqtayê de wê, bixwezê ku ew bigihijê hinek encam na. Lê di şîroveyên xwe de wê bi hanînên xwe yên li ser ziman re wê bixwezê ku ew di reng û awayekê de wê mijarê bi çerçoveyek rasyonali û emprikî di zikhev de di dîmenekê de wê fahmbikê û wê di awayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ya ku ew wê di wê nûqtayê de wê li wê bihizirê wê, di wê çerçoveyê de wê weke ku mirov wê kifşdikê wê karibê xwe bide diyarkirin. Di mijare lê têgihîştinê de wê ‘ya zêhnî’ û ‘ya ne zêhnî’ ku ew wê di pêvajoya wê ya hizirkirinê de wê bi awayekê nerînî a cihêyî wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman wê, di wê çerçoveyê de wê, dîmenê wê yê fahmkirinê wê bi xwe re wê biafirênê. Di wê nûqtayê de wê di dîmenê hizirkirinê mill de wê weke ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê weke hinek dîmen wê di zikhev de wê derbas bibin bi awayekê fenomenolojikî û wê pêwîst bin ew ku wê di wê temenê de wê ji hev werina derhanîn.

Di mijare fenomenên zêhnî de wê, li gorî mill, “ti fenomenên ku ew ne zêhnî bin wê bi zêhnî wê newina dîtin.” Di wê çerçoveyê de wê mijare çerçoveyek ‘aqilekê xweser ê bi aqilmeşandinê’ wê bixwezê ku ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê, çawa wê, bi wê re wê bi awayekê hipotezi wê bi wê bê gihiştin li encamê û ew encam wê li hebûnek ku ew nayê dîtin bê û wê çawa wê ew wê kifşbikê û wê werênê ser ziman û ankû wê çawa wê karibê were piştrastkirin û hwd wê bi wê re wê bixwezê ku ew li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê, di awa yekê de wê dema ku em bi ber ya giştî ve wê herin wê, di dewama hev de wê, element û fenomenên wê yên bi hizirkirinê wê di rengê wê de wê di ahengekê de wê xwe bidina diyarkirin. Di wê temenê de wê, çawa wê, bi wê re wê, bigihijê fahmkirinê wê li wê bihizirê.

Li gorî Mill wê dînya derve wê navarok û hundurê gotina me wê biafirênê. Bûjen wê bi wê re wê weke rewşek mayinda bi derkkirinekê wê bi xwe re wê, di rewşekê de wê bide diyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê, di nava dîtbarîya bi dîtinê û şenberîya bi bûjenê re wê, weke du aliyên ku ew wan bi rêgezên fahmkirinê re li wan bihizirê û fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê ya ku em wê dibînin wê weke tiştêkê wê, çawa wê di wê de wê tişt wê weke ku wê karibê wê, di wê rengê de wê, bi wê re wê fahmkirin û wê karibê were ser ziman wê

weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikin bê.

Minaq em dema ku em navekê li tiştekekê dikin wê di wê nûqtayê de wê, ew navlêkirin wê bi carekê wê karibê xosletên wê tiştê ku ew navlêkirî bi wê bûya wê werênê ser ziman? Ev wê, di wê, di wê nûqtayê de wê mijare salixkirinê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di hundûrê gotinê de wê, dema ku ew wê dibêjê 'dûnya derve wê hebê' jî jî wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê, kirpendinekê wê di wê nûqtayê de wê bi wê re wê bi têngîna çavdêrî û azmûnkirinê a bi gotinê re ku wê bibê re wê bixwezê ku ew wê bi wê re wê bikê. Gotinek wê dema ku wê bahsa tiştekekê wê bikê wê xosletên wê tiştê wê di wê nûqtayê de wê çawa wê karibê wê, bi wê re wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Yan jî wê ew xosletên wê tiştê wê bi wê têngîna wê gotinê re wê ji xwe re wê karibê bibê? Bêgûman dervî çavdêrî û azmûnkirinekê wê nikaribê bibê. Ew wê, di wê nûqtayê de wê dibînê. Wê piştî wê, di wê de wê, bi kûrbûnê wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê bi hizirkirina wê, di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê.

Her xosletên tiştê ku ew bi gotinkirinên wê bûn wê di wê de wê, aliyên din ên bi wê xosletê û bi gotina wê re wê, di xwe de wê bide diyarkirin û ew wê, bi heman rengê wê aliyên din wê di dewama hev de wê weke ku wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide diyarkirin. Di mijare lê têngiştinê wê di wê çerçoveyê de wê salixkirina bi wê çerçoveya wê salixkirinê û azmûnkirinê wê bi tênginek çerçoveyî a weke bi pêşnumayî a fahmkirinê wê xwe di wê temenê de wê bi wê re wê bide diyarkirin. Minaq weke ku em dibêjin kevir. Em nizanin ku ew kevir wê çawa wê giran bê. Heta ku em wê kevirê wê bi azmûn nekin emê wê giraniya wê nizanibin ku ew wê çawa wê, hebê. Di wê nûqtayê de wê, rewşa giraniyê wê ne weke xosletekê ku ew wê were dîtîn bê di wê rewşa heyina dîtina wê de. Wekî din wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, tişt wê bi xosletên wê re wê weke ku wê hebê û ew xoslêtên wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di awayekê de wê bibê.

Di mijare wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê karibê wê li wê bihizirê wê ew bê. Di mijare hizirkirinê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê weke aliyê wê ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di mijare salixkirinê me de wê têngîna wê di rengekê de wê bi wê re wê xwediyê rengekê fahmkirinê bê.

Di awayekê de wê, di wê pêvajoya wê fahmkirina dûnya derve di hundurê wê gotinê de wê, bi pêvajoya çavdêrî û azmûnê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bibê bê.

Mijare hizre derveyîyê a bi hebûnê re wê, di têgînê de wê, temen û têgîna wê çavdêrîya wê kirinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di awayekê de wê mijare têgîna hizrê wê, di mijare bûjenê û hizra wê de wê, bi têgîna 'ku em wê ne hizirin jî ku ew wê hebê' re wê, di renekê de wê weke ku wê bixwezê wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Hizirvanên weke berkeleyî wê bi tememî wê hebûna bûjenê wê di nava têgînê de wê xewrbikin û wê bidina windakirin. Bi gotinek din wê bihizirin û wê werênina ser ziman ku "em wê ne hizirin ku ew heya ew wê, nebê' re wê werênê ser ziman. Lê di wê nûqteyê de wê cihêbûna mill wê di wê temenê de wê bi têgîna 'ku em ne hizirin ku ew heya jî wê ew hebê' re wê werênê ser ziman. Yanî wê di renekê de wê weke ku ew wê, di wê nûqteyê de wê di dîmenekê de wê dervî me wê weke ku ew heya bê û wê ne bi hizirkirina me ve wê girêdayî ku em wê karibin weke berkeley wê bidina dîyarkirin ku ew wê hebê û ankû wê nebê.

Li ser wê temenê wê dema ku wê bahsa hizrên me wê bikê wê bi gotina 'hizrên me bi di berçav derbaskirina hinek sehên me re wê, di renekê de wê, bibê re wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, di dîmenekê de wê, tiştê wê bi hebûna wê re wê, weke heyinek ku ew dervî wê têgînê wê hebê wê di dîmenekê de wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê. Wê dema ku wê, bahsa têgîna "sînore dîtina me" a bi tiştê ku wê werênê ser ziman wê, di wê temenê de wê, bi wê têgînê re wê, aliyekê din ê bi hizirkirinê wê xwe bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê di mejî de wê karibê bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê nûqteyê de wê ew bê ku wê, di wê çerçoveyê de wê, çawa wê, weke dervî wê ya ku em wê dibînin wê ya ku ew nayê dîtin ku wê bixwezê bi awayekê morfolojikî wê bi kirpênê wê, di wê çerçoveyê de wê weke bixwezê wê ya dervî me û dervî dîtin û nerîna me heya re jî wê bixwezê di dîmenekê de wê bi gotinê re wê werênê ser ziman.

Ji aliyê hîskirinê a bi tiştê re wê di wê nûqteyê de wê aliyekê din ê ku ew wê lê dipirsê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê bixwezê ew li wê bihizirê. Wê dema ku em li hebûnekê dinerin wê dema ku me care pêşî bû xwediye hîskirinekê wê di carên piştê wê karibê bibê xwediye heman hîsê wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê û wê di renekê de wê li wê bipirsê.

Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê din jî wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê bûjen û ankû hebûna ku em wê tasawur dikin wê bi cewherê wê re wê weke wê bê û ankû wê ne weke wê bê wê li wê bihizirê. Di awayekê de wê, di heviyekiyekê de wê di wê nûqteyê de wê bi hebûna wê re wê, di ahegekê de wê, werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, mijare hizirkirinê û dîtina tiştê wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê. Weke ku wê hizrên hizirvanên weke berkeley wê di wê nûqteyê de wê bixwezê hinekê wê li ser mijare dîtîn û ne dîtînê re wê bikê berlêpîrsînê de. Bi gotinên weke “wê tişta ku em li wê ne hizirîna û dervî me ku ew heya ew, pêşî weke çî û çawa wê hebê ku em li wê ne hizirin.” Di wê nûqteyê de wê, di awayekê de wê tişta ku em wê li wê dihizirin wê, ew wê weke pêvajoyek gûharînê a bûjenî û fîzîkî wê bi wê re wê hebê. Di wê nûqteyê de ew wê li ser mijra dîtbarîya zanînê re wê, bixwezê ku ew wê, di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di mijare zanîna dîtbariyê û zanînê de wê, di wê çerçoveyê de wê, têkiliya nava heyînê û dîtînê wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, dîtina tiştê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê li wê bihizirê. Di awayekê de wê, ya ku ew di zêhnê de ku em tefkir dikin wê çî tasawurên me wê bi wê re wê hebin wê bixwezê wê bi wê re wê, di rengekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di çerçoveya mijare cewherê û zanînê û ankû rewşa heyî a hebûnê de wê, li ser wê têgîna dîtbarîya zanînê û têgîna zêhnî re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê.

Ji aliyekê din ve jî wê dema ku wê li navaroka hizrên mill wê were nerîn ew wê, were dîtîn ku wê mijare derhanînên me yên bi hizirkirinê weke li ser ezitiya me û ya yên dervi me re bê. Di wê nûqteyê de wê, bi têgîna derhanînê re wê bibê re wê werênê ser ziman. Ji wê nûqteyê wê dema ku em li gotina ‘zêhnê’ a mil binerin em wê ji aliyekê ve wê kifş dikin ku ew ‘gotinek hevbeş a zêhnî’ wê weke ku wê herê nekê’ wê di rengekê de wê di dîmenekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di dewama wê de wê, di derbarê zêhnê de em xwediyê çî fahmkirin û têgihiştinê na wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, mirov wê zêde di derbarê zêhnê de wê weke ku wê ne xwediyê ti fahmkirinê bê. Tenê ‘derkkirinên me yên bi hiş’ wê hebin. Di wê nûqteyê de wê, hebûna zêhnê wê ji aliyekê din ve jî wê dervî ya rêyên sehan wê bi wê re wê weke bi çerçoveyek hebûnî a bi serê xwe wê li wê bihizirê. Lê ew wê têkiliyekê bi ya rêya sehan re wê di wê

temenê de wê bi wê re wê dênê. Minaq wê, bi rêya sehan mirov çî derkdikê wê di xêva me de wê di wê de wê bi cih bibê. Di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê din de wê, bi 'xêva' me re wê, di wê temenê de wê, ew wê, bi wê re wê, bibê. Beşek ji navaroka wê wê 'xêva me' bê'

Bi ber vê yekê, eger em behsa Hiş wek rêzek hêstan bikin, diviyabû ku wî binavkirina rêzek hêstan ku xwe wekî paşeroj û paşerojê nas dike, hizirkirinê tamam bike; û em di wê baweriyê de ne ku hiş an ego tiştekan din e ji bilî komek hêstan, an derfetên wê, an pejirandina, û an hîpoteza kevn ku tiştekan tenê dikare wekî komek hêstan, rêzek ji xwe haydar be.

Di wê nûqtayê de wê li têtîna kirdeyê a ku ew wê bi wê li wê bihizirê di zêhnê de wê weke pêvajoyên bi azmûnê ên bi derkkirinê bê wê were dîtî ku ew wê li wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê dema ku ew wê di nava zêhnê de wê têtîna ku ew dikarin werina azmûnkirin û yên weke nayên azmûnkirin ku ew weke 'nikarin bi wê were ewlekiirî di fahmkirinê de' wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Lê wê, di wê nûqtayê de wê, tiştekan ku em weke têtînekê wê xiyal dikin wê çawa wê sehên me wê, bi bandûr bikê wê weke di wê çerçoveyê de wê bixwezê wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê car bi car wê weke di temenekê argûmanî de wê, ya bi fahmkirinê re wê, di dîmenekê de wê weke ku wê bixwezê wê pêşniyar bikê. Di wê çerçoveyê de wê di nava gotinên me de wê, dema ku em wê wateya wê didin diyarkirin û ankû ew diyar dibê wê çawa wê, têtîkiliyek wê ya bi têtînek azmûnî re wê hebê û wê, çî pêvajoyê wê bi wê re wê rûbide û ankû wê di temenê wê de wê hebê wê bixwezê ku wê ji aliyekê din ve wê li wê bihizirê.

Di wê nûqtayê de wê, di wê pêvajoya hizirkirinê û fahmkirinê de wê bi azmûnê wê, dema ku ew wê dikê wê li têtînek din wê bi wê re wê were dîtî ku ew wê li wê bihizirê. Ji têtîna azmûnê wêdetir wê tiştekan ku ew wê were fahmkirin wê hebê û ankû nebê û ku ew hebê wê çawa wê karibê wê fahm bikê û wê di nava fahmkirinên me de wê çawa wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin wê li wê bihizirê.

Di wê nûqtayê de wê di mijare hizirkirinê û tefkirkirinê de wê, minaq wê, bi gotina 'ku em bihizirin ku wê, gotinên me wê bi dawî bibin wê weke gotinek vala bê'. Li ser hebûna û derfetên wê re wê, bêhijmar wê, awa û ankû 'modên wê' yên bi hizirkirinê wê karibin bîna kifşkirin ku wê bibin.

Di wê nûqtayê de wê, ev wê, weke nûqtayek ku wê ji mil re wê bê temen ku ew wê bixwezê di dewama wê de wê li "ya ji azmûnê wêdetir" weke

‘ya dervî wê’ ku ew wê dixwezê wê, bixwezê. Di wê nûqteyê de wê, dema ku ew wê dikê jî wê, ji aliyekê din ve jî wê di keviyek mejiyê xwe de wê bi wê re wê weke ku wê were dîtî wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê, dervî azmûnê wê bi derfet bê? Ankû wê, di wê temenê de wê, çawa wê karibê wê bi wê re wê, karibê wê bê gihiştin li fahmkirinekê. Ber ku ew wê, di wê nûqteyê de weke ku ew têkiliyek fahmkirinê bi fêrsa wê re ew di wê de wê hîs dikê û wê dixwezê wê di wê temenê û çerçoveyê de wê bi gotin bikê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê her awa û ankû modên fahmkirinê wê weke awayna hebûnê ku mirov wê bi şêwayî wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ew wê dema ku wê, mijare lê têgihiştinê wê di wê çerçoveyê de wê, werênê ser ziman wê, di dîmenekê de wê weke aliyekê wê yê din wê xwe bi wê re wê, di wê temenê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Ew jî wê, di wê temenê de bê ku wê mijare tiştê ku em wê fahmdikin wê weke li wê şiyarbûnê û bi wê şiyarbûnê bi wê bi hişbûnê re wê, weke ku ew wê, bête ser ziman. Şiyarbûn wê li tiştê û ankû fenomenekê wê weke ketina farqê û weke bi dîtinek bi hiş bê.

Tiştê wê karibê li ber çavên me jî bê ku mirov wê bibînê. Lê di wê dîtina me ya wê de wê, weke hebûnek bi hiş dîtî wê weke dîmenekê bi wê dîtî û fahmkirinê wê hebê. Di wê temenê de wê ya ku wê, di wê temenê de wê, di temenê lê têgihiştina me û fahmkirina me de wê bibê jî wê di rengê de wê weke ku wê ev bê.

Di wê çerçoveyê de wê, di nava wê pêvajoya fahmkirinê de wê lê gihiştinên me yên bi hiş ku em dikin wê di wê de wê çawa wê, karibê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê? Minaq wê, tiştê wê di wê de wê ji xwe wê bibê? Ankû wê, berî wê, temenê wê ku em wê bixwezî wê tefkir bikin wê bi çî wê hebê? Yan jî wê temenê wê çavkaniya wê bi çî mirov wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Tiştê wê karibê wê weke ji xwe re wê bibê û wê hebê? Di wê nûqteyê de wê ev nûqte û pirs wê di dîroka hizirkirinê wê weke kirdeyek ku wê hertimî wê li wê were lê hizirkirin û wê li bersiva wê were lêgerin bê. Di nava têgînên olî de wê, bi gotinên weke bi xwûdê ve girêdan weke têgînek serxwezayî wê, bê ser ziman. Di awayekê din de jî wê piştî wê di nava felsefeyê de wê, ji wê re hanîna şîroveyek maqul a rasyonel û aqilî wê, hertimî wê di wê temenê de wê, li wê were lê hizirkirin.

Di nava têkiliya ya rewşa bûjenî û ya fahmkirina wê de wê, bi têkiliya wê re wê fahmkirinê wê de wê weke aliyekê ku wê hertimî wê ji mirov re

wê di fahmkirinê de wê weke ne têr wê were wê hertimî wê weke hîsîyetekê wê bi xwe re wê bide mirov. Ber vê yekê wê, ev nûqte wê, di wê çerçoveyê de wê, çawa wê were fahmkirin hem ji aliyê hizirkirinê ve bê û an jî ji aliyê têgînên bûjenî û hwd ve wê, di wê temenê de wê were lê hizirkirin.

Di wê nûqteyê de wê dema ku wê bahsa têgîna li ya giştî ve bi çûyinê wê bi hizirkirina wê ya bi teorikî wê ew wê, ew wê, weke rewşek hev bi piştgir dikê û ankû hev lawaz dikê wê, bixwezê wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê.

Di mijare têgîna wê ji xwe re wê bûyinê de wê, bi wê rengê wê, di dewama wê de wê, li wê bihizirê. Wê dema ku ew wê tiştek wê hebê wê, di wê de wê, mijare hebûnê, têgîna sedemê û hwd wê, weke aliyên ku wê, bi wê re wê bixwezeyî wê weke ji aliyekê ve wê werina bi bersivandin. Yanî wê weke xwe bixwe bi hêncetkîrinê wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê, di dewama wê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Bi wê re wê pêvajoyek ku ew wê weke li hev zêdebûnê ku wê rûbide bi rewşên weke aqılmeşandinê re wê, çawa wê, di wê nûqteyê de wê bi wê re wê bibê wê, li wê bihizirê. Di wê rewşê a aqılmeşandinê de wê, her pêvajo ku ew bû û bûhûrî ya din wê her fenomen û rewşên ku ew wê bibin wê karibin wê weke bi hev re di levkîrin û ahengekê de ew werina fahmkirin. Di wê nûqteyê de wê mijare têgîna nakokiyê û hwd wê, di wê temenê de wê bi têgînên weke ya levkîrin û ankû levnekîrinê û hwd re wê, bixwezê wê di dewama wê de ew wê li wê bihizirê û wê fahmbikê.

Di mijare têgîna aqılmeşandinê de wê ya têgînên gotinê de wê, bi serê xwe wê, çawa wê di nava dûnya heyî bi hebûnê de wê bi têgînek bi wate wê bibin û wê karibin werina fahmkirin jî wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, di çerçoveya têgîna xwe ya zêhnî û dûnyawî de wê, di wê çerçoveyê de wê bi têgihek 'çarxî' bê. Yanî wê bi têgînek li hev badayî bê. Di nava wê de wê, bi têgîna 'hev piştgirîkirinê' re wê, bixwezê wê di nava wê di nava hevbûnê de wê fahmbikê û wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Têgîna nerîna zanistî a mill

Mill wê dema ku wê bahsa nerîna wê were kirin wê karibê ew wê bi wê re were ser ziman ku ew wê mijarê wê weke ku wê, di têgîna xwe ya bi navê "a system of logic, ratiocinative and inductive" wê werênê ser

ziman wê mijarê bi çerçoveyek berfireh re wê li ser têngîna mantiqê û hwd re wê hilde li dest. Ew wê, bi wê re wê bixwezê ku ew di çerçoveya hizirkirinên demên ronakbiriye de ew nerînekê ji çerçoveya giştî a fahmkirina mirov a li xwezayê û fahmkirina zanîne re ew werênê ser ziman.

Minaq wê di awayekê weke yê 'yekawayîyan' de ku wê li wê bihizirê wê bi hebûna 'destûrekê' ku ew heya wê li wê bihizirê û ew wê, weke 'destûra sedemê a gerdûnî' re wê, li wê bihizirê. Di dîmenekê de wê mijare têngîna sedemê wê ji du aliyên ve wê, dikarê wê di çerçoveya hizrên wî de wê werênê ser ziman. Yek wê weke ku wê di wê demê de wê weke ku wê, weke ku wê ji hizrên newton û laplace û hwd wê bi bandûr bibê wê di destpêkê de wê, bi têngînek pêwîstîniyê wê ew wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Ew wê, bixwezê ku ew bi wê çerçoveyê her tiştê wê bi sedemek giştî wê bi hebûna gerdûnê û pêşveçûna wê ve girêdayî ew wê, di dîmenekê de wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê ji di demên piştê wê, ew wê, bi bandûra hizrên filosofên weke hume û hwd re wê, di wê hizra xwe de wê hin bi hin wê ji ser têngînek dîyardeyî a bi fahmkirinê re wê bixwezê wê gûharîne hinekê di wê de wê bikê. Di wê temenê de wê, di hizrên hume de wê, mijare sedemê wê, di dîmenekê de wê weke têngînek temenî wê were dîtin ku ew wê were ser ziman û hume wê, ne tenê wê bi têngînek sedemî a pêwîstîniyê wê li wê bihizirê. Ew wê, di rengekê de wê, mijare bi serê xwe bûnê û serbestbûyinê û hwd ku ew li wê dihizirê wê di nava hizrên wî de wê, bixwezê ew wê fahmbikê û wê, di wê çerçoveyê de wê, bi diyardeyan wê, di awayekê de wê bi ber ya giştîbûnê ve ku wê gav bi gav li hev hûnandinê û hwd re wê bixwezê ku ew wê, di dewama wê de wê bi wê re wê, di dîmenekê de wê fahmbikê.

Di awayekê de wê, mill wê weke ku em di nava hizrên descartes de wê dibînin ku wê li ser têngînek rasyonali wê bixwezê ku ew mijare gihiştina zanîna qatî (precision) wê bixwezê ew di wê temenê de bigihijê zanînek zelal û safî di wê temenê de wê, ew çawa wê bê gihiştin li wê çerçoveya zanîne wê, pergale xwe ya mantiqê a li wê hizirkirinê wê bi wê re wê, bi têngîha dîyardeyî û awayên wê yên ku ew wê ji wê bi dîmenî were girtin wê bi têngînek şewayî ku wê çawa wê temen û çerçoveyek hizirkirinê wê di wê warê de wê biafirênê wê bi wê re wê bixwezê ku ew li wê bihizirê.

Mill wê têngînen weke yên 'teleolojikî', 'sedemê' û 'birhankirinê' û hwd ên felsefeya aristo û descartes wê weke ku wê di dîmenekê weke bide berhev re wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Lêpîrsînen xwe

yên li ser têtîna teleolojiyê wê, di rengekê de wê, dema ku ew dikê wê ew wê bina sedema wê ku ew wê di wan de wê kûr bibê. Ew wê dema ku wê werênê ser ziman wê, di çerçoveya têtînek xwezayî de wê, bi têtîna çavdêrî û ceribandîna wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bixwezê ew têtîna destûrên xwezayê wê bi wê re di wê çerçoveyê de ew kifşbikê.

Dema ku mirov navaroka xabate mill a bi navê "a system of logic, ratiocinative and inductive" wê, ya pêwîstîna û ya serbest û ankû wê weke bi serê xwe ku wê, di awayekê de wê bi dîmenekê weke ku ew dide berhev re wê li wê bihizirê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Ber ku wê di wê demê de wê pîrr zêde wê hizrên li ser têtîna pêwîstîniyê û 'ne-pêwîstîniyê' wê bi zêdeyî wê di wê demê û çerçoveyê de wê bibin. Ew wê, di wê çerçoveyê de wê, bixwezayê nerîna xwe ya zanyarî wê li ser wê re wê biafirênê û wê, bigihênê li fahmkirinekê. Ji têtîna newtoni wê têtîna pêwîstîniyê ku ew wê li wê bigihijê di çerçoveya têtînek gerdûnî de lê wê bi têtîhên hume re jî wê bi çerçoveyek xwezayî a dervî ya pêwîstîniyê wê li ser têtînek empirîkî a xwezayî re wê bixwezê ji aliyekê din ve ew hizrên xwe werênê ser ziman. Ber vê yekê wê ev du nûqteyên giring ên ku ew wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê bi wan re wê bihizirê bê.

Di mijare têtîna hizirkirinên wî yên li ser 'pergalek mantiqî' de wê, bandûra têtînek rasyonali a weke ya descertes wê di dîmenekê de wê were dîtin ku wê li ser wî xwe bide dîyarkirin. Ew wê, di wê çerçoveyê de wê di mijare rasyonaliyê û empirîsîyê de wê di dîmenekê de wê bi hev re wê li ser wan re wê bi pergale xwe ya hizirkirinê wê bixwezê ku ew bigihijê encamê. Ew têtîh û dîyardeyên mantiqê wê, ne bi têtînek razber wê weke ku ew bi serê xwe wê weke ji şenberîya jîyanê dîr wê li wan wê bihizirê. Wê bi wan re wê çawa wê bi salixkirinekê wê bi wê pêşbixê wê bixwezê di wê çerçoveyê de ew bigihijê rengekê hizirkirinê..

Di wê çerçoveyê de mill wê bi hizrên xwe wê, çerçoveyek pozitivist a felsefeyî wê, bi wê rengê û çerçoveyê wê ji aliyê hizirkirinên xwe ve wê weke ku wê derxê li holê. Wê dema ku wê di demên hemdem de wê bahsa bandûra wî ya li ser pêşveçûnên bi felsefe û nerîna pozitivist wê were kirin de wê, ji wê aliyê ve wê karibê di dîmenekê de bahsa wê bê kirin.

Di wê çerçoveyê de wê weke ku wê aristo wê bîna ser ziman ku wê, kesek wê ne xwediyê agahiya tiştêkê bê wê nikaribê di derbarê wê de bibê xwediyê zanînekê' jî wê di hizrên mill ên mantiqî de wê, weke

aliyekê wê yê ku wê, berî wî bide bi têtînek emprikî jî. Li ser wê re wê, weke ku em di navaroka xabate wî ya wî ya bi navê "a system of logic, ratiocinative and inductive" wê, dibînin wê êdî wê li sedemên bûjenî û ne-bûjenî wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê, di çerçoveya pêvajoyên xwe yê hizirkirinê de wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê nûqtayek ku me hinekê li jor wê hanî ser ziman wê dikarê wê li vir dúbare wê bikirpênê. Ew jî wê mijare têtîna 'sedema armancê' bê. Mill wê di wê nûqtayê de wê gihiştina wê qinyatê ku wê, hinek tişt di bûyina wan de wê, sedema armancê wê ne dîyar bê û ankû wê weke di wê de wê ne hebê ku wê werênê ser ziman bê.

Ew wê, temenê wê têtîna wî ya ku wê, weke tişt wê bê ku ew armancek hebê ku ew dibê bê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de mill wê, di nava têtîna sedemê de wê, bixwezê ku ew wê ew bi dîmenên wê yê dîyardeyî re ew li wê bihizirê û ew bi wê re hizirên xwe werênê ser ziman. Di têtîna 'çar sedemiya aristo' a ku ew wê bi mijar 'bûjenê' û 'darêjkê' wê bi hev re û bi têtîliya hev re wê li wê bihizirê wê, bi têtîliya nava wan re wê mijare hebûnê wê bi temenê wê yê xwezayê wê bixwezê wê şîrovebikê. Li gorî têtîna aristo a 'çar-sedeman wê, 'her yek wê, bûyerekê bi 'pêwîstîni' ku ew werênê li holê re ku wê werênê ser ziman mill wê, bixwezê li paya dervî hebûna têtîna pêwîstîniyê a bûyinê wê bi wê re wê bixwezê ew li wê bigerihê. Di awayekê din de wê, di mijare têtîna fektorên bandûrkirinê ku wê werênê ser ziman wê, bi wê re wê, bi ya navîya wê û ankû hundûrîya wê û an jî ya derveyîya wê re wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Aristo wê, mijare têtînek fîzîkî wê bi têtînek ontolojikî wê bixwezê wê bi wê re wê werênê ser ziman û ew di wê de wê bi kûrbûnên ku ew bi fenomenolojikî û zêhnî û hwd wê bikê re wê, bixwezê ew wê çerçoveya xwe ya fahmkirinê wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di mijare têtîna paya ya dervî ya pêwîstîniyê de wê, têtîna rasthatinê, serbestîyê û hwd wê, di wê temenê de wê, weke têtînen ku ew wê, di dewama wê de wê bi wê re wê li wan wê bihizirê bê. Ew wê, mijare têtînen rasthatinê wê bi têtîna wê weke ya 'istisnayî (exceptional) ku ew dikarê were kifşkirin wê bi wê re wê hebê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di mijare têtîna rasthatinan de wê, di wê temenê de wê, dema ku ew wê dihênê ser ziman wê bi ya ne rasthatinê re wê, di ahengekê de wê bixwezê wê werênê ser ziman. Minaq kesek wê, dema ku wê herê bazarê ku ew deynê xwe ji kesekê din hilde ku ew wî bibîne û wê hilde wê, aliyekê wê

yê rasthatinî wê hebê. Wê dema ku ew dît û deyn hilda wê wê weke ku ew wê di çerçoveya wê armanca wê de wê weke ku ew hatibê hanîn li cih. Lê di wê nûqteyê de wê ew wê, ne di reewşeka ku ew teqez wê pêkwere de bê wê, di rengekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di mijare têngîna rasthatinê de wê, di wê nûqteyê de wê ya ku wê, di serî de wê, were fahmkirin wê, di têngîna wê de wê, weke aliyên wê yên din ên ku mirov wê, bi giştî û teybetî wê, di çerçoveya rêgîna wateyê de wê li wê bihizirê bê û wê, di wê çerçoveyê de wê, li wê bihhizirê û wê bixwezê ku ew wê, di wê rengê de wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, aliyên têngîna ên ku wê, bi mijare têngîna sedemê ve girêdayî wê hebin û wê, dema ku em wê di wê çerçoveyê de hildina li dest wê dervî têngînek mantiqî jî wê di awayekê de wê derfetek hizirkirinê a ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê bibê bê.

Di wê nûqteyê de wê, di mijare têngîna rasthatinê û mijare têngîna şansê de wê, di rengekê de wê, weke aliyê wê yê ku wê, di dewama wê de wê weke bi mijarê re wê li wê bihizirê wê bi heyin û ankû neyîna têngîna sedemê ve wê girêdayî wê disa wê di rengekê de wê weke ku wê xwe di dîmenekê de wê bide dîyarkirin.

Tiştêk wê dema ku ew bû wê, di wê temenê de wê dema ku ew weke bi rasthatinî wê pêkhat wê, di awayekê de wê dikarê ji hinek aliyan ve wê li wê bihizirê. Aliyê pêşî wê bi mijare têngîna pêkhatinê de wê, weke li gorî sazûmanek hizirkirinê û ankû pêşdîtinekê wê bibê û ankû nebê. Wê, di wê rengê de wê bi wê re wê weke ku wê bi derfet bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, aristo wê bixwezê li ser wê têngîna rasthatinê re wê di dîmenekê pêwîstîna de wê di wê rengê de wê dîsa wê di dîmenekê din de bi mijare hizirkirina bi sedemê ve wê girêdayî wê li wê bihizirê. Weke ku em bibêjin wê, A wê bibê sedema B'yê ku mirov wê bibê wê, di wê nûqteyê de wê, di wê çerçoveyê de wê aliyên wê yên vegotinbar wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di awayekê de wê, dema ku wê di wê temenê de wê, li ser têngîna rasthatinê a aristo ku mirov wê li wê bihizirê wê, bi têngîna pêwîstînyê re wê weke ku wê di ahengekê de bê wê xwediyê rengekê hizirkirinê ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê, dema ku em bahsa wê rewşê bikin em dikarin wê di rengekê de wê di wê temenê de wê hinekê wê li ser temenekê mantiqê re wê, di dîmenekê de wê werênina ser ziman. Wê dema ku em bêjin “zêdeyîya A wê B bin ku mirov wê hanî ser ziman wê demê ku em di dewama wê de bibêjin ku wê, hundurê C’yê di rewşên ku ew were zanin de wê weke A bê wê demê wê, weke hemû A wê bi mercên C’yê wê weke B’ê bin re wê, di wê çerçoveyê de wê weke ku wê bi wê re wê karibê ew li wê were lê hizirkirin. Lê di wê nûqtayê de wê weke ku wê rewşek cih gûharandinê wê di mijara fahmkirinê de wê weke dîmenekê wê yê din ku mirov wê kifşbikê wê karibê xwe bi wê re bide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê hemû şîroveyên bi pêwîstîni wê di rengekê de wê li ser têngînek teleolojikî re wê, di dîmenekê de wê were dîtin ku wê werina kîrin û wê di dewama wê de wê bi wê re wê werina dîtin ku wê bên kîrin. Wê dema ku wê minaq aristo wê bi rewşa têngîna pêwîstîniyê wê bi tiştê re wê alaquadar wê bihizirê û wê hizra xwe wê werênê ser ziman wê bi rewşa çavkaniyê, qada wê, wucanê û hwd re wê alaquadar bibê. Wê di wê rewşê de wê têngîna rewşa darêjkê jî wê di nava wê de wê weke aliyekê ku wê dîmenekê hizirkirinê wê di nava wê de wê bi heyîna heyî re wê di awa û rengekê de wê weke ku wê biafirênê wê di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Dema ku em di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirin wê weke mijarew darekê wê dikarê wê dema ku ew ji pêvajoya ku ew mazin bibê wê bi hemû demên wê re wê, di dîmenekê de wê karibê wê li wê bihizirê bê. Wê darek wê ji nûqtaya herî pêşketî û gihiştî, bûyî û heyî wê dest pê nekê. Wê ji nûqtaya xwe ya destpêkê wê destpêbikê û wê di wê nûqtayê de wê bi pêvajoyên wê yên mazinbûnê re wê ew wê bibê. Wê di wê nûqtayê de wê ew pêvajoyên wê di wê de wê mijare têngîna pêwîstîniyê û ya rastîhatinê wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê bihawênê. Wê di awayekê de wê dema ku wê pêşnedîtina wê bûyina hûrgilên wê bibê wê demê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ew wê weke dervî me wê hebê û wê di dîmenekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê din de wê ew wê dervî me wê bibê. Di wê rewşê de wê di mijare wê de wê, rewşa bûyinê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di mijare tēgîna fizik û hebûna wê ya biolojîkî û hwd wê weke bi hev re wê di nava sînoriyekê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê, dîmenê wê û darêjeka wê bi heman rengê wê xwe di şewayekê de wê bide dîyarkirin.

Ev wê, di nava wê de wê weke aliyê wê yê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Her pêvajoya ku ew bû û pêkhat em nikarin wê weke nebûya wê, bibînin. Yan jî wê weke tēgînekê ku em wê dibînin ku ew heya ku em bihizirin ku ew nîn a wê ew wê, ji berçavên me wê wînda nebê. Wê ew wê hebê. Di wê temenê de wê demê wê ne hizra me lê wê hebûna heyî wê li hizra me wê di rengê dîyarkerî de wê xwe bi wê re wê, di wê temenê de wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqteyê de wê dema ku wê aristo wê bahsa 'tenê zanîna dîyardeyan' wê bikê wê di wê temenê de wê di rengê de wê bi temenekê û çavkaniyek hebûnê wê di dewama wê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê hizrên xwe wê bi wê re wê weke ku wê werênê ser ziman.

Di mijare tēgîna dîyardeyê de wê, di wê nûqteyê de wê, ji du aliyên ve wê were dîtin ku wê li wê nêzbûnê wê bibê. Yek wê ji aliye hebûna fîzîkî û şenber a ku ew heya ve bê. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di dîmenê wê yê salixkirî û heyînî de wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Ya din wê ji aliye tēgîna dîyardeya hizrî û razber ve wê, li wê were lê hizirkirin. Wê dema ku wê diyarde wê bi serê xwe wê ji rewşa heyî were dîrkirin wê, bi wê re wê rewşa ku wê bi wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê bibê wê di serî de wê weke aliyê wê yê bi tēgînî wê bi wê re wê bihizirê bê. Wê di wê nûqteyê de wê, tēgîna bûjenên metamatikî ku wê platon û piştî wî aristo û hwd wê werênina ser ziman wê di wê temenê de wê weke tēgînek dîyardeyî ku wê di wê temenê de wê êdî wê bi wê re wê di dîmenekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê were fahmkirin bê.

Di wê nûqteyê de wê di mijare ya dîyar û ankû tēgihek weke bi wê a 'aposteriori' yî ku wê bi wê re di wê temenê de wê li ser ya heyî re wê dîmenê bûyinê ku wê di temenê wê de wê tefkir bikê wê bi tēgînek pêwîstînî wê dîsa wê bi wê re wê weke ku wê aristo wê bikê wê bi derfet bê. Di wê nûqteyê de lê wê, di wê rewşê de wê mijara bûyinê wê, di wê temenê de wê dervî me wê weke ku wê di temenekê 'teleolojîkî' de wê bibê û wê tēkiliyek ahengbar a di wê temenê de wê bi wê re wê hebê wê,

bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê nûqteyê de wê mijare rasthatinê wê weke miajre têtîna wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê wekek u wê bi wê re wê êdî wê were lê hizirkirin û wê were fahmkirin. Di wê nûqteyê de wê mijare têtîna rasthatinê û ya fizikê ku mirov wê bi hev re wê hilde li dest wê di wê nûqteyê de wê çî wê bi wê re wê karibê wê bi wê re wê were fahmkirin? Ankû wê dîmenekê çawa ê fahmkirinê wê bibê. Wê karibê wê hinekê din wê li ser wê bisekinê.

Di wê nûqteyê de wê dema ku em bahsa hizrên Aristo û têtîna wî ya 'zanyarî' bikin em dikarin wê di wê rengê de wê bi wê re wê werênina ser ziman. Ew wê, tenê û tenê bi têtîna dîyardeyî ew wê bi hebûnên bûjenî re wê li wê ne hizirê. Ew wê bi têtînek destûrî a gerdûnî û bi giştîfîya wê û vegotina wê re wê, bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, bi mijare bi rêya sehan û derkkirinên me wê çawa wê bi wê re wê bi hebûn û nîtelikên wê bibînê û wê derkbikê û wê fahmbikê wê bi wê re wê, bixwezê ku ew wê, di wê çerçoveyê de wê fahmbikê.

Li gorî aristo wê dema ku wê bahsa ya gerdûnî wê were kirin wê li gorî wî, di ahengekê ve wê bi hev ve girêdayî wê di têtîliyê de wê hebê û wê, ya ku em wê derk dikin wê ji ya din wê tenê wê weke beşekê bê. Di wê temenê de wê têtînên me yên ku em derk dikin wê ne hemûyê wê bi xwe re wê di rengekê de wê bi wê re wê bidina dîyarkirin. Di wê nûqteyê de wê di wê kêlike me ya ku em di wê de ku em wê derk dikin wê di wê de wê çawa wê weke aliyekê wê yê ku em wê dikarin wê, di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku em wê dikarin wê di rengekê de wê, fahmbikin.

Li gorî aristo wê dema ku em bixwezîna wê destûra zanyarî wê vebêjin wê pêwîstîya bi awayekê bibirhankirinê wê bi wê re wê hebê. Di wê nûqteyê de wê têtîna birhanê wê weke ku wê mirov wê kifşdikê wê di nava hizra aristo de wê weke têtînek giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê di nava têtîna birhankirinê de wê, di nava du nerinên ku ew wê weke A1 û A2 ku ew bibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Ew di dewama wê de wê, dema ku wê bahsa têtîna çavkanî û bûjena zanînê wê bikê wê, di wê nûqteyê de wê bi pêwîstîna bê û ankû wê ne pêwîstîna bê wê, li ser wê bihizirê Di wê demê de wê, di wê çerçoveyê de wê, mijare zanînê û çavkaniya wê, ku em hinekê bi şûn ve herin wê di nava şîroveyan platon de wê weke ku wê were dîtin wê, li ser zanîna

pêwîstînî û ya ne pêwîstînî û ankû dîtbar û hwd de wê, were dîtin ku wê nîqaşkirinek zêde kûr wê di wê demê de wê were kirin. Platon di nava danûstandinên xwe de wê bi mijare sofistan re wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin wê bi zêdeyî wê bi wê re wê li bihizirê û wê di wê nûqteyê de wê li ser şîrove û rexnegirtinên xwe yên li sofistan re wê, di wê nûqteyê de wê hizrên xwe wê di wê nûqteyê û mijarê de wê weke ku wê ji hinek aliyan ve jî wê weke ku wê biafirênê.

Di wê nûqteyê de wê, dema ku em dihêna dema aristo wê bi wî re em dibînin ku wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê ew were dîtin û wê, di nava têngînên aristo de wê ew wê, were dîtin ku ew wê werênê ser ziman û 'bûjena zaninê wê pêwîst bê ku ew bi pêwîstînî bê' re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê weke ji pêşekên wê yên ku ew wê bi pêwîstînî were zanîn ku ew were girtin û were hanîn ser ziman wê bixwezê wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê dema ku ew wê bahsa têngîna piştgirîkirinê û ankû bi birhankirinê wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, gotina navendî a têngîna birhankirinê wê di wê çerçoveyê de ku ew wê li wê bihizirê wê weke bi têngînek pêwîstînî ku ew wê li wê bihizirê bê. Di mijare aqil meşandinê de wê ji ya giştî û ankû li ya giştî wê bibê wê di wê nûqteyê de wê, dema ku ew wê li wê bihizirê wê, di dîmenekê weke ku ew wê pêşî weke di zikhev de bê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Lê mijare aqilmeşandinê wê di wê temenê de wê dema ku ew wê ji aliyê têngînek rêgezî û destûrî a giştî ve wê hilde li dest wê, di temenê şîroveyên xwe yên bi destûrî û birhankirinê de wê, di wê çerçoveya ji giştî hatina bi aqilmeşandinê wê ew wê, di dîmenekê de wê werênê ser ziman. Lê ew wê ji aliyê din ve jî wê di mijare fahmkirinê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê, bihizirê û wê bi wê re wê, girêdayî û di ahengekê de wê bixwezê ku ew di dîmenekê de ew bi wê re ew li wê bihizirê û ew bi wê re ew hizrên xwe werênê ser ziman. Di wê temenê de wê weke ji pêşekên wê ku wê rastîya pêwîstîniya zaninê wê bi bi wê were ser ziman wê têngîna aqilmeşandinê wê bi wê re wê di wê çerçoveyê de wê weke ku ew wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê êdî wê werênê ser ziman. Di temenê têngîna birhanê de wê, aristo wê mijare têngîna danaberhevdûbûnê û ankû têngîna 'qiyasê' wê bi wê re wê, hilde li dest û wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, aristo wê werênê ser

ziman bi têngîna birhanê: “Em bi rêya birhankirinê bahsa zanebûnê dikin. Ya ku em weke birhanê wê bahs dikin wê weke têngînek bi qiyasê a ku ew zanênê dide me bê. Ya li gorî ku wê zanînê wê bide me weke qiyasê bê.” Di wê nûqteyê de wê, di dewama wê de wê, weke ya ku wê, li gorî wê, ku ew wê, bènê ser ziman ku “ew weke ya ku ez dibêjim ku ew di wê rengê de bê wê li gorî ya ji giştîbûnê bi aqilmeşandinê lê têngîhiştinê ku ew wê, dihênê ser ziman wê weke bingihê fahmkirinê wê li gorî ya giştî ku ew lê gihiştinê bê wê werênê ser ziman.

Ew wê di wê nûqteyê de wê bi têngîna xwe ya pêwîstîni ku ew di temenê zanînê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, di dewama wê de wê, weke ku me li jor hinekê hanî ser ziman wê mijara rasthatinê wê di dewama wê de wê bi wê re wê bihizirê û wê di wê rengê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. “Bi rêya rasthatinê wê bûjenek wê, newê zanîn. BI rasthatinê wê pircaran wê ne bi pêwîstîni û ne jî wê gelek caran wê hebê. Wê dervî wan wê bibê. Têgiha birhanê wê têkilidarî wê bê. Wê bi têngîna qisasê bê û qiyas wê xwe xwe bi sipêrê pêşekên pêşî ku ew hena. Ku pêşek ew pêwîstîni bin wê encam jî wê pêwîstîni bin. Di pirranî de ku pêşek ew çawa bin wê encam jî wê wusa bê. Bi gelemperî ku bûjen wê weke bi rasthatinê bê jî lê wê dîsa wê weke pêwîst bê ku ew xwe bi sipêrê birhankirinek bi pêwîstîni.”

Di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê bixwezê wê bi têkiliya birhan û pêwîstîniyê wê têngîna rasthatinê wê ji aliyê xwe ve wê bi wê re wê êdî wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê pêşek û giştîbûnên ku ew wê bibin wê bi gelemperîya wan re wê, di renekê de wê, bi têngînek gelemperî a bi birhankirinê wê weke bi pêşnûma wê bibin. Di wê temenê de wê, di dewama wê de wê weke ku wê mirov wê kifşdikê wê awayekê şewayê ê weke yê diyalektikî jî jî ku mirov bi darêjkî wê li wê bihizirê wê, du awayên wê yên ku ew wê weke temenê bi wê gihiştina zanînê wê li wê bihizirê wê têngîna qiyas û ji ya giştî bi wê têngîna pêwîstîniyê weke bi têngînek temenî ku ew wê li wê bihizirê re wê, di dewama wê de wê bixwezê ku ew li wê bihizirê bê.

Li vir wê, di wê nûqteyê de wê, çendî ku wê di renekê de wê bi têngînek destûrî wê li ya giştî wê bi wê bihizirê wê, di wê temenê de wê, bi têngîna bûjenî wê weke ku wê bi têngînek rasthatinî wê li wê bihizirê jî lê wê li gorî rêgezêk pêwîstîni a sedemî wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ev wê weke aliyekê wê bê. Ji aliyê din ve jî wê, weke aliyê duyem wê mijare bûjenê wê di wê de wê kifşkirina têngîna rasthatinê wê di wê temenê de wê, demê wê, ji temen ve wê, di renekê de wê, di nava wê rewşa

kifşkirinê a awa û levkiriniya nava rewş, bûjenê û hwd de wê, bi wê re wê weke ji pêş de wê, ne xwediyê kifşkirinek û diyarkirinekê ku ew hebê wê, bi wê bihizirê. Yanî wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê, wê, di wê çerçoveyê de wê, ew piştî ku ew bû wê, di wê temenê de wê, ew bi wê têngîna sedema wê û pêvajoya wê heyinê re wê, werênê ser ziman.

Di mantiqê aristo de wê, di wê temenê de wê mijare qiyasê ku weke ku me hanî ser ziman wê weke aliyê wê yê ku ew wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê weke ku em bêjin “hemû mirov mirar in”, “sokrat mirov a”, wê demê “sokrat jî mirar a” wê, di wê temenê de wê weke têngînek bi encamî ku wê li wê bihizirê wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide diyarkirin.

Di awayekê de wê, di mijare hizirkirina têngîna aristo de wê mijare lêpîrsîna têngîna zanînê û gihiştina wê de wê, di mijare şewayê de wê were dîtîna ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê, di wê temenê de ew bi wê re ew li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê mijare hizirkirinê wê, di wê nûqtayê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê li wê bihizirê. Di awayê têngîna zanînê û birhankirinê de wê aristo wê, li ser têngîna jî wê *derhanînê* wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew jî li ser awayekê levkir, hevgirtî û giştî re ew wê dikê û ew li wê dihizirê. Bi têngîna birhanê ve girêdayî wê, aliyên ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, bi têngîna pêşekê ve girêdayî wê weke aliyêpêşî wê werênê ser ziman ku mirov wê, bi pêvajoyên li giştîbûnê aqilmeşandinê re wê were lêgihiştin re wê werênê ser ziman. Aliyê din jî wê bi têngîna pêşekan ku ew çawa ku ew werina zanin wê bi xwe re wê di derbarê encamê de jî wê çawa wê têngînekê wê bi xwe re wê di serê me de wê weke ku wê bidina çêkirin bin. Aliyê din ê sêyem jî wê bi têngîliya nava weke ya nava du gotinan ku wê rastarast ku wê çawa wê bi wê re wê, bibê bê.

Di pêvajoyê fahmkirinê de aristo wê di rengekê de wê mijare jê derhanînê wê di rengekê de wê werê werênê ser ziman. Ku em hinekê din wê di dewama wê de wê pêde herin wê demê li ser xate fizikî re wê weke ku wê çawa wê were lê hizirkirin wê di demên piştî wê bi hizrên fizikvanên weke newton re wê were dîtîna ku wê çawa wê, di dîmenekê de wê were lê hizirkirin. Newton wê xwediyê têngînek mekanikî a pêwîstîna bê. Wê li ser wê re wê, di nava pêvajoyek sermedî a gerdûnî de wê bixwezê ku ew bi rêgezên wê kifşkirinê re wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di derbarê hizrên fîzîkî de wê, mijare hebûnê wê çawa wê were fahmkirin wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Weke aliyekê wê yê din jî wê ew bê ku mirov wê karibê wê di wê rengê de wê fahmbikê wê mijare têngîna gerdûna fîzîkî ku ew wê, bi rêgezên wê re wê çawa wê were fahmkirin bê. Ji kapler û heta newton wê hizirkirinên li ser tevgerên fîzîkê wê di wê temenê de wê, li ser wê temenê wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Destûrên fîzîkê wê, hewldana fahmkirina wan û hanîna wan a ser ziman wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ya ku wê li wê were lê hizirkirin bê. Di mijare tevgerên fîzîkî de wê, weke reng, awa, bêhn, û hwd ku wê bibin wê di wê çerçoveyê de wê hin bi hin wê di wê rengê de wê bi wê kifşkirin û hizirkirin wê werina kirin. Aristo wê, bi gerdûna azmûnî û di nava dûnya me de wê, têkiliya ku ew hatî pêşnûmabûn wê weke bi têngînên weke ahengê, levkirinê, xiranebûnê, gûharînê û hwd re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin.

Mijare têngîna gûharînê wê di nava felsefeyê de û bi têngihên gerdûnî û fezeyî de wê weke mijarek ku wê di wê çerçoveyê de wê mirov bi aqilê xwe wê pîr zêde wê li ser wê bisekinê û wê hizrên xwe wê li ser wê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di nava têngînên gerdûnî de wê weke ku wê, di nava têngîna platon û heta aristo û ji kapler û heta newton wê bi têngînek teleolojîkî û 'organist' wê di wê temenê de wê, li şûna pîrskirinên weke 'bo çî' wê, bi têngînek mekanîkî û pêwîstîni ku wê bi pîrsên weke 'çawabûna wê' re wê li wê were lê hizirkirin re wê bixwezî ku ew ew wê fahmbikin û wê werênina ser ziman.

Zaniîn wê bi zanistê wê dema ku wê ji nerinê wê hin bi hin wê dîrkeve wê, di wê nûqtayê de wê di rengekê de wê weke ku wê êdî wê pêşkeve û wê weke têngînek hizrî a 'bêalî' wê di wê temenê de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi serê xwe wê weke tiştê bi wê re hanîna ser ziman re wê, di dîmenekê de wê bixwezê ku ew li wê bihizirê û wê di dewama wê de ew hizrên xwe bi wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê di têngînên weke yên pîrsê de ên weke 'bo çî' bê û ankû çawa bê ku mirov li wan bihizirê bê wê, di wê nûqtayê de wê ya pêşî ku wê di rengekê de wê têngîhek bi fêrsa fahmkirinê a teleolojîkî ku wê weke di xwe de wê bihawênê bê. Aristo ji xwe wê, di rengekê de wê, di wê temenê de wê, ji aliyekê ve wê dema ku wê bi tiştê ku ew heyî bi têngîha xw eya fîzîkî re ku wê temenê wê werênê ser ziman wê hebûna fîzîkî bi têngîhek teleolojîkî wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di nava têngîna fîzîkê de wê hin bi hin ev têngîna teleolojîkî wê çawa wê were cihêkirin wê

weke aliyekê wê yê din wê êdî wê li pêşîya hizirkirinê wê cihê wê bimênê ku ew bi wê êdî ew were li lê hizirkirin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê têngîna teleolojikî wê hinekê jî wê weke bi nitelikên metafîzîkê û bi lêgerîna wan ve jî wê hinekê wê weke ku wê girêdayî bê. Di awayekê de wê, di wê temenê de wê têngîna newton wê dema ku em wê li wê dinerin wê weke ku wê ji aliyekê ve wê weke ku wê cihê bê. Ew wê, di wê nûqteyê de wê, bi têngîna sermedê ku wê li wê bihizirê, wê, di wê de wê, weke kirdeyek ku ew tefkir dikê û ankû tefkir nakê a teleolojîyî û bi wê hizirkirinê wê weke aliyekê ku wê, bi hizrên wî re wê xwe bide dîyarkirin. Lê her têngînên sermedî wê karibin di wê temenê de bi têngihek metafîzîkî û ankû teleolojikî re were fahmkirin? Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di nava wê têngîna sermedî de wê ji xwe ya teleolojikî bi têngîn armancê wê weke ku wê di wê de wê xewr bibê û wê di rengekê de wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin. Di wê nûqteyê de wê, mijare teleolojikî wê bi xwezayî wê weke mijarek ku ew dibê mijare nîqaşê wê di wê nûqteyê de wê di serî de wê xwe di rengekê de wê weke ku wê karibê ew bi wê re ew bide dîyarkirin.

Di nava têngîna xwezayê de wê, hebûna her cismê a bi serê xwe tevgerên wan û tikkiliya wan a bi hev re wê weke bi sedemê û bandûrê û ankû wê weke wê ahenge nava wê ku ew wê weke li gorî wî weke ku wê bibê û wê bi têngîn û gotina pêwîstîniyê re wê di rengekê de wê weke ku wê were pênasekirin wê di rengekê de wê weke aliyê wê yê din ku em li ser wê temen û têngîna wê ya mekanîkî û fîzîkî a bi heyinî û hwd re wê fahmbikin bin. Di nava wê de wê hebûna kutleyê, lezê, tahfanê, wûcanê û hwd wê weke aliyên din ên ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin bin.

Di rewşa fîzîkî de wê, bi ya ku ew wê dîtbar û ya ne dîtbar re wê, xosleta pîvanê wê bi wê re wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin wê weke aliyê wê yê ku ew bi wê re were lê hizirkirin bê. Tiştêk wê dema ku ew karibê were pîvan, bi çavdêrî û ceribandina re wê, pêwîstîya bi wê gihiştina rêgezên sedemê jî wê bide nîşandin.

Di wê nûqteyê de wê bi hebûna fîzîkê re wê, rêgezên sedemê û hizirkirinên bi wê re wê weke aliyekê din ê ku wê bi têngîna fîzîkê û rewşa wê ya heyinî û hwd re ku wê li wê were lê hizirkirin bê.

Mijare sedemê û rêgezên wê di wê nûqteyê de wê, di nava felsefeyê de wê, weke mijarek din jî ku wê bi hebûna fîzîkî re wê li wê were lê hizirkirin bê. Di nava tikkiliya bandûrê û sedemê de bê û ankû têngîna sedemê a weke aristo bi çerçoveya qiyasê û hwd wê werênê ser ziman re

wê, di wê çerçoveyê de wê, bi mijare hebûnê û têgiha gerdûnê a bi wê re wê were dîtî ku wê li wê were lê hizirkirin bê.

Minaq wê têgîna mekanîkî a newton wê dema ku em di dewama wê de wê li wê bihizirin wê kifşkirina wê weke têgînek heta wê demê a giring di çerçoveya wê pêvajoya hizirkirinê de ku mirov wê karibê wê kifşbikê wê bibê bê.

Di wê temenê de wê dema ku wê newton wê mijare têgînên weke 'hipotezê' û hwd wê werênê ser ziman wê, ne li ser têgînên weke bi derhanênê ên bi derpêşan ku wê weke na sipêrêna ti birhanek cerbî weke zankirinan wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Bi wê re wê yên ku ew dikarin werina zanin bi fenomenî wê li ser wê bi ponijê. Wekî din wê ji aliyekê din ve jî wê yên ku ew weke metafîzîkî û ne metamatikî bin wê der nerîna xwe wê weke ku wê bixwezê wê bihêlê. Li gorî wî ya ku ew jî fenomenan ne hanî derhanîn wê hemû tişt wê weke hipotezê bê. Li gorî wê jî wê yên bi hipotezî wê, mijare fîzîkê de bê û ankû bi nepenî û ankû mekanîkî bê, di têgînek felsefeyî a cerbî de wê, ne xwediyê ti cihê bê re wê, bixwezê di rengekê de ew wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê bi têgîna fîzîkê û weke 'bi metamatikî hizirkirinê' wê weke ku wê bi awayekê û di rengekê de wê bixwezê ew di hizirkirinên xwe de wê, hin bi hin wê derxê li pêş. Metamatik wê weke zimanê fahmkirina gerdûnê wê hin bi hin wê weke di nava pêvajoyên hizirkirinên ên berê de de cihgirtiya wê zêdetirî wê, di nava pêvajoyên hizirkirinên ên demên piştê ên ku wê werina de jî wê cih û war wê bigirê. Têgîna fenomenî a newton ji aliyekê din ve jî wê dema ku em li wê dihizirin wê weke wê bi têkiliya nava wê, ji ya giştî bi hatinê re wê, rêgezên gelemper ên fîzîkî bi hewldana kifşkirina wan re wê bê dîtî ku wê were ser ziman. Di dewama wê de wê bi têgîna wî ya pêwîstîni di dewama wê de ku em bi wê re gotinekê wê bibêjin wê di wê rengê de bê ku ew wê li gorî wî wê, di wê şewayê de bê ku wê, di destûran de ku wê were ser ziman têgîna pêwîstîniyê wê, bi têgîn û temenê bandûr û sedemê û têkiliya wê ya weke ji ya giştî bi hatinê û hizirkirina bi wê re ku wê, weke derhanînê ku wê were danîn li holê bê. Li gorî newton wê felsefeya xwezayî wê, temen û pêkhatiyên xwezayî bi kifşkirina wan û bi li wan destûrên wê lê daxistinê ku wê bê kirin re wê biafirê re wê werênê ser ziman.

Wê dema ku em bahsa têgîna hizrên bi zanyarî ên ku wê werina demê wê demê em divê ku em ji demên kopernicos û heta kapler û ji wan heta newton di çerçoveyekê de wê weke pêvajoyek teybet a ku wê mijare

fîzîkê û astronomiyê wê bi hev re wê di rengekê de wê weke ku wê di zikhev de wê bi wê re wê were lê hizirin û fahmkirin. Di wê nûqteyê de wê, pêvajoyên şîroveyan ên weke li ser rewşa rêgezên gerdûnê ku wê berê di felsefeyê de wê weke ku wê bi têtîgînên pitagorasîyan û hwd re wê bibê wê di wê demê de wê, hin bi hin wê li bi astronomîkî wê weke bi têtîgînên kopernîkos ku ew wê, li ser mijare tevger û destûrên tevgerê ên gerwêrkan ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê fahmbikê bê. Kapler wê hinekê din wê di wê temenê de wê têtîgînên fîzîkê ên weke yên ku ew wê bi wan wê bihizirê wê destûrên tevgerên gerwerkan bin. Wê di wê temenê de wê mijare ahenge nava tevgeran û hevraştîya nava gerîna li dora xwe a rojê û dûnya û gerstêrên din û hwd bin.

Newton wê hinekê din wê di wê nûqteyê de wê pêşdetirî wê pêde wê herê. Ew wê mijare zagonên tevgeran wê, di rengekê de wê, bi têtîgîna bi têtîgînên weke 'kîşîna kutleyê' û hwd re wê, ji aliyekê din ve wê li wê bihizirê. Avêtîna li holê a têtîgîna kîşîna kutleyê wê piştî wê di dewama wê de wê di çerçoveya hizirkirinê bi têtîgînên fîzîkî û hwd re wê, bi xwe re wê, pêvajoyek hizirkirinê a teybet wê di wê rengê û awayê de wê bi xwe re wê were dîtin ku ew wê werênê li holê.

Newtron wê mijare têtîgînên weke ya pêwîstîniyê û bi têtîgîna 'sedemê' ku ew wê bixwezê wê bi wê re wê çawa wê fahmbikê û hwd re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Ev wê weke aliyên ku ew wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê, di rewşa tiştê û awayên wê yên weke reng, awa, ankû şekl, û hwd de wê bi wê re wê bi wê re wê li wê bihizirê. Mijare tevgerê û hwd re wê, rewşa bandûrê û bertekê a li hev ku wê di nava rewşên fîzîkî û ankû bûjenî de wê bi wê re wê bibê wê bixwezê ku ew wê bi têtîgîn û rêgezên wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê di nava têtîkîliya fenomenan û bi wê hanîna ser ziman a mijare sedemê nava wan wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin bê.

Hizrên fîzîkî ên di wê warê de ku wê werîna ser ziman wê piştî wê bandûra wê li felsefeya ku wê ji wê demê û pê de wê bibê jî wê bibê. Minaq wê filosofên weke bacon, û heta locke û hume û hwd wê di wê

temenê de wê têtînek sedemî wê bi rewşa hebûna emprikî û hwd re wê li wê bihizirin û wê bixwezin ku ew wê werênina ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê, mijare heyinê wê, hildina li dest. Di wê temenê de wê mijare felsefeyê wê di wê demê de wê, bi zêdeyî wê di çerçoveyek bi hewldana heyina fîzîkî a li dora me bi xwezayê û wê bi elementî, fenomenî û dîyardeyî wê were xwestin ku ew wê were fahmkirin. Têgîna dîyardetiyê wê hinekê din wê, zanyariyekê wê di xwe de wê bi kirdeya fahmkirina xwe wê, bide dîyarkirin. Wê di demên piştî wê, di renekê de wê, were hanîn li ser ziman. Fenomen wê, di demên berê de jî û di wan deman de jî wê weke têtînek felsefeyî a ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin. Di mijare têtîna aqiliya demê de wê, bi felsefeyê wê çawa wê bê xwestin ku ew wê, di renekê de wê rastiya ku ew di jîyanê de wê hebê wê bi rewşa wê ya fîzîkî wê bê xwestin ku ew were fahmkirin.

Di mijare felsefeyê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring jî wê ew wê bi wê re wê, di renekê de wê xwe bide dîyarkirin wê mijare felsefeyê û bi wê mijare fahmkirina hebûnê bê. Wê di wê temenê de wê weke ku wê were dîtin wê pêvajoyek bi hizirkirinê a bi ber aqilê şenber ve wê bi wê re wê xwe di renekê de wê bi pêvajoyên wê yên hizirkirinê re wê were dîtin ku wê xwe di şêwayekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê gotinên weke 'li ya giştî bûnê' bê, 'sedemê' bê û ankû têtînen weke 'destûrên xwezayê' û hwd bê wê, di wê temenê de wê were dîtin ku wê bi zêdeyî wê li ser wê were lê hizirkirin. Hume wê weke filosofekê zêde ku wê di wê warê de wê navê wî derkeve li pêş bê ku wê ji wê aliyê ve wê di renekê de wê mijarê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê dema ku em minaq bahsa hizerên hume bikin wê, têtîna wî ya 'liya giştîbûnê' û hizrên wî yên li ser têtîna sedemiyê wê di renekê de wê weke ku wê xwe bisipêrênina têtîna azmûnê û ankû azmûnkirinê. Di wê temenê de wê mijare têtîna 'şêwayê azmûnê' wê, di wê çerçoveyê de wê weke têtînek ku wê derkeve li pêş bê.

Wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin û wê li ser wê re wê hizirên xwe wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din ku wê bi felsefeyê re wê ji aristo û heta wê demê ku wê li wê were lê hizirkirin wê, hewldana fahmkirina têtîna xwezayê bê û wê, di wê rengê de wê, hume wê bi têtîna 'lêkolînên li ser xwezayê mirov' re wê, hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, têngîna 'xwezaye mirov' bê û ankû 'çavkaniya zanîna mirov bê' û hwd wê weke gotinên ku wê di wê temenê de wê bi wan re wê li wê bihizirê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Di mijare hizirkirinên weke yên bi felsefeyê de wê, di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Wê di wê çerçoveyê de wê çawa wê, mijare rêgezên xwezaya mirov wê werênê ser ziman wê li ser wê bisekinê.

Di awayekê de wê, weke ku wê were dîtî wê di demên hemdem de wê, piştî ronansê û pê de wê, şewayên hizirkirinê ên weke azmûnê û hwd ku wê li zanînê wê werina kirpendin û wê bi wan w encam wê werina girtin wê çawa wê bi awayekê serkevî wê li mirov û fahmkirina mirov wê werina kirpendin û wê bi wan şewayên hizirkirinê wê werina pêşxistin wê were dîtî ku wê bi wan wê were lê hizirkirin. Minaq hume wê weke têngî û şewayekê zanyarî wê, çavdêrî û azmûnê wê bi hev re wê di wê çerçoveyê de wê were dîtî ku ew wê derxê li pêş. Wê bi wê re wê bi gelemperî wê gotinên weke ku ew hundurê zêhnê dihênina ser ziman hizran wê weke diyardeyên zêhnê mirov wê pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê re wê mijare çavdêrî û azmûnê wê di rengê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, çavdêrî û hiziran wê di temenekê de wê ji hev cihê wê bikê. Wê çavdêrî wê dema ku wê weke ku mirov wê dibînê care pêşî wê, çawa wê xwe li xiyal û fêrsa fahma gîyane me wê bixin wê, bi wê re wê, herêkirin û ankû redkirinê, pejirendin û ankû ne pejirendinê ku wê biafirênin wê bi wê re wê, di rengê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Bi rêya wan çavdêrîyên xwe wê, hizrên xwe wê werênê li holê. Li ser wê re em hizrên xwe digirin, derkdikkin û bi sazûman dikin. Ew wê, weke di temenekê bi hizirkirinê û bi wê re wê weke têngîhek pêjnî ku wê bi wê û bi fêsek fahmkirinê wê were kirin re wê li wê bihizirê. Li ser wê temenê de wê dema ku wê hume wê minaq wê hizran wê hilde li dest ew wê, weke bi têngînek nitelikî wê were dîtî ku ew wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Ew wê dema ku wê, di wê temenê de wê hizrê wê hilde li dest wê ji du aliyan ve wê werênê ser ziman. Yek wê ji aliyê ya ku wê hizir wê di xwe de wê barnbikê bê. Ya duyem jî wê bi aliyê wê yê rastkirin û ankû ne rastkirinê û ankû fêrs û hêsta şaş û neşaşîyê û hwd bêê. Di mijare ideaya hizirkirinekê weke 'rast' de wê, di wê temenê de wê çavkani û temenê wê çî bê wê bi pêvajoyê

rêgezên wê yên hizirkirî ên bi felsefeyê û hwd re wê were dîtin ku ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê têtîliya nava hizran û girêdana wan wê weke aliyê ku ew wê di temenê wê de wê bi wan re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê mijare rastitiyê wê weke dîmenekê bi hizirkirinê ê bi aqilê şubjeyî û hwd re ku wê li wê were lê hizirkirin wê di wê temenê de wê, bixwezê ku wê bi wê re wê li wê bihizirê. Minaq wê geometriya Aukleides û hwd jî wê di wê temenê de wê bi mijare têtîna rastitiyê û hwd re wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Minaq hume wê dema ku wê bixwezê ku ew şêwayê hizirkirina xwe wê pêşbixê wê di rewşa têtîna azmûnkirinê û ceribandî de wê ji ya aristo wê di wê nûqteyê de wê cihê bibê. Aristo wê dema ku wê, têtînen weke 'armancê' û 'tozê' wê werênê ser ziman wê li ser temenekê metafîzîkî û hwd wê, bi têtîna aqilmeşandinê wê azmûnkirinê wê bikê û wê derxê li pêş. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê di rengekê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê. Di awayekê de wê di hizrên hume de wê têtîn cerbê wê di rengekê de wê, weke di temenê bizanînkirina wê de wê, were dîtin ku wê derkeve li pêş.

Di awayekê de wê, weke ku wê piştî aristo wê were dîtin wê di demên serdema navîn de wê dema ku wê, li 'ya giştîyan' wê were lê hizirkirin de wê, ew wê, di rengekê de wê were dîtin ku wê were redkirin. Lê wê têtîna numinalist a serdema navîn ku wê pêşkeve wê, were dîtin ku wê bi têtînek fenomenolojikî wê, li şûnê wê hin bi hin wê derkeve li pêş.

Di wê çerçoveyê de wê bi têtînek realistî ku wê were li ya giştî hizirkirin wê bi bûjenên wê re wê, di hundurê wan de wê çî wê hebê wê, li wê were lê hizirkirin ku wê çawa wê zanîne wê bide mirov. Di wê temenê de wê, di wê çerçoveyê de wê, were lê hizirkirin ku ew di derbarê giştîyan de wê têtîhekê û zanîne wê bide me. Hume wê, di rengekê de wê bi 'rexnegirtina li giştîyan' re wê 'mijare giştîyan' wê di wê çerçoveya wê de wê hilde li dest. Ew wê bixwezê ku ew rêgezên zanyarî ên bi hizirkirinê ku wê çawa bin ew wan bi wê re werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, mijare têtîna azmûnê û cerbê wê bi wê re wê, di çerçoveya 'derpêşên giştîyan' de wê bixwezê ku ew wan fahmbikê û werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, dema ku ew wê li wê dihizirê wê di şêwayê de wê, bi wê rengê wê bi minaqek mantiqî wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Minaq wê, dema ku wê bê gotin 'hemû

qazûqulung wê sipî bin´ ku ew wê, werênê ser ziman wê, ´di temenê weke dîtina hemû qazuqulungan ku ew sipi na wê, mirovan heta wê demê ku wan dîtina ku ew sipin wê hebê re wê werênê ser ziman. Li gorî wî ev rewş wê xwe bi sipêre rewşekê û ankû rewşek bi demek demdirêj a şopandinê.

Lê di wê nûqteyê de wê mijare çavkaniya bi cerbê re wê dema ku ew wê li wê bihizirê ew wê, di dewama wê de wê li wê bihizirê. `Çendî ku wê cerbandin wê zêde hebin jî lê wê, bi zanyarî wê nikaribê qatbûnekê (precis) wê bi xwe re wê, ne hawênê. Di wê nûqteyê de wê, mijare pîvane wê bi wê re wê were ser ziman.

Li gorî hume wê dema ku ew wê bahsa zanînê wê bikê wê çawa wê, zanîn wê bi sedemên re wê gerdûnê wê bi me bide fahmkirin wê, pênasebikê. Di wê temenê de wê, di çerçoveya têkiliya sedem û encamê de wê, bi çavdêriyê wê, gihiştina fahmkirina wê re wê, li ya giştî ku wê pêde herê û fahmbikê re wê, werênê ser ziman.

Di mijare sedemê de wê, weke ku wê were dîtina wê li ser wê were sekin in wê ji du aliyên ve wê, karibê wê fahmbikê. Yek wê sedema fîzîkî bê û ya din jî wê sedema têgînî bê. Sedema fîzîkî wê, bi hebûnê re wê, li ser wê temenê fîzîkî wê weke di temenekê pêwîstîna de wê, di dîmenekê de wê, weke were fahmkirin. Minaq ´mirov avê nevexwe wê nikaribê bijî´ re wê karibê wê werênê ser ziman. Yan jî hemû zindî bi hewayê oqsijenê bi kişandina li kezebên xwe re ew bi wê dijîn. Bêbêhn mayin wê sedema mirinê bê.

Bi wê aliyê din ê duyem re ku em bi têgîna sedemê wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, bi aliyê wê yê ku ew wê sedemê bi ji wê derhanînê re wê, karibê wê fahmbikê. Ew wê, têgînek gûharîner bê. Wê dema ku wê, ez bêjim bo ku ez li ser bigerihim ez çûm geryanê´ wê demê wê, bi wê re wê, weke têgînek ku wê bi wê re wê, karibê wê, werênê ser ziman. çûyina min a geryanê wê karibê bi sedemek din re were lê hizirkirin. Minaq wê weke kesek di hişê min de nebû ku ezê di wê dema geryanê de wî bibînim bê. Lê di wê demê de ez rastî dihê. Wê demê ez bêjim ´di geryanê de min ew dît´. Dîtina min a wî, di wê temenê de wê, karibê gûharîner bibê. Yan bêjim çima sûkê. Di çûyina min a sûkê de wê, demê wê, çî sedem wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê, derhanîna sedemekê bo wê çûyinê wê weke derhaninekê bê. ew wê, di wê temenê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Hume wê di hizirkirinê de wê mijare têkiliya nava sedemê de wê, li ser wê temenê wê, di rengê de wê bi aliyên wê ku wê karibê bi wê were lê

hizirkirin re wê lêbipirsê. Ji aliyekê din ve jî wê çî wê bandûr bê û çî wê sedem bê wê, di wê temenê de wê têkiliya nava wan herdû gotinan jî wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê têngîna bandûrê û sedemê wê bi hevve wê çawa wê, peve bê wê di wê nûqtayê de wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, di nava têngîna sedemî a demî de wê karibê wê bi peve ve wê hilde li dest wê, li ser wê bisekinê û wê bixwezê ku ew wê, fahmbikê. Li gorî wî, sedem di têngîna demî de pêş were. Di wê çerçoveyê de wê, mijare hizirkirinên têngîna sedemê ku ew bi demê re dibin ew li wê dihizirê bê.

Di wê nûqtayê de wê pirsarê dervî demê wê çawa wê karibê bahsa têngînek sedemî were kirin re wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, di nava têngîna cerbî de wê piştrastkirina wê, di wê temenê de wê karibê wê bibê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê li ser wê bisekinê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di çerçoveya têngînî de wê li dûv hev di dewama hev de ku wê weke di demê de wê bibê re wê, di dîmenekê de wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê paya rasthatinê a bi demê weke di minaqe li jor ku me hanî ser ziman re jî wê, di wê temenê de wê, ber ku ew wê di hundurê demekê de wê pêkwerê wê bi wê re wê di wê rewşê û awayê de wê bi wê re wê karibê were fahmkirin.

Di wê temenê de wê mijare têngîna sedemê wê di aslê xwe de wê weke têngînek ku wê zêde wê komplika wê xwe di herikina fahmkirina mijarê de wê were dîtin ku wê bide dîyarkirin. Minaq wê, hebûnek ku ew dibê wê, ku em bihizirin wê sedemek wê hebê wê, li gorî hume re sedem wê ne karibê were piştrastkirin û were bi awayekê kesîn were zanin.

Di wê nûqtayê de wê di mijare têngîna sedemê de wê, mijare sehkirinê wê di wê rewşê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke aliyê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê bi sehê wê têngîna armanc û nêht wê bi wê re wê bi tenê wê bikê ku ew ji aliyekê ve ew were dayin nîşandin.

Ne tiştêkê bi sedemê û ne jî sedemê tenê bi tiştêkê wê karibê fahmbikê. Di wê temenê de wê ev wê, di serî de wê weke aliyê wê yê pêşî bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqtayê de ku em di dewama wê de wê bi wê têngînê di wê rewşê de bi wê bihizirin em dikarin wê bibêjin ku wê ti bûjen wê ya din wê bi hebûna xwe re wê nede nîşandin. Yan jî wê di wê temenê de wê nikaribê dervî têngîna me bahsa têkiliyek weke ya ku wê di demên serdema navîn û hwd

de wê bi ontolojikî û hwd wê were lê hizirkirin wê karibê wê kifşbikê. Di wê temenê de wê minaq wê dema ku wê bahsa êgir wê bikê wê bi gotina 'em nikaribin cewherê êgir seh bikin û bi mantiqî bahsa sedemekê bi wê re wê bikin. Di wê temenê de wê rewşê wê ji ya din wê bi cerbkinê wê ji wê were derxistin. Minaq wê rewşa germê wê ji êgir wê bi wê yekê wê karibê ji wê were fahmkirin û derhanîn. Di wê temenê de wê bi azmûnkirinê emê germbûnê û êgir bi hev re fahmbikin. Wê ev wê di encama cerbkirinekê de wê bi wê re wê weke ku wê bibê. Ev wê di yekitiyekê de û di heviyekiyekê de wê, bi hev re û pevra wê hebê. Di nava sazûmanekê de wê fahmdikin û wê di wê temenê de wê bi hev re û bi têngînek bi sedem û bandûrê wê bi wê re wê êdfî wê fahmbikê û wê karibê wê bi wê re wê, werênê li ser ziman. Di dewama wê de wê mijare têngîna sedemê bi pêwîstîni ku wê werênê ser ziman wê li ya minaqên bûhûrî re wê, di dewama wê de wê bixwezê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li gorî wî, 'di pêvajoya asayî de wê, her dem di nava pêvajoya xwe de weke wê di bibê' re wê, bi têngînek rêgezî wê li ser wê çerçoveyê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê de wê, bi demê re wê, karibê weke kesin û piştrastkirî were ser ziman. Ew li gorî di pêvajoya gûharîner a xwezayê de wê, ne di nava nekokiyeke de bê. Lê bi awayekê din bi têngîna sedemê a derhanîne re wê ku wê bûhûrînerîya xwe wê ne dîyarkirin û bi sehî wê weke ne kesin bê wê bi wê re wê, li wê were hizirkirin.

Ji aliyekê din ve jî hume wê mijare sedemê wê dema ku ew dihilde li dest wê, bi wê re wê, têngîna 'yekîtîya bi pêwîstîni' wê di wê çerçoveyê de wê di dewama wê de wê, bi têngîna 'bihevve' û 'lidûvhev' ku wê li bihizirê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Lê di wê nûqtayê de wê zêde nexwezê ku ew li çavkaniya wê kûrbibê û wê bihizirê.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, mijar têngîna sedema bi pêwîstîni ku wê li wê bihizirê wê, di dewama wê de wê mijare têngîna çavdêrîya bi rêzinên bi sazûman wê weke nikaribê ji wê were derhanîn re wê werênê ser ziman. Li gorî wî, di wê temenê de wê, ne di temenekê rêkûpêkê de wê karibê ew were fahmkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, di dewama wê de wê, li ser têngînek kirdeyî û di dewama wê de wê werênê ser ziman ku ew mirov wê werênê ser ziman ku wê ji têngînek bi çavdêrî wê ji wê bibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqtayê de wê, di rengekê de wê gotina 'pêwîstîniyê' ku wê li rex ya sedemê wê were bicihkirin wê bi serê xwe

wê, çi bê wê, li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê, fahmbikê. Li gorî hume wê pêwîstîni di wê nûqteyê de wê, “wê demê, bandûra çavdêriyekê bê” re wê, di rengekê de wê bixwezê ku ew wê, salixbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê li ser wê re wê bi têtîna kirdeyê re wê, dema ku wê bahsa çavdêriya hundurîn wê bikê wê bi gotina ‘weke nerîna çavdêriya hundurîn a zêhnî’ û ankû ‘yaji bûjenekê li ya din ku wê hizrên me wê barbikê weke diyarkirinê û pê de wê ne tiştêkê din bê’ re wê, werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê ji têtînek tekane a sedemê ku wê bi wê bigihijê wê têtînê a bi tekaneyî wê, dema ku ew wê dixwezê di dewama wê de wê werênê ser ziman wê li ser têtîna ‘efektê’, ‘sempatiyê’, ‘bandûrê’ û hwd re wê, gotinên derûniyê û ankû di rengekê di wê çerçoveyê de ku wê gotinên xwe wê pênasibikê re wê bikê ku ew wê werênê ser ziman.

Çavdêriyek di zêhnê de wê fêrbûnekê weke bi xuy û ankû ‘lêhatinekê’ di rengekê de wê weke ku wê biafirênê. Minaq weke çawa em ji êgir gotina germbûnê derhênin û hwd. Ya ku wê bi têtînek azmûnî wê were fahmkirin û wê di wê nûqteyê de wê bikê ku em ji wê wîrdetir jî êdî li wê bihizirin bê. Di wê çerçoveyê de wê, lêhatinî wê di têtînekê de wê, bi wê re wê, di ahengekê de wê were fahmkirin. Minaq wê dema ku em, dûmanekê li deverekê wê dibînin em fahmdikin ku wê agirek li wir hebê ku ew wê dûmanê derdixê. Wê demê wê di wê temenê de wê, di dîmenekê wê weke ku wê, bi pêwîstîni wê mirov wê, ji wê aliyê ve jî wê weke ku wê me bigihênê têtînek fahmkirinê a bi sedemî wê bi wê re wê, biafirênê. Lê ev ya pêwîstîni wê, ne teqez bê û mirov wê nikaribê wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê. Di wê rewşê de wê ji aliyekê din ve jî wê bi rewşên weke yên azmûnê û hwd re wê, di rengekê de wê, têtînek gûharîner wê, di xwe de wê bihawênê. Di wê de têtîna negûhar wê, çi bê ku em ji wê aliyê ve wê, pîrsekê bi wê bikin. Wê demê wê di wê çerçoveyê de wê, ya ku wê bi wê re wê were fahmkirin wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê nûqteyê de wê dema ku em bahsa êgir û dûmanê bikin wê di wê nûqteyê de wê weke klîşeyekê ku wê li kûdevere were dîtin ku wê dûmanek derkeve û ankû hebê wê ji wê were fahmkirin ku wê agir wê li wir wê hebê. Ankû wê weke ku wê were fahmkirin û hizirkirin ku wê li wir wê, agirek wê hebê. Di wî rewşê de wê mijare agir û ya ku ew wê ji

wê bi biriqê wê di wê temenê de wê bi xwe re wê hinek encamên ku wê bi wê re wê bi hizirkirinê wê di wê temenê de wê, werina li holê.

Li vir wê di mijare rewşa têngîna sedemê de wê, her sedem wê di wê nûqteyê de wê çawa wê, karibê wê bi wê pêbawerî hebê ku ew wê, di wê temenê de wê rast bê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqteyê de wê, di awayekê de wê, dema ku wê hume wê ji aliyê xwe ve wê bixwezê ku ew bersivekê bide wê pirse rastbûnê û ankû pêbaweriyê wê, ew bê ku ew bi pişrastkirina bi ceribandîna bê. Di wê rewşê de wê, ew wê, di şêwayekê de wê bixwezê ku ew wê, di awayekê de wê werênê ser ziman.

Weke aliyekê wê yê din jî wê dema ku wê hume wê li wê bihizirê wê mijare têngîna sedemê û bandûrê wê bi hev re wê li wê bihizirê wê, çawa wê girêdanek wê di nava wan de wê hebê wê bixwezê ku ew wê hinekê serî li ser wê biwastênê û wê fahmbikê. Çendî ku wê li gorî hume wê, di wê nûqteyê de wê, têngînek bi pêwîstî wê weke ku wê nikaribê were kifşkirin jî lê wê di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê rewşê de wê di mijare girêdanê de wê, ji aliyê ku ew li wê dihizirê ve wê, hizirkirina bi temenê wê, wekek ku mirov wê dikarê wê bihizirê wê ontolojikî bê û ankû wê, epistemolojikî bê wê bixwezê ew li wê jî hinekê wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê, hume wê mijare gûmanê û ankû şikê wê di wê nûqteyê de wê li ser wê bisekinê û li gorî wî dema ku em kevirekê biavêjina azmana wê ew kevir wê bikeve û ankû wê nekeve wê ne dîyar bê. Di wê nûqteyê de ew dixwezê wê, di wê temenê de wê, bênê ser ziman ku mirov li her rewşê bi têngînek bi gûmanî li wê nêz bibê.

Weki din wê di mijare xwezaye de wê xwediyê sazûmanek çawa bê wê ew wê, di wê nûqteyê de wê li wê jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, di mijare fêrbûnên me ên weke bi xuyî ku ew nebûna wê, di wê rewşê de wê çî bûba wê, di mijare gûmanê de wê, weke ji ya heyî ji wê wirdetirî wê hemû heyinan weke tûne bihasibanda.

Di awayekê din de jî wê, li gorî wî, çendî ku wê ne dîyar bê ku mirov wê, zanina sedemê de wê, weke wê ne bi derfet bê ku mirov bigihijê zanînek kesin jî lê wê di wê çerçoveyê de ew wê, dîsa wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku bi têkiliya sedem û bandûrê bihizirê û ji azmûnê ku wê werina derhanîn rêgezên sedemê dixwezê bikirpênê û bahsa wan bikê ku mirov li wan bihizirê. Di wê nûqteyê de wê, hume wê sê rêgezên ku

ew wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê bibin. Yek wê, bi têngîna heman sedem wê heman encamê ku wê bi xwe re wê werênê bê”. Heman bandûr ku wê heman sedem nebê wê newê li holê. Weke aliyê din ê duyem wê bènê ser ziman ku wê sedemên cihê ku wê ku ew heman sedeman biafirênin wê, weke di nava sedeman de wê weke şibînekê ku ew hebê wê bide nîşandin bê. Weke rêgeza din a sêyem jî wê ew bê ku wê, du sedemên di şibihina hev bi bandûrên cihê wê, bide nîşandin ku wê ji fektorên cihê wê, bibê bê.

Ew wê di wê çerçoveyê de wê mijarê wê di renekê de wê bixwezê wê, werênê ser ziman ku wê mijare sedemê wê, di renekê de wê, weke aliyekê wê yê ku ew wê, li gorî rewşê wê bi təkiliya sedemê û bandûrê û hwd re wê di dewama wê de wê weke ku wê karibê li wê were lê hizirkirin. Wê di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Ji aliyekê din ve jî wê, dema ku wê li ya giştî ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bi sedemê re wê, bi nitelikên destûrên xwezayê re ku wê çawa wê xwediyê dîyarkirinekê bin wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li gorî hume wê, di mijare sedemê a negûhar ya li dîvhevduvîne de wê, bi wê rengê wê hizrên xwe wê, formule bikê û wê werênê ser ziman. Li gorî wî destûrê di çerçoveya rasthatinekê de wê bi sazûmanekê ku ew wê bibin bin. Ber vê yekê wê, hêzên wan ew wê, diyardeyên li hemberê wan wê, bi piştgirikirina wê re têrê nekê. Ew wê çavkaniya wê hizra wê, bi destûrê re ku wê werênê ser ziman wê çawa wê bi awayekê aqilmeşandinê ku ew wê werina bi destxistin wê li ser wê re wê, bènê ser ziman. Lê ew destûr wê bo temenekê bi wê gihiştina zanîna wê jî wê, weke çavkanî bin. Ew wê, di wê çerçoveyê de wê bo ku ew destûran ew werênê ser ziman wê fenomenên xwe yên derûnî jî wê dibin wê de wê, bi çînî kirinê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Ew wê di dewama wê de wê, hêze gotinê wê təkiliya sedemê ku ew dibê weke destûrên giştî wê di renekê de wê bixwezê ku ew wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Ew wê ji aliyekê din ve jî wê, di wê temenê de wê yek bi yek wê rûdawan di bin têngînên destpêşî de çînkirina wan wê, weke beremberê nirxîya wan weke hatinekê bê re wê, pênasebikê. Di dewama wê de wê dema ku wê hume wê bahsa bahsa têngîna xwe ya zanyarî wê bikê wê, bi têngînekê wê sînorekê jî wê bi gotina ‘armanca sereka’ wê li pêşîya wê dênê. Li gorî wî em, na gihijina sedem û zanîna wan. Tenê bi hinek rewşên fahmkirinê û ankû weke ji wê re izahek hanînê re wê bi sînor wê rewşek wê bibê re

wê bènê ser ziman. Li gorî wî armancên sereka û rêgezên wê, ji mereka mirov re wê weke ku wê giştî bin.

Hume wê weke ku em bi hizrên wî re wê dibînin wê bi zêdeyî wê mijare têngîha sedemê û bi encamên wê re wê bixwezê ku ew wê bènê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê têngîliya nava bandûr û sedemê wê di wê rewşê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê hizrên hume ên li ser têngîha sedemê û mijarên weke gûmanê û bi giştî ên weke di temenekê empirîkî de wê weke ku wê werênê ser ziman wê, di awayekê de wê were dîtin ku wê bandûra wan li hizrên mill jî wê, di rengekê de wê weke ku wê bibin. Di wê temenê de wê, hizrên mill ên li ser xwezayê wê, çawa wê, di awayekê de wê, bi wê weke ku wê bixwezê ew li ser çerçoveyek xwezayî û di dewama wê de wê, ji têngîhên metafîzîkî wê di awayekê de wê bisînor bigirê û ankû wê dûrbigirê wê bi wê re wê bê sedema wê jî.

Ji wê nûqteyê de wê, dema ku e, gaveê biavêjin li çerçoveya fahmkirina hizrên mill wê, di wê nûqteyê de wê, di serî de wê, têngînen wî yên weke têngîna wî ya bi têngîha 'çavkaniya wî ya zanîne a bi ceribandîne' re wê, karibê wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Di hizrên xwe de wê mijare zanîne wê dema ku wê, di wê rewşê de wê derxê li pêş wê, li ser temenê azmûn û ceribandîne re wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Di têngîhên xwe yên li ser 'pergale vacê' de ku wê li wê bihizirê de wê, bi zêdeyî wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin wê, di nava ya azmûnê û ceribandîne de jî wê çawa wê ji hev cihê wê fahmbikê wê, weke ku wê çawa wê hume wê têngîha sedemê û bandûrê wê ji hev cihê wê bixwezê wê fahmbikê wê, di wê rengê de wê weke ku wê ji wî re wê ev rengê fahmkirinê wê bibê peyxam.

Di hizrên wî de wê, mijare zanîne û çavkaniya wî ya bi fahmkirinê wê, di wê temenê de wê, bi zêdeyî wê, li ser temenekê azmûnî û nerînek cerbî re wê, bi wê re wê derkeve li pêş. Li ser wê çerçoveyê weke hume wê Mill jî wê hizrên xwe wê bi nerîna xwe ya li ser zanîne wê, bi têngînek cerbî a 'apostorî' ya zanîne re wê, di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku wê li wê bihizirê.

Di wê rewşê de wê, mijare têngîna zêhnê wê, di wê de wê çawa wê kifşkirinên me wê bibin bi aqilê kirdeyî û di wê rewşê de wê fenomenên zêhnî wê di dîmenekê de wê bi bûjenên jîyanî re wê, di heviyekiyekê û weke wê çawa wê werina fahmkirin wê bixwezê ku ew li wê bihizirê. Li gorî wî ya ku em bi hizir û ankû di zêhnê de wê kifşdikin wê pêwîstiya kifşkirina wê weke wê û ankû ya beremberê wê a di zanîne de ku ew bibê

re wê hebê. Li ser wê temenê û çerçoveyê wê, di rengê de wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê mijare zanînê wê, bi wê re wê, bi təkiliya wê ya bi hebûnê re wê, ew biriqînên ji bûjenê û rewşa diyardeyî û bûjenî wê çawa wê di wê de wê weke weynekê wê bileyizin wê bixwezê ku ew wê ji aliyekê ve jî wê fahmbikê.

Di wê çerçoveyê de wê zanênên me wê li gorî wî bi têtînek cerbî wê bi temen bibin. Li gorî mill wê zanîn wê ji cerbkirinê wê were û di zêhnê de wê, bi nitelikî ji dahatên wê yên weke bi jê derhanînê, biriqînê û hwd wê bibin. Di wê çerçoveyê de wê, di nava zêhnê de wê, azmûnkirinên me jî wê di wê çerçoveyê de wê weke ku ew wê dihênê ser ziman wê, çavkaniyek wan a ku mirov wê karibê wê di wê temenê de di rengê de weke di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê wê bibê bê. Wê ji zêhnê wê bi rêya sehkirin û derhanînê a bi fêrsa fahmkirinê re wê karibê wê li wê were lê hizirkirin. Di wê nûqtayê de wê dema ku em wê dihizirin wê aliyekê din ê mill wê xwe bi wê re wê, bide dîyarkirin. Wendy Donner û Richard Fumerton wê, di xabate xwe ya li ser mill ku ew dinivîsênin de wê, di wê de wê werênina ser ziman ku wê, mill bixwezê ku “ew wê bixwezên ku wê cerbkirinê weke çavkaniya yekane a zanînê ew bi temen bikê re wê werênina ser ziman. Di wê temenê de wê, di rengê de wê di dewama wê de wê, nerîna zanyarî a mill wê li ser têtînek cerbkirinê wê di wê çerçoveyê de wê bi temenbikin û wê bixwezên ku ew wê werênina ser ziman.

Wê dema ku em bahsa hizrên mill bikin wê ev gotina wî, di rengê de wê weke ku wê weke çavkaniyek giring a ku em di wê nûqtayê de wê, karibin wê werênina ser ziman bê. Ew wê werênê ser ziman ku mirov dûnya derve di derbarê wê bi rêya sehan ku me derkkiriya ji wê û pê de wê ti tiştê nizanibê û ne gihijê zanîna wê re wê werênê ser ziman. Ew wê, di xabate xwe ya bi navê “a system of logic”ê de di rûpela 39an de wê bi gotin dikê û wê dihênê ser ziman.

Li ser wê temenê û têtîne ku wê mirov wê hinekê din di çerçoveya felsefe û hizirkirina mill de wê bi wê dihizirin wê di rewşê de wê, karibê wê bibêjê ku wê, ev têtîh û rengê fahmkirin wê weke têtîhek referansî a ku wê bi wê karibê nerîna zanyarî a mill bi wê di şewayekê de wê fahmbikê jî bê. Mill wê di wê rewşê de wê rêyên derkkirinê ên weke yên sehê wê di wê rewşê de wê, di awayekê de wê weke ku wê were dîtîn wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê, di dewama wê de wê bi wê re ew wê werênê ser ziman.

Ew ji rewşek hesan wê di wê temenê de wê rewşa fahmkirinê wê bide destpêkirin û wê di wê çerçoveyê de wê di dewama wê de bi derkkirinên me yên weke ji bûjenê û çavdêriyên me ku wê piştî wê weke çavkanî û temenê hizirkirinên me yên din jî wê di zêhnê û fahmkirinên me de wê bîfirênin re wê di xate û pêvajoyek fahmkirinê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê aliyekê din jî wê bi hizra mill re wê bi wê re wê were dîtî ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew jî wê di wê temenê de bê ku ew wê, di rengekê de wê, zanîna objektîv a esasî û ya darazî wê di wê temenê de wê bi têgiha 'ya bi gotinî' û 'dervî rastî'yê û hwd re wê, di şewayekê de wê, werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, bi têgîna dervî rastiyê wê, ne weke ne rastbûnekê ku ew bi wê re dixwezê pênasebikê bê. Wê vajî wê weke têgînek ku ew wê weke têgînek dervî wê bi ya ku em weke fêrbûn, bi xuyên me dîyar a û di wê temenê de wê weke bingihêkê 'bandûrkirinê' wê bibê re wê bixwezê ew wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, di dewama wê de wê, ew wê têgîna darazî wê di dîmenekê hişmendî ê weke di derbarê ya zanîna ku em digihijênê de wê weke zanînek di derbarê wê zanînê de wê li wê dihizirê û di rengekê de wê dixwezê wê pênasebikê.

Ji aliyê din ve jî wê têgîna çavkanîya sedemê û ankû 'têkiliya sedemê' ku ew şîrove dikê wê weke 'li dûv hev' bi bûyina wê ku ew dibê re wê werênê ser ziman. Wê weke pêvajoyek bi xwezayî a ku em li wê fêrbûna û li wê bi zanîn in wê bînenê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, têgîna weke bi 'nepenî' a di sedemê de ku wê weke aliyekê wê yê ku ew wê were bi gotinkirin wê, li ser wê bisekinê û wê bixwezê wê mijare sedemê wê jî wê aliyê ve wê hilde li dest. Di wê çerçoveyê de wê, ji hume û heta wê dema mill wê mijare sedemê wê di wê çerçoveyê de wê were dîtî ku wê di nava zanîna hemdem de wê, weke aliyekê ku wê bi zêdeyî wê mijare fahmkirinê bê û wê li ser wê hizirkirin û hewldana fahmkirinên nû ku wê bibê bi wê were dîtî. Di wê nûqtayê de wê ji ya giştî bi ber ya hesan ve wê, zanîna wê çawa wê reng û awa wê bistênê wê li ser wê bisekinê û wê di wê nûqtayê de dihênê ser ziman ku wê, zanîna wê, ji aliyê zanînenê cerbkiirî ve wê were bi temenkirin re wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê ya ji ya giştî ku wê weke wê were gotin wê, ne ji hêzek nepenî bê wê, bixwezê wê bi wê re di reng û awayekê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Ew wê, weke temenekê ne tîr ku ew wê bi wê bê gihiştin li zanînenê wê dibînenê û wê di dewama wê de wê, dema

ku wê bahsa zanîne û çavkaniya wê di wê çerçoveyê de wê bikê wê bi gotina “hundurîyên zelalkirî ên hişmendîyê” re wê, bixwezê wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê weke ku wê were dîtin mill wê mijare zanîne wê li ser rêyên derkkirinê ên bi sehê re w bi wê re wê bikê mijare lêpîrsînê û wê di wê çerçoveyê de wê, zanîn wê çawa wê, zelal, baş, rast û hwd wê karibê were bidest xistin wê li ser wê bisekinê. Ew wê, di wê nûqteyê de wê, di mijare bûjenê û xosletên wê yê diyar û yê ne dîyar û ankû ne li berçav ku em wan derkbikin wê, bi rêya sehan wê karibê ew bên dayin li me wê, di rengê de wê bixwezê ku ew wê li wê bipîrsê û wê di şewayekê de wê fahmbikê. Li ser wê temenê wê mijare sehan wê bixwezê ku ew wê, di rengê de wê, li lê bipîrsê. Ew di wê nûqteyê de wê, di mijare gihiştina xosletên rewşa bûjenî ên ne dîyar de bi rêyan ku wê, çawa wê ew wê werina bidest xistin wê, di nûqteyê de ku ew dihizirê wê weke “valahiyekê di zanîne de” wê bixwezê ew wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê bi sehên me wê çî wê were bi dest xistin û çî wê newê bi dest xistin wê weke ya ku wê, di wê çerçoveyê de wê, hilde li dest bê. Li ser wê re wê bixwezê pîrsa bi cerbkinê wê karibê mirov bigihîjê hemû xosletên wê bûjen û ankû rewşa mijare cerbkkirinê wê bikê.

Mill wê dema ku em li hizrên wê dinerin wê dibînin ku ew çawa wê rewşa bûjenên fîzîkî wê, di rengê de wê bi hebûna xwezayê derve di ahengê de û weke di levkirinekê de wê bi wê bigihîjê li fahmkirinekê wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê, di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ew wê, di wê temenê de wê, dema ku wê werênê ser ziman wê bi gotina “li gorî rastîya di xwezayê de” re wê bixwezê wê, bi gotin bikê û wê werênê ser ziman.

Di wê rewşê de wê, dema ku ew wê werênê ser ziman wê bi gotinê weke “di hanîna ba hev a diyardayan de û gotinê ku em bo wê bikardihênin ew xwe ji hundur ve pêşnaxin. Lê belê zêhnê ji derve bi bandûr dikin. Ew ti carî bêî qiyaskirinê û razberkirinekê wê nikaribê were bidest xistin. Û ya herî giring jî wê, ew ji fenomenan bi rêya razberkirinê re dihên bi dest xistin be(çav: J. Stuart Mill, **a system of logic**, p: 427).

Li gorî wê ku wê mill wê werênê ser ziman gotin heta ku ew li zêhnê nebê wê, ji aliyê zêhnê ve wê bi wê re wê weke ku wê nebîbê de wê, di wê de wê bixwezê wê werênê ser ziman. Li gorî wê, ew dihênê ser ziman

ku wê, 'carna hîsên kesinbûn û pêwîstîni ku wê bi wê rastîti wê li ser jîyane me ya zêhnî wê çawa wê xwediyê bandûrekê bê, di daraz û herikina tiştan de wê, çawa wê weke girêdayî fêr û xuyên zêhnî bê wê bi wê bihizirê. Bi wê yekê wê di dîmenekê cerbîi de wê, weke di bi pêjnkirina rastiye de wê, weke rêya pêşî wê hiolde li dest.

Mill di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, dema ku mirov wê bihizirê ku wê, zanîn wê, çavkaniya wê yekane wê dûnya bûjenî ku mirov wê bi hizirê wê, ev hizir wê bi me bide hizirkirin ku wê mantiq jî wê, weke zanista têkiliyên me yên esasî ku ew were dîtin wê, temenê wê biafirênê.

Li gorî mill wê, daraz wê ji aliyekê din ve jî wê weke darêjka hesan a hizra bûjenî bê. Wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê dervî wê, têgînek û ankû bawerîyek wê weke ku wê nebê. Di wê temenê de wê referansên rastitiye wê di darazê de wê xwe bi wê re wê, di dîmenekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin. Di wê temenê de wê di dîtbarîyek weke li ser gotinê re wê weke têgînek bi hesanî a darazê bê re wê, di rengê de wê weke ku wê bixwezê ew bi wê re ew li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê têgîna referansa bûjenî wê bi ya ku ew di darazê dee w pêşkeş dikê wê, di mantiqê de wê, weke 'tişteke' û 'darazekê' wê êdî wê bi wê re wê, dikê û dihilde li dest. Li vir wê dema ku wê, mill wê bi têgînek wê gotina xwe wê li ser mantiqê wê werênê ser ziman wê bi gotina "mantiq wê, di dahûrkirina rûdawên zêhnî de wê, weyna gihandina li ogeyên esasî wê bi xwe re wê weke barekê wê nedê ser milê xwe."

Di dewama wê de wê, dikarê wê bibêjê ku mill wê bixwezê ku ew di wê temenê de wê mijare nerîna xwe ya bi temenekê cerbî ku ew wê bi wê re wê werênê ser ziman û pê de wê piştî wê mijarên ku ew wê weke di kevneşopîya felsefeyê de wê heta wê demê wê werina ser ziman ên weke têgînên 'tozê', 'darêjkê', 'ezîtiyê', 'sedemê' û hwd ku ew heta ku ew xwe ne sipêrênina têgîne cerbî wê, weke nikaribê bi wan pêbawerî were hanîn wê, di dîmenekê de wê bixwezê ew wê werênê ser ziman û wê hilde li dest.

Li gorî wî ev rewşên weke yên ku ew weke 'dervî cerbê' na wê, bo filosofên ku ew bi cerbê wê, dikin ku wê fahmbikin wê weke rewşek bi pîrsgirêk jî wê biafirênê wê werênê ser ziman. Li gorî wê di wê nûqteyê de wê gotina 'filosofên ceribandî' û ankû 'filosofên cerbê' wê weke gotinek ku wê di wê temenê de wê piştî demên ronansê û pê de wê bi

zêdeyî wê derkeve li pêş û wê di wê de wê, mijare fahmkirinê ku wê çawa wê were fahmkirin wê li ser wê were sekin in. Di wê gotinê û kirdeya wê de mill wê bixwezê wê, di wê çerçoveyê de wê mijare filosofên ku ew bi aqilê cerbê dikin ku ew zanîna xwe biafirênin û wê werênina ser ziman wê bihizirê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Ew wê di wê temenê de wê dema ku wê têgîna filosofên cerbê wê bikê wê li ser du temenan wê werênê ser ziman. Yek wê li ser wê temenê wê werênê ser ziman ku wê çawa wê, weke yên ku ew ji cerbê derbas dikin ku ew wan gotinan red dikin weke berkeley û yên ku ew weke ji ya cerbê derbas dikirya û şaşa ku wê werênina ser ziman û wê bi wê re wê li deverekê wê bi wê ve wê bixwezê ku ew wê girêbide re wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê minaq wê têgîna sedemê a hume wê weke ku wê karibê weke minaq wê bide nîşandin.

Mill wê di wê nûqteyê de wê, gotinê wê çawa wê di çerçoveyek felsefeyî de wê bi wê re wê werênê ser ziman wê bi wê re wê li wê bihizirê. Wê di dewama wê de wê bi têgînek xwezayî ku ew wê weke 'di çerçoveya destûrên xwezayê de hanîna ser ziman' re wê bixwezê wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê dema ku wê çavdêriyên wê werênê ser ziman ku ew bi wê herikina xwezayê di dewama wê de wê bi çerçoveya wê re ku ew wê karibê wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê dema ku ew wê li wê bihizirê wê, gotinek din wê ji wî re wê weke ku wê giring bê ku ew wê li ser wê bisekinê. Di nava wê hanîna ser ziman ku ew wê, çawa wê, di wê de wê nepeniyek wê nebê û ankû ew zanîna wê di xwe de wê nepeniyekê wê ne hawênê wê di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman. Li gorî wî di wê rewşê de wê ti vegotin di xwe de ku ew nepeniyê ne hawênê wê giring bê. Ew wê ji wê aliyê ve wê li wê bihizirê û wê bixwezê çerçoveya nerîna xwe ya bi zanyarî wê çerçoveya wê biafirênê û wê bikê ku ew wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê dema ku wê bahsa wê bikê wê mijare têgîna gotina sedemê wê hilde li dest û wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. "Gotina sedemê pîrr caran bo metafîzîkvanen wê, di dema me ya iro de li gorî modayê wê, nepeniyek tuwanc dikê. Lê ew girêdana wê ya xorta ku, ew ku ew bê gûharinekê hev dişopênin yek ji wan jî wê, di nava du rewşên fizîkî de wê weke nebê(çav: John stuart mill, a system of logic, p:213).

Di wê nûqteyê de wê bandûra têtînen sedemê ku wê di awayekê bi gelemperkirinê de wê, çawa wê bibê wê li ser wê re wê, weke di dîmenekê de wê werênê ser ziman. Ligorî wê di her demê de wê dema ku wê rewşek rûbide wê, di encama wê de wê dîyarde wê rû bidin. Ew wê di wê temenê de wê ev hev girtin û cêhbûn wê, fenomenên hemdem û bi rêzînek li dûv hev bin. Li ser wê re wê bahsa têtîna destûra sedemî wê bikê û wê bi gotina 'li dûv hev bûyina rewşek ne vegûhar a di nava du diyardan de bê' re wê pê nasebikê û wê werênê ser ziman.

Ew wê di wê nûqteyê de wê, gotinên weke 'destûra xwezayê', 'sedemê' û 'destûra sedemî' û hwd wê, li ser temenê ya li giştîbûnê û ji ya giştîbûnê ku wê çawa wê were fahmkirin wê bixwezê wê jinûve wê li gorî demê û bi aqilek cerbî wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê çawa wê, di renekê de wê, ev têtîna wê di nava nerînek zanyarî de wê bi awayekê 'şenber' wê werina xwandin û fahmkirin wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di çerçoveya wê de wê çawa wê mijare zanîn, têtîna gerdûnê û hwd wê, bi wê re wê jinûve wê bide fahmkirin wê di wê nûqteyê de wê weke ku wê bixwezê ew li ser wê bisekinê. Di wê nûqteyê de wê weke ku me li jor li çend deveran wê hanî ser ziman ku wê bandûra têtîna gerdûnê a nawton wê were dîtin ku wê di wê hizirkirina wî de wê xwe bide dîyarkirin û ew wê, di wê rewşê de wê, bi şîroveyekê cerbî wê di wê temenê de wê çawa wê fenomenên weke 'dervî têtîna cerbî' dimênin wê bi têtînekê cerbî wê karibê wan fahmbikê wê, di wê rengê de wê, weke ku wê li ser wê bisekinê û wê di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew bigihîjê çerçoveyek hizirê di çerçoveya pergale xwe ya hizirkirinê a mantiqî de. Di wê nûqteyê de wê weke ku wê werênê ser ziman wê, di çerçoveyek cerbî de wê gotinên weke yên apriori wê çawa wê, bi wan pêwîstî hebê û ankû nebê wê di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê. Ew wê, di wê nûqteyê de wê, têtîna nepeniyê wê, di wê nûqteyê de wê, di hizirkirina xwe de wê bixwezê wê weke bikê sînorê fahmkirinê ku ew ji wê derbas nebê û di zanîne de nepeniyên ew pêşnexê.

Nerina mill a naturalistikî

Wê dema ku em bahsa nerîna mill a xwezayî û ankû naturali bikin wê di wê temenê de wê, çerçoveyek berfireh ku ew bi wê dihizirê wê di wê çerçoveyê de wê derkeve hemberî me. Gotinên weke 'ontolojîyê', 'metafizikê', 'etikê', 'felsefeya zêhnê', 'epistemoloji' û hwd re wê weke aliyên ku mirov wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê. Wê dema ku

wê bahsa têngîna ontolojikî wê were kirin wê bi têngîna 'ya ji xwezayê wê ya xwezayê bê' re wê, di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ew wê di wê nûqteyê de wê di çerçoveya têngîna dîmenê ontolojikî de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ji aliyê din ê weke dîmenê epistemolojikî ve jî wê, wê şêwayên rast bidest xistina zanîne û hwd re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, di nava hizrên mill de wê ev herdû gotin wê di rengekê dîyar de wê were dîtin ku wê di nava hizrên wî de wê xwe di dîmenekê de wê bidina dîyarkirin. Di çerçoveyek têngînî a ontolojikî de ku em bi gotinek pêşî wê li wê bihizirin de wê dikarin wê pêşî wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di destpêkê de wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman. Wê weke ku wê bi wê re wê were fahmkirin ku wê her tişt wê aidî xwezayê bê û wê di wê temenê de ku wê hebûna mirov û civakê jî wê hilde li nava xwe wê, têngînek xwezayî bi sazûmana wê re wê, bibê û wê derkeve li holê. Di wê temenê de wê her tiştê ku ew heya û dibê wê di wê temenê de wê, di nava têngîna naturalî a mill de wê, bi têngîna sedemê ku wê li wê bihizirê wê tiştê bi sedema wê re û ankû sedemê bi tiştê wê re wê, di rengekê de wê werênê ser ziman. Wê di wê rengê de wê, weke bi sazûmana wê ya sedemî ku em wê bi gotin bikin re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê, fahmbikê û wê bixwezê ku ew wê di şêwayekê û rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênina ser ziman bê (çav: Ronald N. Giere(2001), "Naturalism", A Companion to the Philosophy of Science, Oxford, Blackwell Publishers, , p. 3-7).

Di wê temenê de wê li gorî wî têngîna wî, xweza çawa ew wusa ya bê. Û wê di awayekê de wê weke li hemberî hizra mirov wê ne xwediyê bêxemiyekê bê. Di wê temenê de wê mijare zêhnê wê hilde li dest û wê ne weke rewşek dervî wê xwezayê bê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li vir wê di dîmenê ku ew mijare xwezayê wê dihilde li dest wê, çendî ku wê di destpêkê de wê hinek rêgezên bi wê fahmbikê jî lê wê, di dewama wê de wê, ji çerçoveyek bi rêgezî a bi wê fahmkirinê û di wê çerçoveyê de bi sînoriyekê wê fahmkirina wê zêdetirî wê di dîmenekê de wê, dervî wê xwediyê rengekê fahmkirinê bê.

Li ser wê temenê wê çawa wê tiştê wê weke wê fahmbikê wê bi wê re wê bixwezê wê, bi wê re wê fahmbikê. Wê di temenekê epistemikî de wê, ji xwezayê wê wirdertir bi têngînên 'apriorî'yî ku ew werina fahmkirin wê nexwezê ku ew wê herê bikê. Di wê temenê de wê

dîmenekê dervî wê di wê rengê de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Di wê rewşê de wê, zanîn wê li gorî wê hemû wê ji xweza û bi xwezayê bê û wê bi cerbî û hwd bê. Wê di wê temenê de wê, li wê bihizirê û wê bixwezê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê li gorî wê bi zanyarî wê ya ku wê hilde li dest û weke rast wê, bibînê û wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman.

Di mijare hizirkirinê de wê, weke ku wê di demên ronakbiriye de wê hizirkirinên bi xwezayê û yên weke dervî xwezayê wê di rengekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin re wê, di wê temenê de wê, were dîtin ku wê bibê. Di wê rewşê de wê dema ku wê bahsa naturalistan bi têngîmnek xwezayî wê were kirin wê, di wê xate de ku wê di destpêkê de wê hinekê wê bahsa aristo wê were kirin wê piştî wê hume û mill wê di rengekê de wê, di wê çerçoveyê de wê navê wan wê were derxistin li pêş. Lê wê di qatagoriya vajî wê de wê weke ku wê ji platon û heta kant û leibniz û hwd re wê di rengekê de wê were dîtin ku wê were hanîn li ser ziman û wê ji wan wê were dîtin ku wê were bahskirin.

Mill wê di rengekê de wê di dema ku mirov wê li navaroka hizrên wî dinerê wê were dîtin ku ew wê, di nava şertûmercên dema xwe ên fahmkirinê, felsefe, pîvane zanînê û xwezayîya wê de wê weke ku wê bixwezê ku ew bigihijê têngîhiştinekê. Di wê çerçoveyê de wê, temenê pêşketinê wê bo mirov û di nava civaketiya wî de wê, çawa wê, bi zanyarî û dahûrîyî ku wê bibê wê weke rêya pêşketinê wê di wê temenê û çerçoveyê de wê were dîtin ku wê bi wê were lê hizirkirin. Di wê nûqteyê de wê li ser temenekê xwezayî wê weke ku wê israrbikê û wê bixwezê ew bi wê ew ew hizrên xwe werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, hizrên mill wê dema ku em li wê dinerin wê aliyekê din jî wê bi wê re wê were dîtin ku wê weke ku wê di demên ronakbiriye de wê çawa wê, encamên hizirkirinê wê di wê çerçoveyê de wê bibin û wê bi wê temen û derfeta gihiştina pêşketinek bi hizir û zanînê a zanyarî ku wê bibê wê li ser wê re wê bi têngînek xwezayî wê bixwezê ew bihizirê.

Di wê temenê de wê, di wê rewşê de wê, di aslê xwe de wê, were dîtin ku wê du ali wê di dema ronakbiriye de wê bi felsefeyî wê weke herikin wê xwe bidina dîyarkirin. Yek wê weke ku wê bi filosofên weke hume û mill û hwd re wê were dîtin wê di temenekê xwezayî û hwd de wê xwe bide dîyarkirin bê. Ya din jî wê ji têngînen weke ya kant, leibniz û hwd re

wê li ser dîmenekê îdeayî û heta ku wê weke vajî ya têngînek xwezayî jî wê di dîmenekê de wê weke ku wê were pênasekirin wê di wê temenê de wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê, dema ku em hizrên deestcartes ku em di dîmenekê de wê li vir wê bi kirpênin wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê bibêjê ku wê, di şewayekê de wê, nûqtayek rasyonali ku wê di wê de wê bi kirpendinên xwezayî ku wê dênê li pêşîya ya îdeayê wê di wê çerçoveyê de wê bibê û wê ev wê ji aliyekê ve wê weke ku wê dîmenekê wê weke hume û heta mill re jî wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê bixwezê ku ew di awayekê de weke ku ew derkeve dervî ya îdeayî ku ew tenê wê di wê de wê weke ji têngînek xwezayî dîr wê, bi awayekê kirdeyî û şubjeyî a îdeayî wê bi wê re wê were lê hizirkirin re wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê rewşê de wê, mijare felsefeyê îdeayê wê, di wê nûqtayê de wê, di dema ronakbiriye de wê çawa wê, di temenekê şenber de wê bi têngîhek xwezayî wê were şîrovekirin wê weke mijarek ku wê di nava felsefeya demên ronakbiriye de wê were dîtin ku wê bi encamên wê re wê were lê hizirkirin û wê li ser wê re wê pêvajoyên hizirkirinê wê bên din ku wê bibê.

Mill di wê nûqtayê de wê têngîna zanyarî, dahûrîvan û xwezayî û anku 'naturalismî' wê, di wê çerçoveyê de wê bi hizrên xwe re wê weke ku wê bixwezê ew wê derxê li pêş. Di sedsale 19'min de wê, di wê nûqtayê de wê di çerçoveya hizrên îdeayî ên weke yên kant û ên mantiqî ên leibiz û hwd de wê were dîtin ku ew wê di dîmenekê vajî û dijî wê de wê, xwediyê renekê hizirkirinê bin wê bi hizrên wan re wê were dîtin.

Di wê çerçoveyê de wê, lê felsefeya dema ronakbiriye wê di awayekê de wê bixwezê ku ew di temenekê xwezayî de jî were kifşkirin û wê filosofên weke mill wê di renekekê de wê weke ku ew wê kifşbikin. Di wê rewşê de wê hizrên mill wê pêvajoya wan a hizirkirinê û çavkaniyên wî yî û şewayê ku ew bi wê dihizirê wê di wê nûqtayê de wê, ji wê aliyê ve wê weke ku wê giring bê ku mirov wê kifşbikê û wê di temen û awayekê de wê fahmbikê û wê karibê wê di şewayekê de wê werênê ser ziman bê (çav: John Skorupski(1993), the Language Philosophy: 1750 to 1945, Oxford, Oxford University Press).

Li ser wê temenê wê di renekê de wê dikarê wê werênê ser ziman wê, di qutuba hizirvanên dijî xwezaparêzîyê wê, bi zêdeyî wê bi têngînek 'apriorî' ku wê bi hizirkirina wan û kûrbûna wan re wê bide dîyarkirin

wê, ya aliyê din wê weke ku wê di çerçoveya hizrên mill de wê were dîtîn wê bi zêdeyî wê di dîmenekê weke yê Aposteriori'yî û cerbî û li ser temenekê xwezayî û weke wê di dîmenekê de bi hizirkirinê bê wê xwe di şêwayekê de wê bide dîyarkirin. Di mijare felsefeya xwezayê de wê, di wê çerçoveyê de wê, derketina wê ya li pêş wê, di wê çerçoveyê de wê dikarê wê fahmbikê. Mill wê ji aliyê xwe ve wê weke filosofekê wê têgîna xwezayî û şêwayê wê yê hizirkirinê wê biafirênê ji aliyê xwe ve. Ew wê bi wê re wê pêvajoyên hizirkirinê wê dema ku ew dihênê ser ziman wê li ser têgînek xwezayî wê bi wê re û wê çawa wê weke wê, di dîmenekê de wê were dîtîn ku wê bê hizirkirin wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê di aqilmeşandinê de wê serî li têgînek û çerçoveyek hevîrtinî a xwezayî bide û bi wê re ew wê bikê. Ji ya hesan wê bi wê re wê, bi dest hanîna li ser ziman wê bikê. Ji aliyê din ve jî wê hemû aqilmeşandin wê di xwe de wê weke bi mêyla wê ya bi birhanbûna wê re wê bibê re wê werênê ser ziman. Yanî wê di wê de wê, dema ku wê ji ya hesan wê pêde çuyin wê bibê wê di wê de wê bi awayekê rasyonali wê birhanên wê di wê de wê, weke bi wê re wê bibin. Wê dema ku wê li dûv hev wê di pêvajoya hanîna ser ziman de wê, weke di xwe de wê çawa wê xwediyê pêvajoyek bi sazûmanî a di xwe de bê wê bi wê re wê, di dewama wê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê. Hemû tişt wê di nava pêvajoyek demî de wê bibê û wê li dûv hev wê were û wê di wê temenê de wê weke ku wê xwediyê rêzînek û sazûmanek ku ew bi wê were fahmkirin bê (çav: John Skorupski(1993), the Language Philosophy: 1750 to 1945, Oxford, Oxford University Press).

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê din ê sêyem jî wê mill wê bahsa têgîna gûmanê wê bikê. Li gorî mill wê ti derpêş wê ne apriori bê. mantiq û metamatik wê derpêşan di xwe de wê bihawênê lê wê ne apriori bê. Di wê çerçoveyê de wê ev çawa wê li rêgezên aqilmeşandinê wê were depelendin wê bi wê re wê li ser wê bihizirê û wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Mill wê dema ku wê di mijare têgîna xwe ya xwezayî de wê bi têgînek epistemikî wê li wê bihizirê wê, di çerçoveya felsefeya mantiqê de wê, bi awayekê rastînî û gotinî wê ji hev cihê wê di rengekê de wê weke ku wê di pêvajoyên wê yên ku ew bi wan were şopandin û fahmkirin re wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Li ser wê re wê bi têgînên derpêşî ên mantiqî û matematikî wê, bi wan çawa wê têgîna xwezayî û ankû naturalismê wê dîyarkerîya wê xwe bide

dîyarkirin wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê çerçoveyê de wê di nava wê, rewşa xwezayê de wê çawa wê, her fenomenên ku ew wê werina kifşkirin û weke 'hebin' wê sedem û rastîtiya wê bi wê re wê kifşbikê û bi wê re ew were piştrastkirin wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê mijare piştrastkirinê, birhankirinê û hwd wê weke aliyên ku ew wê di dewama wê de wê bi wê re wê li ser wê bisekinê û wê bixwezê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê rewşê de wê her fenomen 'sedemên wan ên rastin' dîtina wan û bi wan piştrastkirin û gihandina temenekê bi birhankirinê wê di wê rewşê de wê bixwezê ku ew bi wê re ew li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê rastîtiyê wê weke 'pîvanek bûjenî' wê bibînê û wê di wê rengekê de wê bixwezê ku ew bi wê re ew li wê bihizirê û wê bi wê re ew hizrên xwe dixwezê ku ew werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, piştrastkirin wê di wê temenê de wê bi mijare fenomenê re ku mirov wê bigihijê fêrsek fahmkirinê ku ew wê bi wê were rastkirin' re wê bibê(çav: John Skorupski(1993), the Language Philosophy: 1750 to 1945, Oxford, Oxford University Press).

Di mijare têngîna mantiqê û zanîtiya wê de wê, bi têngînek bûjenî û weke têngihek rêgez danîne wê bi fêrsek fahmkirinê wê li wê were lê hizirkirin. Ew di çerçoveya gotinên felsefeyê de wê, dixwezê wê bi têngîna xwezayî û şenberîya wê re wê, di dîmenekê dîyar de wê bikê û ew bi wê re ew bigihêjê wê fahmkirina wê. Di mijare destpêka hizirkirin û nîqaşkirina li ser derpêşan de wê, wate û têngîna pêbawerkirinê wê hilde li dest. Lê ew wê dema ku wê wê bi çalakiyek darazî wê bixwezê ku ew ji temen ve wê bi pêvajoya jîyanê û dîmenekê ji wê ê bi xwezayî ku ew ji wê digirê û hwd re wê bikê ku ew wê bikê. Li ser wê temenê de wê dema ku wê mantiqê wê hilde li dest wê, ji têngînek bi rewşa pêvajoyên zêhnî ên zanîne zêdetirî wê bi têngihek dînya bûjenî û hebûna wê re girêdayî wê di wê rengê de wê bixwezê ku ew li wê bihizirê û wê fahmbikê. Di têngîna mantiqî a xwezayî de wê, têngîna piştrastkirinê, bibirhankirinê wê weke aliyekê bi dîyarî ê li pêş ku wê bibê bê. Di wê çerçoveyê de wê, bi fenomenên wê yên fahmkirinê wê di çerçoveya piştrastkirin û birhankirinê de wê bi dînya rastin ve girêdane wê ya ku ew dikê re wê bixwezê ku ew li wê bihizirê û wê fahmbikê. Li ser wê temenê ku em bibêjin wê gotina zanîne wê di nîqaşkirin û fahmkirinên wî de wê, weke weynek zêde giring wê di temen de wê bileyizê. Di mijare lêkera

derpêşkekê de wê bi ya ku wê beremberê kirde û ya lêbarkirî ku wê were weke bi têkiliya wan re ku wê weke nerînekê wê bê danîn li holê wê weke darazek ku wê şaş jî bê wê, bixwezê wê şîrovebikê. Di wê temenê de wê têkiliya nava gotinan wê, di wê temenê de wê bi wê re wê bixwezê wê bi kirpênê. Di wê çerçoveyê de wê dema ku wê bahsa têgîna têgîna derpêşê wê bikê wê ne weke daraza me a di derbarê tiştê de lê wê di derbarê tiştê bixwe de weke ku ew bi fêrsa fahmkirinê wê bixwezê wê di renekê de wê werênê ser ziman. Ew wê bi têgînek bi heyina wê re wê werênê ser ziman û wê di dewama wê de ku ew wê dihênê ser ziman wê, bi wê li hemberî gotinên mantiqê ên weke kirde û awayî wê li dijê wan wê bixwezê wê derkeve. Li gorî wê 'daraz wê, di derbarê gotinan de wê ne bi kifşkirina têkiliyekê bê, lê wê di nava diyardeyan de wê li dûv hev bi rêzîna wan, bi hev re bûn û şibîna wan re ku mirov wê kifşbikê wê di derbarê wê de bê. Ew wê li ser wê temenê wê bixwezê rewşa mantiqê wê bûjenî wê herê bikê û wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê bi rêgezên wê re wê, werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê dema ku wê bahsa têgîna fenomenê wê were kirin wê bi hebûna wê re ku ew heya û wê bi têkiliya nava wê wan re ku wê, ji wê zêdeyî bi wateyekê newê û nebê re wê, li wê bihizirê.

Li ser wê çerçoveyê de li 'destûrên bûyinê' û hebûnê binerê û bi wan bi bawerî bê re wê di dewama wê de wê li wê bihizirê. Ew wê, li ser temenê têgînek fêrsa hebûna bûjenî a heyî re wê bixwezê ku ew di wê rewşê de ew bi wê re bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê dema ku em li rengê hizirkirinên millî dinê wê weke bixwezê ku ew hizra bûjenî wê di renekê de wê bixwezê ku ew li ser wê temenê bigihênê lei formulêkirinekê. Dervî wê weke zanîn û pêbaweriyek wê nebê. Wê, darazên me wê hebin. Weke referansa rastin wê zanîna bûjenî wê, di wê çerçoveyê de wê li ser wê çerçoveyê wê bixwezê ku ew wê bi kirpênê.

Li gorî millî di dewama wê de wê, bersivên hemû pirsan wê, bi derpêş û ankû idiyayek ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman de bin. Her ku ew çî bibê bawerî û ankû bawernekirinek weke bûjenên wê gotinek ku ew hat hanîn li ser ziman wê bi derpêşî wê darêjekê wê pêşbibînê (çav: John, Stuart mill, a system of logic, p: 12.14).

Li ser wê temenê wê di mijare mantiqê de wê, dema ku wê bahsa wê di wê çerçoveyê de wê bikê wê bi wê pêşniyar bikê ku mirov heya xwe bide li ser darazan. Lê ew di wê nûqtayê de wê werênê ser ziman ku wê daraz

jî wê di awa û renekê de wê bi derpêşan re wê di dewama wê de wê bi wê re wê li ser temenê heya bi hebûnê ku ew dikarê were fahmkirin re were ser ziman bibê. Di wê nûqtayê de wê, dema ku wê bahsa têngîna diyardeyên weke bi 'ogeyên hevbeş' re jî wê, di renekê de wê, di ahenge nava wan û levkirina nava wan re ku wê çawa wê bibê wê bixwezê ku ew di renekê de ew di dewama wê de wê bi wê re ew li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di wê çerçoveyê de wê bi darazî wê li wê têbigihiê û wê bi wê têngîna ogeyên hevbeş re wê, ya ku wê qarakterê wan temenê lê gihiştina fahmkirinê wê li ser temenê aqilmeşandinê bê re wê, li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, dema ku wê bahsa 'ya xweza' û 'ya bûjenî' wê, di wê li ser wê temenê wê xwe bişipêrê li qarakêrê tiştan. Ev wê, li ser wê temenê bi têngihên weke xoslet û nitelikên ku wê li ser wê temenê wê bi wê were lê hizirkirin wê, li ser wê temenê wê bi xosletên wê re wê, xwediyê heman wateya bûjenî bê. Tişt wê li gorî xwezayê wê ku wê karibê were çînkirin. Lê çînkirinek bi wê rengê wê, li gorî rewşên tîpî wê, bi xosletên wê ji aliyê şîbînîyên wê ve wê weke newê dayin dîyarkirin. Lê ya ku wê temenê ji hev cihê û çînkirina wê ku wê ji wê re wê bibê temen wê bi hebûna wê xwe bide dîyarkirin(çav: Douglas, Charles(2017), John stuart mill; a study og his philosophy, p; 58-61). Li ser wê çerçoveyê de wê bi têngînek mantiqî wê, li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê, di dewama wê de wê werênê ser ziman. Di mijare hizrên mill ên xwezaparêzîya wî de wê, awayê tiştê û ankû hebûna heyî mijare sedemê, destûrên xwezayê, û mijarên weke aqilmeşandinên li ser li ya giştî û ji ya giştî û hwd ku wê bikê wê, bi wan çawa çerçoveya zanistî bi nerîna xwe ya xwezayî wê bi wan aliyan re wê werênê ser ziman wê li wê bihizirê. Wê mijare mantiqê wê li ser wê çerçoveyê wê bi wê re wê bixwezê bi temen û çerçoveyek şertûmercên bûjenî re wê li wê bihizirê. Lê li vir wê, jî bi gotinekê em dikarin di dewama wê de wê werênina ser ziman ku wê weke di nava hizrên filosofên weke newton û hwd û heta hume ku wê li ser mijare sedemê û hwd re wê li wê bihizirê wê bixwezê di wê çerçoveyê de têngîna pêwîstîniyê jî wê li ser wê temenê wê fahmbikê. Lê ew wê, mirov dibînê ku ew nexwezê bigihijê şîroveyek bi pêwîstîni ku ew di rengê hizirkirina wî de dîyarker bê.

Li vir wê dema ku em bahsa hizrên mill bikin wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê mijare têngîna wî ya xwezayê wê di dewama wê de wê bi hinek aliyan wê yê din jî wê pêwîst bê ku mirov wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê weke ku wê, di xabate xwe ya bi navê "a system

of logic' de wê bahsa têtîna xwezayê bi 'yekawayiya' wê bikê. Di wê nûqtayê de wê, ji wê têtînê wê mill wê çi wê fahmbikê? Di serî de wê ya ku ew wê ji wê fahmbikê wê di wê temenê de wê di wê rengê de bê ku ew wê dixwezê wê werênê ser ziman ku wê di xwezayê de wê, ne bitêtînek apriori lê wê bi têtînek aposteriori wê bi wê re wê, di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê ew wê bi wê re wê xwe di dewama wê de wê bide diyarkirin wê ew bê ku wê, têtînên weke yên bi derpêşên mantiqî û metamatikî jî wê di wê regekê de wê bi têtînekê wê werênê ser ziman. Di beşa pêşî û ya duyem a 'a system of logic' de wê li ser wê bisekinê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman ku wê çawa wê, di wê temenê de wê têtînên derpêşî wê, ne bi apriori bin. Di wê temenê de wê bi têtîna ku ew wê derpêşî û ji wê derhanîne wê bi wê re wê li wê bihizirê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, bixwezayê ku ew ji wê çerçoveya xwezayê a weke bi dîtbarîya wê re ew li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê dema ku wê mijare têtîna pênasekirin û piştrastkirina pêbaweriyekê wê çawa bibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li gorî wê, ku ew wê di beşa sêyem û ankû a bi navê "of the ground of induction" de wê werênê ser ziman wê, di çerçoveya têtîna mantiqê li ya giştîyan re wê, di regekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di dîmenê ku ew wê li wê bihizirê wê weke ji yekan li yekan wê, di wê temenê de wê li ser temen û awayê pênasekirina hebûn û têtîliyê re wê bi wê re wê diregekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê. Mill wê dema ku wê "pêvajoya şîrovekirinê" wê bikirpênê wê di wê temenê de wê, bi têtînek derpêşên gelemper ku ew bi birhankirina wan' wê çawa wê bibê wê bi wê re wê, di regekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Mill wê di wê nûqtayê de wê dema ku wê bahsa nêzîkatiya xwe wê bikê wê bi têtîna "derxistina li holê a derpêşan û piştrastkrin" û ankû bi "birhankirina wan" re wê, di pêvajoyekê fahmkirinê de ku wê were fahmkirin wê bi wê re wê bixwezê ku ew li wê bihizirê. Di wê nûqtayê de wê, mill wê bahsa têtîliya nava her endamên wê çerçoveyê ku ew wê weke bi têtînek fenomenî wê li wê bihizirê re wê, werênê ser ziman. Her endamên wê ku ew bèn dîtin û fahmkirin re wê di dewama wê de wê li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê di têtîna hizirkirina wî ya bi ya fenomenê de wê dikarê wê bi wê rengê wê li wê bihizirê. Ew wê werênê ser ziman ku wê,

´minaq wê dema ku em bihizirin wê hemû X wê Y bin ku em wê dizanin. Lê hem X ku wê hemû kom û ankû çîna wan ku wê bide dîyarkirin hemû lêbarkirin wê, bide hizirkirin ku wê ´tiştên din´ jî wê lêkerkirinek ji Y´yê wê di xwe de wê weke ku wê bawerbikê wê bide nîşandin. Li gorî wî fenomenên X û Y´yê wê dema ku wê, pêvajoya pêşketina wan ku wê bibê wê weke ´fenomenên bêalaqa´ ku wê werina cihê kirin wê, bi wê re wê, têgîna sedemê ku wê bi hinek mercên wê re wê bibê lê wê bi yên din re wê weke bêtêkili û alaqa bê wê karibê di dîmenekê de ew jî wê were fahmkirin. Li gorî mill wê li ya giştî ghiştinê wê rêgezê wê di wê çerçoveyê de wê hebê û em pêwîst in ku ewm wê li berçav bigirin. Ew wê, di wê temenê de wê di derbarê rewşa têgîna gerdûnê de wê dema ku wê werênê ser ziman wê jî ya heyî wê bi gavavêtinê û ghiştina zankirinan û di dewama wê de wê pêşnûma û derhanînên weke ji xwezayê wê weke aliyên ku ew wê bi wê re wê bi fenomenîkî wê li wê bihizirê.

Wekî din wê weke ku em ji ya hesan bi ber ya giştî ve herin û ankû di wê temenê de em bigihijina şewayekê fahmkirin wê, di wê nûqtayê de wê, ew pêdeçûyina weke bi aqilmeşandinê û ankû rewşa fahmkirinê a di dewama hev de wê, bigihênê ya yên bi têgînî û heyînî ji me û aqilê me weke dîr in? Ew wê, di wê nûqtayê de wê, li wê bihizirê. Ew wê, di wê nûqtayê de wê gotina “dîr”ê ku ew li wê dihizirê wê çerçoveya têgîna gerdûnê wê, weke ku wê minaq newton wê bi ahengekê wê li wê bihizirê, wê di wê ahengê de wê demê wê, di rengekê de ku ew aheng hebê wê di wê pêdeçûyinê de wê ya ku em li wê ghiştin wê yên ku em hê li wan ne ghiştina û di derbarê wan de bi têgîhiştin nebûna ên ji me dîr hem bi mekanî û hem jî bi demkî jî emê weke li wan têbigihijin wê bixwezê li ser wê lêpîrsînekê di wê nûqtayê de ew di mejiyê xwe de wê bide kirin.

Di wê nûqtayê de wê minaq wê pêvajo û awayê pêdeçûyina xwezayê wê çawa wê bi wê re wê were fahmkirin wê, di wê şewayê de wê li wê bihizirê. Bi gotinên weke ku wê jî têgînên newton wê were fahmkirin ku wê ´gerdûn wê bi hin destûrên giştî wê bi rêve herê´ jî wê di wê nûqtayê de wê weke aliyê ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Li gorî mill wê dema ku em çawa xwezayê em werênina ser ziman û em ji kijan aliyê ve wê werênina ser ziman wê awayê wê ´xwediyê awayekê´ bê. Li vir wê têgîna mill a ku ew wê li ser wê têgîna aheng û rêgez û destûra ku wê gerdûn wê bi gelemperî wê bi rêve wê herin ku ew bahsa heyîna wan dikê wê di wê çerçoveyê de wê karibê bi têgînek metafîzîkî wê fahmbikê? Di aslê xwe de wê hinek têgînên mill ku wê di

rengê de wê weke ku wê werina li wê wateyê lê wê di rengê din de wê weke ku wê newê wê wateyê jî wê hinek aliyên fahmkirinê ku ew dinava hizrên xwe de dihênê ser ziman wê bibin. Minaq wê, di têtîna “awayê xwezayê” de ku ew wê li wê bihizirê wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqteyê de wê, mill wê weke gelek hizirvanên dema xwe wê li ser awayê xwezayê û wê awayê wê yê ku ew wê bi dîtbarî heyî wê li ser wê re wê bixwezê ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di rengê din de jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku ew awayê xwezayê wê, weke awayekê ku wê di ahengekê de, sazûmanekê de û rewşên weke wê de wê, xwediyê sazûmanek weke bi destûrî ku wê di ahenge wê de wê fahmbikê wê bi wê re wê di şewayekê wê de wê fahmbikê (çav: Wesley C. Salmon(1953), “The Uniformity of Nature”, Philosophy and Phenomenological Research, Vol. 14, No: 1, p. 39-57).

Salomon wê dema ku wê bahsa mill bikê wê ji hume wê di gotinê de wê gavê biavêjê û wê bêtê ser ziman ku ew wê, ‘di awayê xwezayê de wê, bi têtîna pêbaweriyê wê, bi mercekê têtê wê nebînê” re wê werênê ser ziman. Di pêvajoya şîroveya mill a gelemperiyên de wê, dema ku ew wê dikê wê weke di çerçoveya gelemperiyên berê de wê şîrovekirinê wê weke şaşbûnekê wê bibînê. Di mijare gelemperiyê de wê di wê rengê de wê di kirdeya gotinê de wê ‘weke hev ‘kirin wê di rengê de wê bi wê re wê, têtînek wê hebê û wê, di wê nûqteyê de wê bixwezê ku ew di gotina xwe de wê balê bikişênê li ser wê. Di wê nûqteyê de wê, weke aliyê wê yê giring bi gelemperî wê aliyên ku ew ew ne hatina zanîn wê, bi awayekê wê di çerçoveya têtîna destûrên xwezayî de wê weke ku wê bi awayekê wê karibin werina fahmkirin. Ew wê, di wê nûqteyê de wê bi têtîna pirrengiya fenomenan ku wê, çawa wê li gorî rewşa destûrên gelemper wê werênina li holê wê nikariba wê fahmbikê wê re wê bixwezê wê bi kirpênê. Di wê nûqteyê de wê dema ku wê bahsa têtîna ‘derpêşa ‘mazin’ û bi şîbîna wê re wê weke bi rêya ‘qiyasê’ ku wê çawa wê, li darêjkekê wê were bi awakirin wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê bikirpênê û wê werênê ser ziman. Ew wê di wê nûqteyê de wê awayê xwezayê wê, di wê rengê de wê weke wê çawa wê bê lê hizirkirin di çerçoveya destûrek xwezayî de wê bixwezê ew bi wê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman (çav: J. S. Mill, A System of Logic, p. 360-378.).

Heviyekiya mill a ku ew bi têtîna xwezayê re wê werênê ser ziman wê di dîmenekê de wê, têtîna fîzîkê a ku wê Georg ohm ku wê bi têtîna

herikina vejenê û biqadê re di heviyekiyekê de wê li wê bihizirê wê, di dîmenekê de wê werênê ser ziman. Georg ohm wê, têtîna vejenê wê bi ya qadê re wê di heviyekiyekê de wê werênê ser ziman. Wê dema ku wê, vejen wê li wê zêde bê wê çawa wê di heviyekiyekê hêzî de bê wê, bi wê re wê werênê ser ziman. ne di wê heviyekiyê de bê û lawaz bê wê weke 'ya ne ohmik' jî wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di mijare têtîna mill de wê, dema ku em li wê dihizirin wê di şîrovekirina wî ya bi têtîna elementê û ankû fenomenê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê, di wê rengê de wê bi wê re wê, bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di mijare têtîna herikin û ankû pêdeçûuyina xwezayî a yekawayiya wê de ku wê şîrovebikê wê, têtîna armanca sereka wê li ser wê re wê, di renekê de wê bixwezê ku ew wê, şîrovebikê. Di hinek şîroveyên mill de wê mijare têtîna ermancê wê weke ku ew wê dixwezê wê bikê berlêpirsînê de.

Di wê temenê de wê, di têtîna mantiqî de wê dema ku em bibêjin weke dînyayî zelal, jinda, rêzan û hwd mirar in wê demê em ji wê weke pêdeçûyina wê ku wê weke hemû dînyayî wê mirar bin wê di wê rengê de wê têtînek fahmkirinê wê bi ya mantiqî wê bide me wê, di wê rewşê de wê, weke aliyekê wê yê ku ew wê li wê bihizirê bê.

Li vir wê, aliyê mill ku ew wê li wê bihizirê wê, bi wê re wê xwe bide dîyarkirin ew wê mijare element û ankû fenomenên mantiqê ku ew wan dihênê ser ziman wê çawa wê weke bi ya şenber a dînyayî ve wê têtîliya wê dênê û wê bi wê ve girêdayî wê di renekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di têtîna 'a system of logic' de wê, di renekê de wê çawa wê, di şêwayekê de wê, weke ku wê mirov wê bi têtîna aristo re wê dibînin a qiyasê û hwd re wê, di renekê de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Lê li vir wê têtîna 'armanca sereka', 'qiyaskirina sereka' û hwd wê di wê çerçoveyê de wê hem bikarbênê û hem jî wê li ser ya jîyanî a bi hebûnê re wê, di şêwayekê de wê weke ku ew wê bixwezê ku ew wê, werênê ser ziman.

Wê dema ku em ji wê aliyê ve têtîna wî ya mantiqî wê dikin ku em ji nava têtîna 'a system of logic'ê wê fahmbikê wê weke ku ew wê, dixwezê ya ku wê di têtîna 'organon'ê de wê fahmbikê û wê mantiqê wê, direnekê de wê derxê li holê û wê werênê ser ziman. Di wê rengê de wê, ji wê aliyê ve wê têtînen aristo ên ku ew wê li ser wê temenê bi têtîha xwezayê ku ew mijare bîaqilmeşandinê wê di renekê de wê fahmbikê re

wê, çawa wê, di şenberîya wê de wê fahmbikê wê di dîmenekê de wê şêwayekê fahmkirinê wê bi xwe re wê bide diyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, di mijare piştrastkirinê, rastkirinê, bi hêncetkirinê û hwd de wê mill wê bixwezê ku ew ew di dîmenekê de wê li ser têtînek mantiqî a di kirinê de wê bi wê pêvajoyên fahmbikê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li ser wê bisekinê. Li vir wê, şêwayê mill wê, di nava aliyên ontolojikî û epistemikî de wê, weke şêwayekê ku wê karibê fahmbikê û wê di rengekê de bi wê re fahmbikê bê.

Di dîmenê têtînen 's system of logic' de wê, weke ku wê bixwezê wê dîmenê epistemikî wê bi têtîha mantiqê re wê, bêtê ser ziman. Lê wê di mijare têtînen ku ew bi hebûnê şîrove dikê wê bi zêhnî û element û fenomenên wê yên hundurîn û derveyî ku ew têtîliyê di nava wê de wê bixwezê bi fahmkirinekê wê pêşbixê wê, di heviyekiyekê de wê weke ku wê bi wê re wê bixwezê di dîmen û awayekê de bigihijê rengekê fahmkirinê. Bi temenî wê, weke ku em çawa nikarin epistemolojiya mill ji aliyekê ve dîrî têtîna ontolojiyê wê şîrovebikin bi şîroveyên wî yên mantiqî wê, di heman şêwayê de wê şîroveyên wî yên ontolojikî wê li ser wê xate mantiqiya wê ya ku ew bi wê dihizirê wê weke ku wê nikaribê ji ya têtînek epistemikî dîr wê fahmbikê. Ew wê, di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew bigihijê temenekê fahmkirinê a epistemikî a teybet ku ew bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve mill wê di awayekê de wê, werênê ser zimann wê, du ali û ankû pirsan wê ji hev cihê bikê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Aliyê pêşî wê bi têtîna li ya têtîna giştî di awayê wê de wê bi şibihê li çî wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di awayê din ê duyem de wê, gihiştina têtînek li ya giştîbûnê de wê bi minaq û hijmaran weke ku ew li berçav werê girtin re ku ew , di hundurê demê de ku ew dişibihê çî ku mriov li ser wê bihizirê ku ew wê bi şibihê li çî. Di wê temenê de wê weke ku wê di têtîna pîrsa epistemikî de wê, di awayê 'xwezayîya yekawayî' de wê, weke bersivdayînek li pîrsa pêşî bê wê, di rengekê de wê, weke bixwezê bi çerçoveyêk hizirkirinê wê werênê ser ziman (çav:John C. Graves(1974), "Uniformity and Induction", The British Journal For The Philosophy of Science, Vol. 25, No: 4, p. 305, 306 û 307).

Di mijare têtîna xwezayî a mill de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê girîng wê werênê ser ziman ku wê bi 'qiyaskirina serekayî' û têtîna li ya giştîbûnê ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê girîng bê ku mirov wê di serî de wê di dewama wê

de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê di awayê xwezayê de wê, mill wê bixwezê wê bi gotina 'di têtîna awayê xwezayî' de ku ew ya ku ew dikeve çerçoveya dîtbarîya wê de ku ew wê, hemûya wê bê û ankû ne hemûya wê bê wê di wê nûqtayê de wê bixwezê ku wê fahmbikê. Ji du aliyên ve wê bixwezê ku ew wê hilde li dest. Yek wê ji aliyê navaroka wê ku ew wê weke di hundurê wê de wê bi kûrbûna wê re wê weke ku wê aliyên wê yên din ku ew wê weke bi elementî û fenomenî wê diafirênin wê li wan wê were gihiştin û awayê din jî wê, dema ku ew wê bahsa wê dikê wê, di çerçoveya wê ya giştîyî de wê, çawa wê di dîtbarîya wê de wê ne hemûya wê ku wê bi wê re wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê weke ku wê were dîtin.

Di wê nûqtayê de wê wer dîtin ku ew wê di dewama wê de wê mijare xweza yekawayîya û ankû ne yekawayîya wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê. Di wê nûqtayê de wê, weke aliyê ku ew wê bi wê ve diçê di hizirkirina xwe de wê di wê rengê û awayê de wê ew wî bigihênê awayekê hizirkirinê ku wê awayê xwezayê wê ne di awayekê tenê de bê ku mirov wê tenê wê bi awayekê û awayekê wê fahmbikê bê. Ew rewşa fenomen û kombinyasyona nava wê ku ew bi wê re heya wê ew wê weke aliyekê wê yê din ku ew wê, newê dîtin di nava wê dîtbarîya giştî de. Wê dema ku mirov wê di aliyê pêşî ê weke ku me li jor wê hanî ser ziman wê di element û fenomenên wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di nava wê kombinyonê de wê mijare element û fenomenên wê bi têtîkî û bêtêtîkîyê ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê rewşa bêtêtîkîyê de wê, bi serê xwe ew fenomenên wê çawa wê, di rengekê de wê karibin werina fahmkirin wê bixwezê ku ew wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Li gorî mill têtîne bi nerînê a zanyarî wê 'yekawayîya xwezayê' wê weke di xwe de û ji xwe re wê weke temen pêşbibînê. Wê di wê rengê de wê, di çerçoveyek giştî de wê çawa wê xwediyê ahengekê bê wê, bixwezê ku ew wê bi rewşa têtîna miqnatisê û têtîha bi tevgerên gerwêrkan re ku wê çawa wê bibê wê bi wê re wê di çerçoveye 'rêgezêk giştî' de ku ew weke heyî wê bixwezê wê werênê ser ziman. Ev têtîna wî ya weke ku wê hemû tişt wê di bin serwerîya rêgezêk giştî de wê bibê ku wê werênê ser ziman wê di dîmenekê de wê, weke ku em di nava hizrên newton de wê, bi têtîna rêgeza giştî a gerdûnî de wê di ahengekê de ku wê werênê ser ziman wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê, mill wê mijare têtîna nerîna zanyarî wê li ser temenekê hevîyekiyekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Minaq wê dema ku wê bahsa 'destpêka mirovatiyê' wê bikê wê, bi gotina 'xwe spartina temenekê zayif' re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê bi têtîna weke ku ew wê, ne dihat zanîn ku wê, bi têtînek fenomenî çawa xwediyê rewşek 'bi sazûmanê' a bi hev re di ahengekê de wê hebê re wê bixwezê ku ew wê, di dewama wê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê werênê ser ziman.

Mill wê li ser pêvajoyek dîrokî re wê bixwezê ku ew wê di wê temenê de wê bi temen bikê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê ya ku wê weke bi ber ya giştî ve ku ew bi mantiqî wê li wê bihizirê wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li ya rast wê were ghiştin wê li wê bihizirê. Wê bixwezê ku ew wê ji aliyekê ve wê fahmbikê.

Di wê çerçoveyê de wê, li ser têtîna mantiqê re wê, di wê çerçoveyê de wê, di çerçoveyek gelemperî de wê mijare têtîna sedemê wê bi wê re wê hilde li dest. Di dewama wê de wê weke ku em wê dibînin mill wê bigihijê têtînek weke bi têtîna têtîna destûra sedemê a gerdûnî ku wê weke weke bingihêkê giring a hizrên wî biafirênê jî wê karibê wê di dewama wê de wê hinekê li wê bihizirê.

Di wê çerçoveyê de wê, di dewama wê de wê, bi mijare têtîna destûra sedemê a gerdûnî re wê mijare mantiqê wê hilde li dest û wê, di wê temenê de wê mijare aqilmeşandinên weke yên bi ber ya giştî ve ku wê bibin wê ji aliyekê ve wê, bixwezê ku ew li ser temenekê 'formelî' wê bikê berlêpîrsînê de. Di wê rewşê de wê, mijare ji yekê gav avêtinê ku wê ya din wê weke wê bê û ankû wê wusa bê wê, di wê temenê de wê, bikê berlêpîrsînê de. Ew têtîna mantiqê aristoyî ê weke bi têtîna rêgeza mantiqî a weke ku wê, 'hemû mirov mirar in', sokrat mirov a' wê demê sokrat jî mirar a' ku wê weke têtînek formelî wê çawa wê karibê wê, di encama wê de wê, rastiyê wê bide dîyarkirin wê bixwezê ku ew wê, di rengekê de wê li wê bihizirê û wê, di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê, werênê ser ziman.

Li vir wê, hinek nûqteyên lêpîrsînê wê weke ku em bi têtînên mill re kifş dikin wê xwe bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin. Aliyê pêşî wê di wê nûqteyê de wê, bi têtîna weke encamaka ku em bi wê bigihijin ku wê tişt wê sipî bê wê karibê bi me bide dîyarkirin ku ew hemû wê sipî bê û ev wê karibê bi tememî rast bê û ankû ne rast bê re wê li ser wê bisekinê. Wê ji wê aliyê ve wê mantiqê mill dikarê bi wê minaqê wê werênê ser ziman. Ew dihizirê ku em bêjin 'hemû qazûqulung spi na' wê demê ku wê, weke encamek lê ghiştina di çerçoveya aqilmeşandina bi ber ya giştî ve wê, çawa wê karibê wê weke

encamek rast bê wê, di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê bikê berlêpîrsînê de.

Di wê nûqtayê de wê, di mijare mantiqê xwe de wê, di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê, di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê, bi hizrên xwe bi wê re ew wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê li ser encamê re wê mijare 'azmûna li ya giştî' re wê bixwezê ku ew wê, ji aliyekê ve wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê pêvajoyên hizirkirinên ên mantiqî ku wê di demên berê de wê bi wê rengê wê weke bi formeli û hwd wê werina kirin wê di şêwayekê de wê çawa wê hinek encaman va wê encamên şaş wê bidina me wê, di wê temenê de wê bixwezê wê bide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê ya ku wê mill wê dixwezê wê bi wê bihizirê wê, ya ku ew wê weke fenomenekê ku ew bi mantiqî di nava hizirkirina wê de wê were lê ghiştin wê bi ya jîyanî û xwezayî a weke heyî re wê çawa wê karibê wê bi wê re wê di nava salixkirinekê de wê fahmbikê wê, bi wê re wê, li wê bihizirê. Ew wê, di wê temenê de wê, ji wê aliyê ve wê bixwezê ku ew li ser ya şenber re ew herê û aqil û hizirkirinên xwe di wê çerçoveyê de ew werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê, li ser gotina "serê hemû mirovan li ser milê wan a û ti carî wê ne li jêra wan bê" re ku emê bi wê re karibin bikevina nava şaşiyê û ankû nikaribin bikevina nava şaşiyê de wê li ser wê temenê wê bi wê re wê di renekê de wê bixwezê ku ew li wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê ji aliyekê ve bikê mijare lêpîrsînê di hizirkirinên xwe de. Di wê nûqtayê de wê, hizirkirinên mill ên di wê nûqtayê de wê, di karê wê di renekê de wê, bi wê re wê, bi wê re wê bihizirê. Wê di wê hevrasta wê hizirkirinê de wê, çawa wê, di renekê de wê weke di dîmenekê de wê, xwe weke têgînek ji dor û bingihê xwe yê xwezayî ê bi heyinî izolekirî wê li wê bihizirê wê bixwezê wê werênê ser ziman. Di wê têgînê de wê, ya ku em wê di wê rewşê de wê bi wê re wê li wê dihizirin wê, ew wê, weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê xwe bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke bi têgina fahmkirina wê têgînê bi serê xwe û encamên wê yên bi xwe ku ew dide dîyarkirin re ku ew were fahmkirin wê çawa wê rast bê wê, bixwezê wê hinekê li ser wê bisekinê.

Mill wê di wê rengê de wê piştî wê di dewama wê de wê minaq 'hemû qazuqulung sipî na' ku wê weke bi daraza wê, piştî wê di çerçoveya têgînek demkî û ardnigarî de wê bixwezê ku wê şîrovebikê. Wê di wê rengê de wê werênê ser ziman ku wê weke di demekê û li deverekê de

wê, bijîn wê hemû mirov wê, li wê bihizirin ku wê hemû mirov wê sipî bin´ re wê bi dîtina xwe re wê li wê bigihijina encamê. Di wê nûqteyê de wê ev wê, di wê temenê de wê weke têtînek ku wê çawa wê, di wê rewşê de wê weke xwe di çerçoveya xwe ya izolekirî de ew dibê re wê li wê bihizirê.

Wê dema ku em di hizirin ku wê hemû qazuqulung wê sipî bin û ankû wê hemû mirov wê sipî bin ku wê, çawa wê dervî wê were lê gihiştin ku wê qazuquliungên reş wê hebin û ankû mirovên reş wê hebin? Di wê nûqteyê de wê, demê wê nerîna me ya ku em di encama wê aqilmeşandinê de wê weke ku ew li wê giştî bê wê di dîmenekê de wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ya ku wê bi wê encamê re wê, mill bixwezê ku ew wê bikê berlêpîrsînê de wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin.

Li vir wê mill wê aliyekê din jî wê bi mijarê re wê di wê temenê de wê bi têtîni wê li wê bihizirê. Ew jî wê ew bê ku ew kesekê ku ew nizanibê ku wê kesekê din ê weke reş dijî û wê dema ku ew ji jê re were gotin wê bersivê bibê û wê bibêjê ´na´ re wê werênê ser ziman. Yanî bo ku ew wê herê bikê wê di serî de wê li gorî wê têtîni û nerîna mill wê weke aliyekê ku ew pêwîst bê ku ew were azmûnkirin wê di rengekê de wê bixwezê ku ew li wê bihizirê û ew di dewama wê de ew hizrên xwe di wê nûqteyê de ew werênê ser ziman.

Weki din em ji aliyekê din ve jî wê weke ku wê mill bikê em dikarin empatiyê wê bi wê têtîni re wê dênin û wê ji wê aliyê ve wê di dewama wê de wê werênina ser ziman. Minaq wê pirtikên tayrekê de ku wê rengên cihê wê hebin wê di wê de wê karibê bibê sedema wê rengê fahmkirinê ku wê uzwên mirovan wê li cihên cihê bin di laş de. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, ji têtîna aqilmeşandinê û biriqînê wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqteyê de wê weke ku wê di mijare aqilmeşandina bi ber ya giştî ve wê weke wê li ser xatek hevrast a duz re wê were meşandin di hizirkirina xwe de wê di dîmenekê de wê bi wê re wê were dîtin.

Di wî nûqteyê de wê ya ku em bi wê re wê li wê di hizirin ku em wê weke di wê hevrastê de wê weke bi awayekê zelal û teqez wê bibê ku em wê bi wê re wê, hizirkirin kir wê ew wê weke êdî weke rtêtînek gerdûnî wê xwe di rengekê de wê di derka me de wê bide dîyarkirin.

Azmûn wê, di wê nûqtayê de wê, ya ku em ji wê êmin dibin wê di wê nûqtayê de wê, ji wê êminbûna me wê, bikê ku em ji wê sûn ve gavê biavêjin. Yan jî ya ku em bi wê bawer dikin ku ew wê wusa bê wê karibê wê rengê wê bide dîyarkirin ku ew wê ji wê ya ku em wê dibînin wê cihêtir bê. Di wê nûqtayê de wê, di wê rewşê de wê ya ku em wê dizanin wê dervî wê jî wê weke wê, û ankû ji wê cihêyî wê weke hebin wê bi me wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ev wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqtayê de wê têngîna azmûnê wê ji wê aliyê ve wê, bêgûman wê ya ku ew wê weke ya gerdûnî ku wê li wê were lê hizirkirin jî wê di renekê de wê bi wê rengê ku em bi encamên din lê digihjin wê karibê di renekê de wê bi xwe re wê bikê nava gûmanê de. Di wê rewşê de wê ev wê weke aliyekê wê yê din bê ku em wê bi wê re wê fahmbikin bin. Di mijare ya gerdûnî de wê, di wê nûqtayê de wê bi wê re wê bi rehetî wê intibaya ku ew wê weke deervî ya azmûnê wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. An jî wê encama ku em wê weke li wê digihjin di mijare gihiştina ya giştî û ankû weke ya aqilmeşandinê a bi mantiqî û hwd de wê, di wê temenê de wê kariubê bi wê rengê têngînekê bi me re wê ser ya ku em weke encamê li wê gihiştina bi me re wê bide çêkin. Yanî wê encam wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê di dîmenekê de wê bi wê re wê xwe weke têngînek ku ew teqez û dervî wê heya wê, karibê di wê têngînek intibayî de bide dîyarkirin.

Nerine mill a di derbarê destûrên xwezayê de

Wê dema ku em bahsa nerîna mill a di derbarê têngîna xwezayê de wê bikin wê, bi têngînek destûrî ku ew wê li wê bihizirê wê, di serî de wê mijare têngîna sedemê wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin. Li gorî wî di diyardeyekê û ankû rûdawekê de wê, destûrek sedemî wê ji wê bi derfet bê ku mirov wê kifşbikê û wê dênê li holê.

Li gorî mill wê dema ku em, ji têngîna azmûnê bi dest dixin bi wê em dikin ku wê fahmbikin ku wê di yekawayiyê de wê çawa wê xweza wê xwediyê sazûmanek xwe ya ku ew bi wê re hebê bê. Di dewama wê de wê, li wê bihizirê û wê bi pirsê ku wê xweza wê berçî wê xwediyê destûrên xwe yên xwezayî bê.

Di wê çerçoveyê de 'gelempêriya sazûmanî', 'sazûmane dîtbarî', 'destûrên xwezayî', 'destûrên sedemî' û hwd wê hinek gotinên ku wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê bi rehetî wê karibê wre kifşkirin ku mill

wê li wan bihizirê û wê bixwezê di wê çerçoveyê de ew wan fahmbikê bê.

Di mijare xwezayê û sazûmanîya wê û bi hevrebûyina (co-existence) wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê, werênê ser ziman. Li gorî wî seknek sabît wê di wê pêvajoya bûyina xwezayî de wê hebê û ew wê bi fenomenên wê re wê bibê bê. Li gorî mill di bin hin şert û mercna de wê dema ku wê diyardeyek wê bibê wê, bi awayekê ji wê nikaribê bi ravê wê, ew wê pêkwere. Li gorî wî ya ku em ji wê re dibêjin xweza wê, weke ku ew wê, ji qatkan ku ew wê weke bi hev re dihên û dibin ku ew bi wan re wê, di rengekê de wê weke ku wê bibê re wê, werênê ser ziman. Li gorî wê mantiqê wê dema ku wê her demê wê dema ku wê B wê bi A'yê re bê, E wê bi B'yê re bê, F ku wê bi C'yê re bê wê, demê wê, bi awayekê nikaribê ji wê bi ravê wê bi hevgirtin û hev re bûna wê weke AB, BE, CF û hwd wê, bi hev re wê bibin. Di awayê wê yê din din de jî wê weke armanca serek wê weke ABD, û ankû ABE û hwd wê weke di dewama wê de wê weke yên werina şopandin û bi wê re ku wê bibin bin.

Mill wê bixwezê wê di dewama wê de wê, di mijare xwezayê de wê, û di wê yekawayiya wê de wê, bi wê re wê, li wê bihizirê û wê li ser fenomenên wê re wê di dîmenekê bi hev re wê kifşbikê û wê fahmbikê.

Di dewama wê de wê mijare têgîna 'destûrî' wê di çerçoveya wê têgîna xwezayê de wê, bi têgiha sazûmanê û pêkhatina wê re wê bi wê re wê ji aliyekê din ve wê bixwezê ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, di dewama wê de wê, werênê ser ziman. Ew wê dema ku ew wê li wê bihizirê wê bi wê re wê ew wê di çerçoveya têgîna sazûmana ji nerîna destûrî' re wê li wê bihizirê û wê bi pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê mijare sazûmana xwezayî wê bixwezê ku wê fahmbikê. Ew wê, çawa bê û wê di wê çerçoveyê de wê, ew wê weke rewşek ji xwe re bê û ankû wê weke rewşek ne ji xwe re bê wê bixwezê ku ew wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê dema ku ew wê bahsa wê bikê wê, di awayekê din de wê mijare elementên weke 'civayê' ku ew wê çawa wê, di rewşek herikiner de bê wê, bixwezê wê weke bi wê weke bi minaqî li wê bihizirê. Ku ew wê, dema ku wê, dikeve nava ti awayê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê bi re wê, di çerçoveya nerînek weke ya nêzîya ji xwe rebûnê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, mijare rewşa destûra xwezayê û awayê wê yê ku ew pêkwere wê ji hev cihê bin. Ew wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke ku em ji wê nûqteya hizirkirina wî fahmdikin wê bixwezê ku ew mijare sazûmana xwezayê bi têngîna destûra xwezayê wê weke elementekê wê bixwezê ew pêşî wê di rengekê de ew li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê di reng û awayekê de wê fahmbikê. Li gorî wî dema ku em bahsa rewşa têngîna destûra xwezayê wê bikin wê ya aliyê pêşî wê bi “rewşa” wê ya ku ew wê, weke dibê bê. Ew wê bi navarok û rewşa weke bi wê çavkaniya wê re wê li wê bihizirê. Wê dema ku wê ew wê bê ser ziman wê, di wê çerçoveyê de wê, bi têngîna “cerba torriceli” re ku wê bahsa wê bê kirin re wê bikê. **Cerba** Torricelli: Lûleke cam, bi qasî yek metre dirêj, li ser aliyekî girtî, tê girtin û heya devê xwe bi civayê tê dagirtin. Dema ku beşa vekirî ya lûleyê bi destan tê girtin û di tasa civayê de tê avêtin, dest jê tê kişandin, tê dîtin ku civa piçekî diherike nav tasê û dûv re jî bilindahiya lûleyê di lûleyê de 76 cm sabît dimîne. Sedema ku tevî ku devê lûleyê vekirî ye û di bilindahiya 76 cm de dimîne ya bê. **Di** dewama wê de wê, bi aliyê din ê weke pişrastkirin û rastkirinê bê. Di wê temenê de wê, di çerçoveyek têngînek ahengî de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Minaq wê dema ku wê bahsa giraniya hawayê wê bikin wê bi wê herikinîya wê re wê, çawa ku wê bi hêza zext (pressure) û ali û ankû hevrasta wê re wê di heviyekiyekê de wê bibê re wê, bixwezê wê, di rengekê de ku wê bi ahengekê wê çawa wê tevgerê wê biafirênê re wê, şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê bi mijare yekawayên xwezayî ku ew wê bi wê re wê bibin wê çawa wê di nava fahmkirin û zanîna me de wê bibin wê, bi wê re wê dema ku ew wê dixwezê wê werênê ser ziman wê bi gotina ew ji ya ku wê zanîna me wê zanîbê wê ji wê zêdetirî wê, xwediyê rewşek kompliketir bê’ re wê werênê ser ziman. Li gorî wî ew rewşên pîrr tevlihev ên komplike wê weke rewşna hesanên rewşên hesan bin. Di wê temenê de wê dema ku em wan pênase dikin wê weke pênase bibin. Êdî ji wan re destûr dihên gotin. Lê li gorî wî di awayekê de wê di çerçoveya têngînek zanyarî de ji wê re gotina destûrên xwezayê gotin wê, hê weke zortir bê. Li gorî wî di têngînek zanyarî û ankû zanistî de ku wê rewşek sazûmanî wê were kifşkirin wê bi wê re wê, muhaqqeq wê weke derpêşekê wê, rewşek destûrî wê di bingihê wê de wê weke ku wê were kifşkirin(çav: A. Mill Killick(2013), The Student’s Handbook Synoptical and Explanatory of Mr. J. S. Mill’s System of Logic, Forgotten Books, p. 89-100).

Di awayekê de wê mijare rewşa destûra xwezayê wê di awayekê giştî de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê, bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di dewama wê de wê ji ya giştî wê çî wê weke bi ya gelemperî wê werin û wê encamên wê çî bin wê bixwezê ku ew li ser wê pirsê bikê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di çerçoveya tevgerên gerdûnî ên fezeyî de jî wê bi wê re wê li wê bihizirê. Minaq wê dema ku wê, bahsa tevgerên fezeyî wê bikê wê, hersê destûrên kapler wê di rengekê de wê, li wan wê bihizirê û wê, di dîmenekê de wê bixwezê ku ew wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê dema ku wê, bahsa hersê destûrên kapler wê wê di rengekê de wê, têgîna 'hersê derpêşên kapler' jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê rengê bixwênê û werênê ser ziman. Ji wê têgînî wê demê wê, têgiha derpêşê ku ew wê fahmdikê wê li ser ya heyî, dîyar û bi derfet wê, di rengekê têgînî de wê weke ku mirov wê bi wê re wê kifşdikê wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê weke ku wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Wê dema ku ew wê li ser wê temenê wê bi mantiqê wê re wê fahmbikê wê, bi têgîna 'destûr ew çawa dihên bi dest xistin û piştî bi dest xistina wan wê di şopandina wan bi encamên wan re wê çawa wê bibê wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bihizirê. Di dewama wê de wê, li ser wê temenê bi têgînek fahmkirinê ku wê, karibê were wateya dahûrkirinekê û ankû newê bê. Di wê temenê de wê, ji wê gotina dawî wê ya ku wê were fahmkirin ew bê ku ew bi têgînek fenomenî û têkiliya nava wan û bi awayekê fahmkirinê wê karibê ew were fahmkirin û ew were hildan li dest bê. Mill wê di rengekê de wê ya rasthatinî û ya rast nehatinî wê di rengekê de wê weke ku wê ji hev cihê bikê û wê bixwezê di wê temenê de ew wê, bi encamên wê yên fenomenolojîkî wê cihêkirinê di fahmkirinê de wê bi temen bikê û wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Di mijare fahmkirina têgîna destûrî de wê di wê rengê de wê çawa wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Li gorî mill wê destûr wê di derbarê qarakterê xwe de wê ti ragihandinê wê nede dîyarkirin.

Li ser mijare destûrê wê di dewama wê de wê, li wê bihizirê ku mirov wê çawa wê fahmbikê. Hemû rewşên sazûmanî û levkirinî wê, bi têgînek destûrî bin? Yan jî wê weke ku ew dipirsê û dihênê ser ziman ku wê, hemû sazûmanî ku ew weke destûrekê bin wê demê 'weke destûrê' û

ankû 'weke şibîna destûrî' wê dikarê wê werênê ser ziman. Li vir wê, di rengekê de wê, gotinek din wê, di wê nûqteyê de mill wê bi gotina destûrê û rewşa sazûmanî a weke ya ahengî ku ew wê bi wê re wê were levkirinê û ankû wê di levkirinekê de wê were fahmkirin wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê gotinên weke 'weke wê', 'li gorî wê' û ankû bi wê re di ahengekê' de ku wê di wateya wê weke bi wê re ne di nakokiyêkê de wê were ser ziman û hwd re wê, bi hinek aliyên ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê wê werênê ser ziman.

Ji wê aliyê ve wê, di wê nûqteyê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê demê mirov dikarê wê hinekê wê ji wê aliyê ve wê li wê bihizirê ku wê levkirina destûrî wê, di wê de wê çendî wê weke levkirinek destûrî bê? Ankû wê di wê temenê de wê weke têgînekê wê çendî wê bi derfet bê ku wê rewşek levkir ku ew weke bi wê re di levkirinê de bê wê bi levkirinek bi destûrî û hwd re wê karibê wê fahmbikê? Di wê rewşê de wê weke aliyên wê yên ku ew wê, di wê nûqteyê de wê weke li wê bihizirê û wê hinek hizrên lêpîrsînî wê di çerçoveya têgîna sazûmana xwezayî û wê rewşa wê ya levkirinî re wê fahmbikê bê.

Di wê nûqteyê de wê, dema ku em ji rewşa ku ew heya em bi ber ya têgînek weke ya 'destûrî' de em herin wê di wê temenê de wê weke biriqînekê wê di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin. Wê demê wê, ji wê aliyê ve wê di temenekê dahûrî û emprikî de ku wê weke mill wê di rengekê de wê li bihizirê wê, di şewayekê de wê, bi ber ya giştî ve û ankû li ya gelemperî ku wê bê hizirkirin re wê, di wê temenê de wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê weke ku wê bibê.

Di wê nûqteyê de wê dema ku ew wê ji wê aliyê ve wê li wê bihizirê wê ya ku ew 'dişibihê destûrê' wê weke kirdeyek û ankû rewşek darêjkî ku ew wê dixwezê wê bi wê û li wê bihizirê û ew bigihijê di wê çerçoveyê de fahmkirinekê. Di dewama wê de wê dema ku ew wê bahsa wê sazûmanî û rewşa wê bikê wê bi gotina ku wê 'bi cerbî ku ew ne hatina ceribandî û bi metafîzîkî ku ew ti hêzê pêşkêş nekê' re wê, di rengekê de wê bixwezê ku ew wê, werênê ser ziman. Ji wê gotina ku ew 'bi metafîzîkê ti hêzê pêşnekê' ku wê werênê ser ziman wê di wateya ku ew wê, li ser temenekê emprikî û azmûnî re wê, fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê bikê û wê ji wê li rewşek ji wê wirdetir ku wê me bigihênê hinek fêrsên fahmkirinê ên metafîzîkê ku em bi wê re nekin re wê werênê ser ziman.

Dema ku wê mill wê bahsa yekawayiya xwezayî wê bikê wê ji aliyekê din ve jî wê bahsa wê bikê û wê bibêjê ku ew bi awayekê jixwe jêbûyî (improvizasyon) re wê, werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê dema ku ew bahsa ya têngîna destûrî wê bikê wê ya rasthatinî û ya ne rasthatinî wê çawa wê ji hev wê cihê bê kirin wê, li ser wê bisekinê. Têngîna destûrî a mill wê di sedsale 20an de wê ji aliyê hizirvan û kesên weke Ramsey û lewis ve wê were parastin. Di wê nûqteyê de wê dema ku wê, Pesillios wê bahsa wê bikê wê weke 'destûrên ramsey og lewis wê binavbikê û wê werênê ser ziman(çav: Psillos, Stathis(2009), Causation and Explanation, Stocksfield, Acumen Publishing Limited, p. 145-148).

Ji aliyekê din ve jî wê di nava wê rewşa xwezayê û sazûmana wê û têngînan 'destûra xwezayî' de ku wê çawa wê bi hev re wê were fahmkirin wê li ser wê bisekinê. Mill wê di wê nûqteyê de wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê, ew sazûmana xwezayî a stalizekirî wê bi tememî nikaribê were dîtî re wê di rengekê de wê, şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê, weke rewşekê wê sazûmana bi yekawayiya xwezayê ku ew weke ji xwe re heya û wê rewşa destûrî ku ew dihê têngirtin û ankû derkkirin ji weke ji wê, di wê nûqteyê de wê, di wê rengê de wê, di rewşa bi serê xwebûyîna wê rewşa destûrî de wê, di wê rengê de wê, weke rewşek zor bê ku ew bi wê re di şêwayekê de weke ku ew bi wê were fahmkirin. Di wê nûqteyê de wê, di rewşek azmûnî de wê, du kesên ku ew ne xwediyê heman nerîn û hizirê û ne ji heman awa, rengê, herêmê û rengê pêşketinê û demê bin ku ew wê, heman rewşê şîrovebikin wê karibin bigihihîna hizrên ji hev cihê di derbarê wê heman rewşê de. Ev têngînan bi serê xwe wê, di aslê xwe de wê weke aliyekê ku wê karibê wê rewşa ahenge nava wê rewşa destûra xwezayî û ya sazûmana wê, di wê rengê de ew di şêwayekê de ew bi xwe re wê bikê berlêpîrsînê de.

Di rewşa xwezayê de wê, di wê rengê de wê ew wê hebê ku wê, rewşa sazûmana xwezayî a ku ew wê karibê bi serê xwe û cihê were fahmkirin wê hem di awayekê de bi pêvajoyên wê re wê fahmbikê û hem jî wê bi ya u ew pêkhatî û bûyî re wê cihê wê fahmbikê. Wê di wê nûqteyê de wê, ew wê, di wê rewşê de wê weke pêvajoyek fahmkirinê wê biafirênê. Wê di wê rewşê de wê, ew rewşa bûyî û pêkhatî û weke bi wê pêkhatina xwe wê karibê çerçoveyek sazûmanî ew bi xwe re bide dîyarkirin û ankû bide mirov di fahmkirinê de wê, ji aliyekê din ve jî wê karibê bibê temen û awayekê fahmkirinê ku mirov wê cihê wê bi wê re wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê rewşê de wê hizra sazûmanê û rewşa sazûmanê wê di wê nûqteyê de wê weke du aliyên ku mirov wê di wê rewşêa fahmkirinê de bi wan re wan cihê hildina li dest bin. Ji aliyê têngîna hizra wê ve wê, dema ku em li wê dihizirin wê weke bi hevgirtinek ku ew wê ji gelek beşan wê pêkwere wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê were fahmkirin û wê were ser ziman.

Di wê rewşê de wê, rewşa weke ya 'şîbîna destûrî' ku mirov wê ji wê cihê wê di rengekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke wê şîrovebikê wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê hilde li dest bê.

Di awayekê de wê, di dewama wê de wê, Psillos wê, dema ku ew wê, dihênê ser ziman wê di derbarê têngîna destûrî a mill de wê, ji aliyê ji hev cihêkirina wan a ji hev de jî wê di wê temenê de wê çerçoveyek hizrî wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li gorî wê, hinek dahat û ankû hûrgil wê ne aidi wê sazûmanê bin wê, tenê wê bi wê sazûmanê re wê çawa wê di nava têtîliyê de bin re wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Weki din wê têngînekê ku em weke bi şîbîna destûrekê wê werênê ser ziman wê, di wê hanîna ser ziman wê ciheyîya nava wê bi wê re wê di rengekê de wê were ser ziman. Minaq wê dema ku wê, bi têngînek bi ber ya giştî ve hizirkirinê re wê, ji piştî û kevneşopekê wê pêwîst pêşbibînê û ku ew ji rastina cihê wê, di rengekê de wê, weke weke temeneke epistemikî ku ew bi wê re were fahmkirin re wê li ser wê re wê bi wê re wê bixwezê ku ew li wê bihizirê.

Aliyekê din wê weke ku wê di 'minaqê' de ku wê were piştgirkirin re wê, di dîmenekê de wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de Psillos wê, bi têngîna bi wê rengê "weke elementek sentetikî têngîna lezdayina qatkê a bohrium wê çawa wê wer hevgirtin (sentez) kirinê re wê bixwezê ku ew wê, di rengekê de wê pênasebikê" û wê werênê ser ziman(çav: Psillos, Stathis(2009), Causation and Explanation, Stocksfield, Acumen Publishing Limited, p. 149-152).

Psillio wê bixwezê ku ew ji têngîna mill bigihê têngînek weke ya 'tûra destûrî' ku ew wê, di wê çerçoveyê de wê, hem di çerçoveyek gerdûnê de bê û hem jî ji ya hesan bi ber ya giştî ve wê bi temenê hizirkirinê bê wê bixwezê ew li wê bihizirê. Lê di wê nûqteyê de wê, çerçoveya têngîna tûra destûrî ku wê, psillio wê bixwezê wê şîrovebikê wê, di rengekê de wê, şîroveyên mill wê weke hinekê wê dervî wê, di awayekê de wê, xwediyê dîmenekê fahmkirinê jî bin. Tenê bi têngînek destûrî li wê hizirkirin û wê

di wê temenê de wê, bi awayekê wê, weke cih û qada famkirinê ji rewşek dervî wê rewşên dervî wê ku ew wê weke ji xwe re wê bibin zêde ji wê re nehêlê wê, di awayekê de wê, weke rewşek di nava têtînek bi tûra destûrî de weke girêdana têtîna mill jî wê di dîmenekê de wê weke ku wê karibê xwe bide dîyarkirin. Li vir wê Psillio wê bixwezê wê bigihijê hizrek 'ji ya giştî bi hizirkirinê' wê çawa wê bibê û wê çerçoveya wê di rengê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Biqasî ku wê, mill li ser ya 'li ya giştîbûnê' wê bihizirê wê bi wê û hizrên mill re wê ewqasê jî Psillio wê "ji ya giştîg" wê bi dest hizirkirinê û lêgerîna bi wê a derfetên fahmkirinê re wê, dîmenekê fahmkirinê wê weke ku wê xwe bi wê re wê di rengê de wê di dewama wê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di mijare hizirkirinên Psillio de wê, ya ku wê were fahmkirin ew wê dixwezê ku wê di mijare têtîna destûrî de wê, werênê ser ziman. Di rengê ku ew dihizirê û wê dihênê ser ziman de wê, di wê çerçoveyê de bê. Ew pêşî wê 'tûra destûran ku ew bi zêhnê me ve girêdayî ya û ankû na bê. Ya din jî ew sazûmane ku ew destûrê weke dide dîyarkirin ew xosletên wê yên bûjenê ew hena û ankû nîn bin. Di mijare aliyê pêşî de ku ew wê li wê bihizirê wê di wê çerçoveyê de bê ku wê, di wê çerçoveyê de wê ya ku ew destûrê bi zêhnê ve girêbide wê weke ti tişt wê nebê bê wê werênê ser ziman.

Di mijare girêdana têtîna destûrê bi zêhnê ve girêdanîya wê de wê, weke aliyekê wê ku wê bi wê re wê di wê nûqtayê de wê li wê were lê hizirkirin û wê, di wê temenê de wê, hewl were dayin ku ew were fahmkirin. Li gorî nêzîkatîya Psillio wê, di nêzîkatîyê de wê weke ku wê karibê bibînê weke bi rengê nerînî bi zêhnî ve xwediyê girêdanekê bê. Lê wê ew sazûman wê bixwe ne bi wê ve girêdayî bin. Di wê temenê de wê weke ku ew wê dihênê ser ziman wê, mijare rewşa sazûmanî wê di temenekê têtînî ê bûjenî de wê bi wê re wê, di wê rengê de wê weke ku wê were dîtin wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê ji aliyê duyem ve jî wê li wê bihizirê û wê dema ku ew wê li wê bihizirê wê bixwezê ku ew li wê bihizirê ku wê şertûmercên bûjenî ên ku ew wê sazûmanê wê weke rewşek desûrî wê bê diyarkirin wê xosletên bûjenî wê bo wê hebin û ankû wê nebin. Wê ji wê aliyê ve wê bixwezê ku ew wê, di reng û awayekê de wê li wê bihizirê û wê fahmbikê.

Di dewama wê de ku em bibêjin wê bi wê re wê were dîtin ku wê ramsey wê di wê nûqtayê de ku ew li wê dihizirê wê bi wê rengê wê hizrên xwe wê werênê ser ziman ku wê di mijare destûrê de wê, wê

rewşa 'tûra destûrî' de wê, bi destûrê û rasthatinan wê farqe nava wan bi bûjenî wê karibê wê dênê li holê û ankû na. Ew wê di wê nûqteyê de wê sazûmana xwezayî ku wê çawa wê weke 'rewşek destûrî' wê were fahmkirin wê, di wê rengê de wê bixwezê ku ew bi wê re wê li wê bihizirê û wê, fahmbikê. Ew wê di wê nûqteyê de wê ya ku wê, rasthatinan wê weke bi diyardeyî wê ji wê cihê wê li wê bihizirê wê bi têngnek weke ya bi têngîna "Fact of the matter" re wê, bixwezê wê di şewayekê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman(çav: Psillos, Stathis(2009), Causation and Explanation, Stocksfield, Acumen Publishing Limited, p.153-154).

Di wê nûqteyê de wê weke nûqteyek ku wê mill wê bide dîyarkirin di mijare hizirkirinan de û wê piştî wî di wê çerçoveyê de wê li ser wê nîqaş wê zêde wê werina kirin wê şertûmercên bûjenî ku ew wê 'ew sazûmanîya xwezayî bi rewşa bûjenî ku ew pergalekê wê bi xwe re wê werênê li holê bê'. Wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, ew sazûmana xwezayî wê, di wê çerçoveyê de wê bi aliyê wê yê hebûna wê ya xwezayî û ya bûjenî re wê, di wê temenê de wê li wê were lê hizirkirin. Hizrên Ramsey jî û yên Psillio jî wê di rengekê de wê, bi aliyekê ku wê mill li wê nehizirê wê bixwezî ku ew weke ku ew li wê bihizirin. Di wê temenê de wê, çawa wê di rengekê de wê, ji wê rewşa xwezayê wê wêdetirî wê herin wê di rengekê de wê weke ku wê bihizirin û ev nûqte wê, karibê hinek tefkirkirinên bi têngnek metafîzîkî ku mill wê weke ku wî ne xwest ku ew bi wê yekê li wê bihizirê re wê weke ku wê li wê were lê hizirkirin. Wê dema ku wê di şîroveyên mill ên li ser têngîna 'derpêşê' de ku mirov wê li wê bihizirê wê di wê rengê de wê têngihîştinê wê bi rehetî wê ji wê aliyê ve wê weke ku ew wê bidest bixê. Ber ku ew wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê ku ew wê bixwezê ku wê di nava wê rewşa sazûmanîya xwezayî, şenberîya wê ya bi rewşa wê ya bûjenî û hwd re ku wê di ahengekê de wê weke ku wê bixwezê bigihijê li şewayekê hizirkirin. Mill di mijare mantiqê de jî wê dema ku wê li wê bihizirê wê çawa wê fenomenên ku ew li wê têngihijê ku ew bi mantiqî û metamatikî û hwd wê werênê ser ziman wê çawa wê, di awayekê de wê beremberê wan di jîyane xwezayî û rewşa wê ya bûjenî de wê bê dîtin û ankû wê hebê wê weke di nava lêgerînek di wê rengê de bê. Ev wê, di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de weke ku wê karibê wê bi wê re wê bi rehetî li wê were lê hizirkirin bê.

Ji hizirkirinên xwe de ramsey wê dema ku ew wê bi têngînî wê li wê bihizirê wê, wê rewşa destûrî a xwezayî ku ew wê dihênê ser ziman wê weke ku ew wê aliyê wê hîsbikê û wê ji wê bixwezê ew herê cihêkiirnek bûjenî ku ew bi wê re wê, cihêyîya nava wê bi destûra xwezayî wê fahmbikê. Di wê nûqtayê de wê argûmana wî, sazûmane ku ew wê weke bi heyina xwezayî û dîtbarîya wê û hwd re ku ew wê were dîtîn bê. Wê li ser wê re wê weke ku wê li wê bihizirê. Di wê nûqtayê de wê çendî ku wê hinek dilwaswasîyan wê bijî ku ew ji wê herê li ya ji wê wêdetirî jî lê wê weke ku wê bixwezê ku ew xwe li wê keviya wê bigirê. Yanî ew xwe li wê sînore rewşa bûjenî a bi heyiniya wê re ku wê weke xwediyê dîyariyekê bê li wê bigirê.

Di wê nûqtayê de wê ev sînore wê weke sînore mill jî bê ku wî xwest ku ew li wê bisekinê û ji wê wêdetirî neçê ku ew bikeve nava rewşek metafîzîkî de. Mill weke ku mirov wê, fahmbikê wê li ser wê nûqtayê wê di nava hizrên xwe de wê bikeve nava nîqaşê ku ew wê çawa wê, ji wê di dîmenekê de dûr wê bi wê di rengekê de wê bihizirê.

Ber vê yekê gotinên weke “ne bi têngînek metafîzîkî” lê hizirkirinê re wê, di dîmen û awayekê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê, di awayekê de wê hizirkirina xwe wê li ser wê ya rewşa xwezayê bûjenî wê di şewayekê de wê bixwezê ku ew di reng û awsayekê de wê bikê.

Heta wê dema wî, wê hizirkirinên bi têngîna sazûmane destûrên xwezayê wê di temenekê metafîzîkî de wê weke ku wê were dîtîn wê li wê hizirkirin. Wê weke bi metafîzîkî wê destûrên xwezayê xwediyê temenekê sererastkirin û sazûmanê bin wê bê lê hizirkirin. Di hizirkirinên xwe de wê di şenberîya bûjenî a hizirkirina xwe de wê weke ku wê bixwezê ew hizirkirinên xwe bi çerçoveyek bûjenîya xwezayî dervî wê têngîna metafîzîkî wê bikê. Ya ku wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê di şewayekê de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin wê di serî de wê ev bê. Kûrbûnên ku ew wê di wê temenê de wê bibin wê kîjan wê were wê wateyê û kîjan wê were wateya metafîzîkî jî wê bixwezê ku ew di wê nûqtayê de herê ji hev cihêkirinekê. Di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke ku wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê, di wê temenê de wê, mijare nerîn û derka mirov wê, di çerçoveya zanyarî û ya berî wê de wê çawa wê bibê wê li serr têngîna bûjenîya xwezayî de wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, berî demên şariştaniyê pêvajoyên fahmkirinê ên mirov wê,

di wê çerçoveyê de wê weke yên berî wê demê wê di renekê de wê bixwezê ku ew li wê bihizirê. Bi têtîna “berî nerîna mirov a zanyarî wê demek wê hebê” ku wê werênê ser ziman jî wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de û di renekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di renekê de wê, di dewama wê de wê, bi têtîna “berî ku wê mirov wê bidest lêkolîn û fahmkirina fenomenên xwezayê wê bikê wê bi awayekê gelemperî û giştî wê bibê xwediyê têtînek bi nerînek giştî a xwezayî bi dîtbarîya wê re. Ev wê weke dîtinek dîtbar û serrû bê. Lê wê giştî bê. Ji wê dîmenê giştî mill wê bixwezê ku wê dîmenê şenber ê xwezayê ku wê weke ji ya giştî bi ber hizirkirinê kirinê wê weke aliyekê ku wê ji wê re wê bibê temenê fahmkirinê jî wê bibê. Di wê temenê de wê ew dîtina giştî wê weke dîtinek hevqirtî a yekawayî bê. Wê di wê temenê de wê weke dîmenê dîtînî ê giştî ê yekrêzî û yekawayiya fenomenên ku ew wê bi wan re wê biafirênê jî bê. Ew wê dîtînê û çavdêriya pêşî wê weke dîtîn û çavdêriyek pêdendî û ankû sabît wê pênasebikê û wê di wê temenê de wê, di renekê de wê bi wê re wê bixwezê ku ew dîmenê hizirkirina giştî ku wê weke çerçoveyek hizirkirinê wê ji xwe wê bide dîyarkirin wê bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê dîmenê de wê, di nava wê de wê were fahmkirin. Wê çawa wê tiştêk wê bikeve ardê, rohnîya rojê germkirina wê, û hwd wê, weke aliyên ku ew wê ji xwe wê bi wê weke dîmenên fahmkirinê ku wê bi wê giştîyîya wê rewşa fahmkirinê re wê werê fahmkirin bin. Wê di wê şewayê û awayê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin.

Mill wê dema ku wê bahsa xwezayê û fahmkirina wê bikê wê bi gotinek hesan wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Li gorî wî wê, yekawayiya xwezayî wê, bi fenomenên wê re wê xwe bi awayekê bînavber û rastarast wê bidina dîyarkirin ji fahmkirina me re. Wê hewceyî navbeynekê bo fahmkirinê wê ji wan re wê nebê. Ew wê xwe ji dîtîn û fahmkirina me re wê weke ku wê bidina pêşkêşkin. Di awayekê de wê, dema ku wê, mill wê werênê ser ziman wê bi gotina di ahengekê de wê fahmkirina wê bikê wê bi gotina “mirov wê dema ku wê li deverêkê wê yekê bibînê wê ya din jî wê li bendê ku ew bibînê.”

Di awayekê de wê, di nava têtîna derkkirinê, fahmkirinê û çavdêriyê re wê mill wê mijare fahmkirinê wê di renekê de wê bi wê re wê hilde li dest û wê, di wê çerçoveyê de wê, ya ku wê weke mînaqêke ku em bi wê bihizirin ku wê, mirov wê serê xwe li ser milên xwe wê barbikin wê, çî wê zor bê ku mirov bi hemûyî li wê bawer bikê wê bipirsê. Di wê temenê

de wê, rewşa heywan û sawalên din ên xwezayê wê di wê temenê de wê bixwezê ew bi bîrbîkê û wê werênê ser ziman.

Lê li gorî mill wê zanîna me, ku wê çendî wê weke dîyar û vekirî bê û wê weke ku wê di awayekê de wê, dikarê wê weke rewşek ku mirov nikaribê ji wê gûmanê bikê wê hebê jî lê wê di dîmenekê de wê weke ku ew wê ji azmûn, çavdêrî û cerbên me wê were. Em heta wê ne cerbênin û azmûn nekin emê wê bi tememî wê nikaribin wê bizanibin.

Di wê nûqteyê de wê dema ku wê bahsa aqilê ku ew ji ceribandîne dihê ku wê çawa wê bi aqilmeşandin wê li wê serî wê were xistin wê, disa wê li gorî wî bo wê pêwîstî serî li ceribandîne bixê. Di wê çerçoveyê de wê ceribandîne wê di rengê de wê di nava rewşan de wê weke ceribandînekê û ankû 'testkirînekê' bê. Wê bi wê re wê yek wê ji ya din ku wê weke ji me re wê ewletir û ankû bi zanetir û ankû bi bawertir wê weke ku wê were.

Di wê nûqteyê de wê awayê dîtbarîyê ê bi dîtinê ku em di rengê de wê weke ya gelemperîyek berfireh bi yek tang ku wê çawa wê karibê wê fahmbîkê wê, di mijare awayê wê aqilmeşandina li ya giştî bi gelemperî ku mirov wê li wê bihizirê re wê karibê ew wê were kirin. Ew wê, di wê nûqteyê de wê, di çerçoveya gotina "aqilemaşandina li ya giştî a zanistî" de wê, di rengê de wê weke ku wê bi gotin bikê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê ji aliyekê din ve jî mill wê mijare 'formula zanistî' wê çawa wê karibê wê, weke piştrastbîkê û wê di wê temenê gûharîner bê û ankû ne gûharîner bê wê ji wê aliyê ve jî wê li wê bihizirê. Di awayekê de wê, ya ku em wê weke rast herê dikin wê dikarin wê weke bi awayekê teqez wê, di wê rengê de wê herê bikin û wê, weke bi tememî ne vegûhar wê bibîne û ankû wê bibîne û an jî wê temenekê wê yê bi wê rengê hebê ku ew wê çî bê wê bixwezê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de lêpîrsînîya xwe ya li ser gotina zanistê re wê di wê reng û awayê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê bikê. Di wê nûqteyê de wê di lêkolînên xwe de ku wê 'yên hê bi hêz' ku mirov wê bi li ya giştî bi aqilkirin û aqilmeşandinê ku wê bidest bixê wê bi rêya wê ya hê zayiftir jî wê di rengê de wê derfeta bi dest xistina wê jî wê di rengê de wê weke ku wê di wê temenê de wê ku wê, temenê wê biafirê. Di wê ya 'hê bi hêz' de wê, di wê temenê de em ya hê bi tendurust û hwd wê weke kirdeyê wê li wê dikin. Di wê nûqteyê de di nava wê ya zayif û ya bi hêz de wê, ew lêkerkirinên bi têgînî jî wê weke ku wê ji aliyekê ve wê di wê de wê weke ku wê weyn wê bileyizê. Ew

wê di wê nûqteyê de wê, mijar jê derhanînê wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Wê bi wê re wê bi minaqek bi wê rengê wê werênê ser ziman. Minaq wê, ji birhanên dîrokî bidest wê hêza ramiyarî ku wê, ji aliyên kesên bêsehê ve ku wê çawa wê bi derfet bê ku ew karibê were istismarkirin wê di wê rengê de wê weke têngnek derhanînê wê bixwezê di dewama wê de wê li ser wê nûqteyê re wê bi wê re wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, rewşek weke derhanînê a bi gelemperî wê weke encamek bixwezayî wê çawa wê xwe di wê rewşê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin wê li ser wê bisekinê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de di têngnek weke li ya giştî ji wê derhanînên li yên giştî ên hê xorttir wê, di wê temenê de wê bi wê re wê bixwezê ew wê li wê bihizirê. Di awayekê de wê her têngna bi li ya giştî hizirkirinê wê, bi têngnek gerdûnî wê were fahmkirin. Wê di wê temenê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê di serî de wê fahmbikê bê.

Di wê nûqteyê de wê, di dewama wê de wê, dema ku wê li ser rewşê wê bihizirê wê bi wê re wê, di nava têtikiliya rewş û zankirinê, sedem û bi awayekê lêhatinê hizirkirinên bi wê re ên bi rasthatinê û hwd re wê bixwezê mijarê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê aqilmeşandinek li ya giştî wê, têrbûn û têrnebûyina wê hinekê jî wê bi sedem, birhan û hwd ve wê, di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê girêdayî bê.

Di dewama wê de wê, bi têtikiliyek ku wê li ya giştî ku wê bi têngnek ji ya giştî re wê were têtikilidarkirin de wê, bi wê re wê, weke rewşên li ya giştî zayif û ankû bi hêz ên ku wê bi wê re wê, di levkîrin û lêhatinekê de wê weke ku wê bi wê re wê werina lê hizirkirin bin.

Di nava ya rewşa ji ya giştî ku wê aqilmeşandinên bi ber wê ve ku wê bi ya ji ya giştî ku wê werina kirin wê di wê rewşê de wê, di levkîrinekê de wê bi wê re wê werina kirin. Di wê levkîrine de wê, lêhatin, rasttî, piştrastî û hwd êw, di dîmen û awayekê de wê weke ku wê bê xwestin ku ew bi wê re were kifşkirin.

Di mijare xwezayê de wê dema ku ew were lê hizirkirin de wê çî wê di dîmenekê gerdûnî de wê bi wê re wê were kifşkirin wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê, li ser mijare fahmkirinên bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di dewama wê de wê, dema ku mirov wê hinekê din di wê de wê kûr bibê wê têngna mill a nerfna wî ya bi sedemê ve girêdayî wê, dikarê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê. Ew wê mijare 'destûra sedemê a xwezayî' ku ew wê li wê dihizirê wê, di mijare sedemê de wê her sedem

wê, bi destûrek sedemî a gerdûnî re ku wê bibê re wê, di şêwayekê de wê bixwezê ku ew wê, di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di mijare 'vegotina sedemî' de wê, li gorî wî di nerînek zanyarî de wê di pêwîst bê ku mirov wê, li wê bihizirê û wê fahmbikê. Mill wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê bi têtîna sedemê a destpêkê û ya ku ew weke ji wê were derhanînê wê di dewama wê de wê bixwezê ku ew li wê bihizirê. Weke ku wê kesekê ku wê xarek wê di dest de bê û ew di qavanozekê de ku wê gelek xar wê hebin û ew ber ku ew xara di destê wî kesî de ku wê kesk bê û ew wê li wê bihizirê ku wê xarên din ên di qavanozê de jî wê, kesk bin wê weke aqilmeşandinek sedemî wê bi wê re wê, li wê bihizirê. Weke ku em, minaq wê li wê bihizirin ku wê 'mars weke gerwêrkek ku wê di birehe xwe de wê xwediyê rewşek 'elips'î bê. Ji wê bigihijê encamê ku wê hemû gerwêrk wê xwediyê birehek elipsî bin' re wê, weke ya ku wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê. Lê têtîna sedemê wê, di xwe de wê newênê ser ziman ku wê, dema ku em birehet marsê weke bi elips li wê bihizirin wê ya gerwêrkên weke elips bin wê bide nîşandin. Di wê çerçoveyê de wê, ev zanîn wê di têtîna sedemê de wê nebê ku em ji wê têbigihin. Di wê nûqteyê de wê di mijare sedemê û vegotina wê de wê, weke du aliyên ku mirov wê di wê nûqteyê de wan ji hev cihê wê karibê li wan bihizirê bê. Çendî ku wê dem bi dem wê sedem û vegotin wê bi hev re wê di ahengekê de wê weke ku wê di rengekê de wê bibin jî lê wê ji wê dîmenê em nikaribin wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikin. Sedem wê, di zanîna wê de wê, di rengekê de wê, tişt wê bi serê xwe wê, weke xwe di rengekê de wê cihê û wê werê fahmkirin. Têtîna aqilê derhanînê û ankû biriqînê û bi wê biriqînê ji wê fahmkirinê wê têtînek mantiqî bê. Di wê temenê de wê, dema ku em wê di mijare sedemê de wê fahmbikin jî wê encamên cihê wê di wê nûqteyê de wê karibê bi xwe re werênê li holê. Di awayekê de em dema ku em li hewirdora xwe dinerin em bi wê re wê li wê dihizirin ku wê tişt wê çawa wê, di rengekê de wê, weke ku ew dibînin wê bibin û ankû wê hebin em dikin ku em ji wan re vegotinê werênin. Di mijare têtîna sedemê de wê, bi wê re wê dema ku ew wê li wê were hizirkirin wê çu wê, bi wê re wê, bizanyarî wê bikê ku ew were fahmkirin û ankû ya ku wê zanyarî dikê wê çu bê wê, di wê çerçoveyê de wê, weke aliyekê wê yê din ê cihê bê ku mirov wê li wê bihizirê bê. Di mijare ceribandînê de ku em li sedemê digerihin wê dîyar, şenber û xwediyê heyinek ku ew dikarê were fahmkirin û bê fahmkirin bê. Ne bi temenekê metafîzîkî û hwd ku ew were fahmkirin.

Mijare sedemê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqtayê de wê, di mijare fizikê de wê, di rengê de wê çawa wê, karibê ew wê were hildan li dest wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê li wê bihizirê bê.

Di demên piştre wê ew wê bi wê re wê, di rengê de wê were dîtin ku wê mijare sedemê wê hin bi hin wê weke aliyekê wê yê têtîni ku ew mirov bi sînor dikê û ankû nakê wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê bihizirê. Hinekê jî wê dema ku em li nava fizikê de ji aliyê hizirvanên weke Psillio û hwd ve wê, ji wê aliyê ve wê, weke ku wê bê xwestin ku ew wê, were kirin mijare hizirkirin. Minaq Russell wê, di xabate xwe ya bi navê “On the Notion of Cause” de wê, di rûpela li dora 180’yê de wê van gotinan wê di wê çerçoveyê de wê, bi têtîni û rengê hizirkirinê ê mecazî wê werênê ser ziman. “ez pê bawer dikim ku wê destûra sedemê wê weke ku wê di nava gelek filosofan de wê were herê kirin, tenê weke ku ew weke bi şaşîyek bêxater ku ew dihasibênin wê weke bermehiyek monarîkî a demên berê ku ew li dema me mabê” bê wê di dîmenekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê şîrovebikê (çav: Russell, Bertrand(1918, “On the Notion of Cause”, *Mysticism and Logic*, London, Allen & Unwin, p. 180).

Russell wê li ser gotina sedemê û bandûrê wê hizrên xwe wê werênê ser ziman wê bi gotina “di dînya ku ew dikarê were derkkirin de wê biwate bikin” re wê, di rengê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di awayekê din de wê, Russell wê di dîmenekê wê weke ku wê werênê ser ziman wê bi têtîni mantiqî a cerbî ku wê, lê daxistina li têtîni hiyararşîyek têtîni sedemî de wê fahmkirina wê re wê, bikê mijare nîqaşê. Di wê temenê de wê, di dîmenekê bi wê re wê rengê de wê li wê daxistinê de wê çawa wê xwediyê rewşek fahmkirinê bê wê bixwezê ku ew wê fahmbikê.

Di wê nûqtayê de wê weke Psillos ku wê bixwezê di rengê ‘sazûmanî’ de wê fahmbikê wê di dîmenekê de wê bixwezê bi rengê wê fahmbikê. Lê mijare têtîni sazûmanê wê di têtîni sedemê de wê çawa wê encamê wê bide û ankû wê, di wê temenê de wê weke pêwîst û ankû ne pêwîst bê û yan jî wê bi wê rengê wê karibê bigihêjê encama rast û ankû ya ne rast wê bixwezê ku ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di mijare felsefeyê û mejuya wê de wê weke ku mirov wê li wê dinerê wê, gelek filosof û hizirvan wê derkevin û wê bikin ku ew ji wêbigihijina têtînek hizrî a sazûmanî û ankû pergali. Wê di wê temenê de wê di nava

çerçoveyek bi wê rengê de wê bixwezin ku wê şîrove û fahmbikin. Wê di wê temenê de wê têtînen weke yên 'xwezaye sedemê', 'pêwîstîniyê' û heta ku wê ji temenekê biolojîkî û heta derûnî û têtînen din ên ku em dikarin di dewama wê de wê werênina ser ziman wê di yelpezeyek berfireh de wê bikin û wê bixwezin ku ew wê werênina ser ziman.

Wê dema ku wê bahsa hizrên zanistî û têtîna sedemê wê were kirin wê di wê temenê de wê di her halukarê de wê weke ku wê were dîtî wê çerçoveya aristo wê weke çerçoveyek ku wê ji aliyekê ve wê serî li wê were lê xistin. Wê di wê temenê de wê, hizrên wî ku wê werina ser ziman wê weke aliyê wan ê şenber û zanyarî ku wê were ser ziman ku wê xwe di temenekê sedemî de wê weke ku wê bi temem bikê bê. Di çerçoveya xwezayê de wê bi pirsên weke 'ber çî' ku wê li wê bihizirê û wê li ser têtînek teleolojîkî û organîkî ku wê bi wê re wê di dewama wê de wê çar awayên wê ên cihê wê ji hev cihê wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di nava têtîna fizîkê de wê piştî aristo wê weke ku wê were dîtî bi hizrên filosofên weke yên Newton û hwd re wê, li şûna ya 'ber çî yê' wê, ya çawaniyê wê, wê bi wê bixwezê fahmbikê û wê, bi têtînek fizîkî a têtîha 'sedema aktiv' wê, di wê rengê de wê bixwezê ku ew li wê bihizirê. Newton wê weke ku wê di cihêyiyên wê de wê cihêbûnê li ser çar awayên wê bikê wê, bi temen û têtînek sedemî wê ew wê, nekê. Wê bi têtînek mekanîkî wê nêz bibê. Bi nnerînek mekanîkî wê pêvajoyên fizîkî wê bi wê re wê bixwezê ku ew wan şîrovebikê û werênê ser ziman.

Di demên hemdem de wê, weke ku wê were dîtî wê piştî aristo wê hume wê di wê warê de wê bi zêdeyî wê di çerçoveyek berfireh de wê, hizirkirinek rexnegirî wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ke ku wê pêşbixê û wê didewama wê de wê bikê ku ew wê werênê li ser ziman. Hume wê têtîna cerbparêzîyê wê bi mijare sedemê re wê bihizirê û wê bi wê re wê bigihjê encaman. Ya ku wê hizrên wî ji wê aliyê ve wê giring bide nîşandin û bikê jî wê ev nûqte bê. Ew wê ji aliyê têtîna pêwîstîniyê û ya rasthatîniyê û hwd re wê mijarê wê hilde li dest û wê di wê temenê de wê direngê de wê bixwezê ku ew wê di dewama wê de wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman.

Di mijare felsefeyê de wê, di wê temenê de wê, weke ku wê, heta wê demê wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê, mijare têtîna pêwîstîniyê wê weke aliyekê giring ku wê bi têtînek hiyararşiyî wê bi wê re wê li wê bihizirê. Hume wê di rengê de wê, dervî têtîna pêwîstîniyê wê bi salixkirinên xwe yên li ser gotina sedemê û bandûrê û hwd re ku wê bikê

re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê encamên giring wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di nava rewşan de wê mijare têkiliyê wê ji wê aliyê ve wê bixwezê ku ew wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Di têngîna zanyarî de wê weke ku wê di renekê de wê şîrovebikê wê, di miajre destûrî de wê, weke bi têngînek hiyararşiyî ku wê bi wê re wê, di renekê de wê bi wê re wê weke kuwê were lê hizirkirin wê xwe di dewama wê e wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê dema ku wê bahsa wê were kirin wê, di renekê de wê weke çavkaniya wê ya bi têngîna sedemî wê ew bê ku wê dervî ya ku ew dihê dîtin ku wê ti aliyên din wê bi wê re wê weke newina dîtin bin. Ji têngîna newton a fizikî ku ew wê bi mijare tevgerê wê bi sedemekê wê weke ankû bi hêzek ku ew wê dikê tevgerê de wê werênê ser ziman wê, di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de jî wê bi wê re wê weke ku wê were lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê minaq wê têkiliya nava sedem û bandûrê de wê, di wê temenê de wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ku wê bi wê re wê weke ku wê were lê hizirkirin. Minaq weke ku wê, kesek wê bi wê bawer bikê ku ew herê deverekê wê, li wir wê bi bandûr bibê ku ew tiştina baş û ankû nebaş bikê. Di wê temenê de wê mijare bandûrê wê hinekê jî wê weke têngînek ku wê di wê nûqteyê de wê were fahmkirin wê bi têngîhek pêbawerî wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Minaq wê kesek ji yê din re wê bibêjê ez ji wir derbas bûm lê tişteke ne hat serê min. Di wê nûqteyê de ku ew tişteke hatiba serî wê weke ku wê bibandûrê re wê bi sedem bikira û wê bihanîya ser ziman.

Di wê temenê de wê mijare têngîna bandûr û sedemê wê di renekê de wê weke ku wê were dîtin wê, di wê nûqteyê de wê, kes wê li wê bihizirê. Di mijare hizirkirinê de wê di wê nûqteyê de wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bi têngîna sedemê re wê li wê bihizirê. Li vir wê têngînek weke ku wê di mijare sedemê de wê weke têngînek weke nepeniparêzî wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di mijare têngîna bi têngîna dem û mekanê ve girêdayî wê di renekê de wê bibin. Ev wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê. Ji wê nûqteyê de wê mill wê bixwezê têngîna xwe ya sedemê wê di renekê de wê di nava pêvajoya fahmkirinê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Mill wê, di wê nûqteyê de wê, weke ku mirov wê fahmbikê bi

têgîna ´destûra sedemê´ re wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Ew wê di çerçvoeya têgînek fenomenî de wê werênê ser ziman û ew dihênê ser ziman ku wê têtikiya nava fenomenan wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê hebê. Mill wê di mijare rewşa fahmkirinê de wê li ser têgînek fenomenî ku ew dihizirê wê bi gotina ´hemû fenomen bi hev re di hev-ahengiyê û hevdemiyê de wê bibin. Lê bi wê re jî ji aliyekê din ve jî wê di nava wê de wê, rêzînek wê ya hiyararşikî wê di dîmenekê din de wê bi wê re wê hebê.

Weki din wê ji aliyekê din ve jî wê mill wê mijare têgîna ´destûra hijmar û direjehiya wan´ wê, di renekê de wê weke ku wê were dîtin wê hilde li dest. Wê ev jî wê were çî wateyê`? Di serî de wê were wê wateyê ku wê, ´ya ku wê di hevyekiyek demî de ku wê hebê wê, di dewama hev de wê, hijmar bin. Û weki din wê di renekê de wê weke ku wê, di dewama hev de wê, di şêwayekê de wê weke ku wê hebin. Wê dema ku em bahsa wê bikin wê di wê nûqtayê de wê, bahsa wê were kirin ku wê çawa wê tişt wê bi demê re wê li duv hev wê were. Di nava pêvajoyek demî de ku wê, tişt wê weke li hev hev wê were wê di renekê de wê karibê wê di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Mînaq wê roj wê, di hundurê demê de wê li dûv hev wê werin. Hijmar wê weke ku wê bi wê re wê, di heviyekiyekê û hemdemê de wê bi wê re wê, di dewama hev de wê, bi wê rengê wê weke ku wê werin. Li gorî mill wê, têgîna hemdemitiyê wê bi wê re wê bo fenomenên ku ew wê di hemdeiyê de wê hebin bê. Di wê temenê de wê, di têgîna geometriyê de wê çawa wê, têgînen weke di hemdemê de wê bibin û hebin û wê, di çerçoveyek destûrî a heyinî de wê weke ku wê karibin werina fahmkirin wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê di nava demê de wê, tişt wê hebê. Mînaq wê di hundurê fezeyê de wê hebûna tiştên ku ew hebin wê, di renekê de wê, weke bina mijare fahmkirinek ku ew wê di çerçoveya destûrên geometrikî de wê werina fahmkirin.

Di wê temenê de wê dema ku wê li wê were lê hizirkirin wê karibê wê bibê ku wê tiştê ku ew hebê wê, bi hebûna xwe wê xwediyê rewşên weke kinayî û direjehiyê bê. Stûr û an tenikiyê bê. grani û an sivikiyê bê.

Di nava wê rewşê de wê, xosletên geometriyê wê bi tiştên heyî re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê hebê. Di hundurê demê û pêvajoyên derbasbûyî de mill di dixwezê ku wê rewşa têgîna geometriyî bi wê re wê, di nava têgîna ´standardî´ de wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê, bi wê re wê çawa xwediyê

mayindayiyekê bê wê bi wê re wê bixwezê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman ku wê tiştê ku ew wê bi wê hebê wê wilqasî wê dîyarîya wê hebê wê, di nava demê de wê, tasawwurkirina wê jî wê di rengekê de wê weke ku wê hinekê zor bê.

Di wê nûqtayê de wê, dema ku wê mill wê li wê bihizirê wê ji wê aliyê ve wê li wê bihizirê ku wê, ev wê, di rengekê de wê, çawa ku wê filosofên demên berê wê çawa wê bi wê re wê li wê bihizirin ku ew wê dervî têngînek azmûnî wê hebê wê, bixwezê wê di wê çerçoveyê de wê li wê bipirsê. Di dewama wê de wê, bi wê re wê, dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, di şewayê de wê, ew pêvajoyê bûyina wê ku ew bi demê re di wê hemdemiyê de bûyina wê bûya wê, di wê temenê de wê, bixwezê ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di dewama wê de wê, li wê bihizirê ku wê, ji hijmar û destûrên fezeyî ku me kariba wê dewamiya wê fahmbikira û yekawayiyên wê derhanî ba wê demê wê bi heman demê û rengê wê karibê bi wê (xwezayê) re jî bigihiştê qatibûnekê (precision) bi wê re. Lê li vir wî ew wê ne dîyar bê. Li gorî wê tenê ji hijmaran û destûrên fezeyê wê, derxistinek dervî ya hijmar û destûrên fezeyê wê ne bi derfet bê ku ew ji wê were derhanin. Bi wê têngîne ew wê dixwezê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku ew wê çawa wê, bi temenekê azmûnî wê hebê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman. Ew wê, di wê nûqtayê de wê ew wê jî wê werênê ser ziman ku em, tenê bi serê xwe wê bi wê yekawayiya wê tenê hijmar û destûrên fezeyê em lêbikolîn wê ne têr bê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê, bixwezê ku ew mijare têngîna 'destûra sedemê a gerdûnî' wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê, di destpêkê de wê ew wê werênê ser ziman ku wê, hijmar û destûrên xwezayê di derbarê diyardeyan de wê, têra wê nekê ku wê qatibûnekê û gerdûnîyekê ew bi wê re bide dîyarkirin bê. Di wê temenê de ew wê, di dewamiya wê de wê, hinekê din ku em tahbê bidinê ku em kifşkirinên din bi wê re bikin. Di mijare kifşkirinên me de ku em wan bi têngînek piştrastkirinê wê werênina ser ziman wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê, çawa wê li gorî wê yekawayiya wê bibê wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, destûrek bingihînî wê xwediyê çi temenê bê? Wê dema ku ew li bersiva wê digerihe wê bi gotina ku ew weke ya geometriyê rastiyên wê bê re wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de w hemdemîfî, hemyekiti û hem wateyî wê weke aliyên ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Minaq mill wê bibêjê ku wê her tiştê ku wê destpêka wê hebê wê, bi wê re wê sedemek wê hebê wê bi azmûna mirov re wê di hemweatyekê de bê wê bènê ser ziman.

Li gorî wî gelemperkirin wê carna wê weke ku wê tiştê wê zêde wê, newênê ser ziman. Lê wê bi têngînek ahengê a levkirinî ku wê bibê re wê direngê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê. Ew wê, di wê temenê de wê, bi gotina hemû rewş û rûdaw wê weke li girî destûrê bin wê ew wê weke têngînekê ku wê di mejiyê mirov de wê rûbde re wê bixwezê ku ew wê weke têngînek ku ew wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman bê.

An jî wê weke ku wê werênê ser ziman wê weke têngînek ku wê di mejiyê mirov de wê bi mirov wê bide dîyarkirin ku wê di her rewşê de wê, bo rewşekê wê weke li gorî destûrekê wê bi têngînekê wê xwe di meji de wê bide dîyarkirin. Bi wê têngîne wê weke her tişt û rûdaw wê li gorî destûrekê wê bibê wê intibaya ku mirov wê li wê digihêjê wê di wê çerçoveyê de û bi wê ve girêdayî wê weke ku wê xwediyê têngînek û rewşek fahmkirinê bê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Ew wê li gorî wî ne tenê wê weke rewşek bi gotinî û ankû bêwate bê. Wê di wê çerçoveyê de wê weke ku me li jor wê hizirkir wê di wê, çerçoveyê de wê bi pêvajoya herikinên bi pêvajoyên dîrokê ên li dûr hev re wê, di wê temenê de wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Mill wê di çerçoveya têngîna xwe ya destûra sedemê a gerdûnî de wê werênê ser ziman û wê dema ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, di dewama wê de wê karibê wê werênê ser ziman ku ev rtêngîna mill a sedemê û ankû destûra sedemê wê di rengê de wê, pêwîstiya birhana destûran wê bi wê re ku wê hebê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê di rengê de wê werênê ser ziman.

Li gorî wê ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê wê her rewşên ku ew werina ser ziman wê di çerçoveya aqılmeşandina bi ber ya giştî ve wê, mijtacê piştrastkirina xwe wê hebê. Weki din wê weke derhanînekê wê rewş wê xwe di wê rewşê de wê bi têngînekê û rengê fahmkirinê wê weke ku wê bide dîyarkirin. Li ser wê re wê, di wê çerçoveyê de wê, di nava wê çerçoveya têngîna sedemê de wê ew wê, weke ku wê bibê wê, were ser ziman.

Mill wê di wê nûqtayê de wê dema ku ew wê li wê bihizirê wê bi têngîna her tişt wê sedema wê hebê, Minaq weke nexweşîyek ku ew ji pêvadana tupiskekê ku wê bibê wê weke sedema wê ew bê re ku wê were ser ziman. Ev rewş wê bo mill wê weke têngînek ku rewşek ku ew wê bi wê re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di nava têngîna sedemê û destûra wê de wê, mill di nava 'dûngûyekê' wê, di wê rengê de wê, bi wê re wê werênê ser ziman. Wê, di wê nûqtayê de wê, dûnya mill a bi têngîna destûra sedemê re wê, di nava wê de wê, li ser wê temenê û çerçoveyê de wê weke ku wê, her tişt wê çawa wê weke bi intibaya li gorî destûrekê wê bibê û ankû her tişt ku ew bû wê weke sedema wê hebê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê têngîna mill de wê du intiba wê di mejî de wê bi wê re wê biafirin. Yek wê bi têngîna qiyasê re bê û ya din jî wê bi têngîne ne ya qiyasê re wê bi wê re wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê di mijare intibayê de wê dîmenê wê yê ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê wê di dewama wê de wê bi wê re wê were fahmkiirn. Dîmenê derhanîne wê, di wê rewşê de wê, şûnpeyekê weke ya bi hizirkirinê weke ku ew hebê wê têngînekê wê di mejiyê mirov de wê bi xwe re wê, di renekê de wê bi wê çerçoveya hizirkirinê re wê biafirênê.

Di mijare destûra sedemê de wê, mill wê mijare fahmkirinê wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê, li wê bihizirê. Li gorî di rengê ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê wê mijare bi birhankirinê wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê li wê bihizirê bê. Di dewama wê de wê, dema ku em, bi têngînek li ya giştî ku em bi wê li wê bihizirin wê bi têngînek hijmarî a hesan re wê di renekê de wê weke ku wê karibê li wê bihizirê. Lê ji aliyekê din ve jî wê mill wê li wê bihizirê ku mirov wê, ji aliyekê ve jî wê dayimî wê çî wê rast û ankû ne rast bê wê, zêde wê, di wê de wê ne bê xwediyê zanînekê.

Di wê nûqtayê de wê mijare rasttîyê wê li wê bihizirê û wê, di awayekê de wê, di wê rewşê de wê rastbûn û ne rastbûn wê di renekê de wê weke ku wê bi rewşa rastbûna rêgeza me ve wê ji aliyekê ve wê girêdayî bê. Di wê nûqtayê de wê weke ku wê mill li rêgezek ku ew wê weke li gorî wê dihê hizirkirin wê weke ku wê li wê bihizirê.

Di awayekê de wê, di renekê de wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê pêvajoyên azmûnkirinê ên bi rewşa bûjenî re ku mirov wê karibê wan li wan bihizirê û ya din jî wê weke ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê a

ku wê di demên pêşarojê de ku wê li wan wê rast wê were bê. Di wê nûqteyê de wê, ne bi têngînek ji ya giştî lê wê bi têngîhek li ya giştî re wê di dîmenekê de wê weke ku wê bi wê re wê karibê wê li wê hizirê bê.

Di awayekê de wê, di mijare pêvajoyên bûjenî û rewşên li pêş ku wê werin wê di têngîliya nava wan de wê ya ku mirov wê weke pêşdtinekê ku wê bibênê wê, di wê temenê de wê, weke ya ku wê bi wê re wê, weke aliyekê ku ew wê li ser têngîna sedemê û destûra wê re wê weke azmûmn bikê bê re wê bihizirê.

Di mijare sedemekê de wê tiştek ku ew wê bi wê re wê, bi wê re wê bi têngînek cerbî a sedemî wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, dema ku wê bahsa têngîna sedemê wê bikê wê li gorî têngîna destûra sedemê a gerdûnî ku ew bibê û ji wê bi awayekê weke di rengê derhanînê de ku ew bê kirin re wê, di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di rengê de wê weke ku wê li wê bihizirê.

Di wî nûqteyê de wê, mill wê ew wê werênê ser ziman ku wê dema ku em weke têngînek cerbî a sedemî ku em bi wê li rastiye ku em çî qatîbûnê li wê bidin jî lê wê weke 'rastîyek cerbî' wê di rengê de wê bimênê re wê werênê ser ziman.

Li vir mill wê mijare bi birhankirinê û piştrastkirinê wê ji aliyên din ên weke bi mijare sehê ve girêdayî wê li wê bihizirê û wê tenê wê bi sehê (intuition) wê karibê wê bikê û ankû wê nebê wê li wê bihizirê.

Di mijare hizirkirinên xwe yên li ser têngîna li ya giştî de wê, di wê nûqteyê de wê, mijare jê derhanînê wê, minaq wê hizirivanên weke Popper wê li hemberî wê rengê hizirkirina mill wê di dîmenekê de wê hizrên xwe wê, di awayekê de wê weke ku wê werênina ser ziman. Ew di serî de wê mantiqê têngîna li ya giştî wê, di wê rengê de wê weke ku wê dihê ser ziman wê herê nekê. Ya ku wê weke argûmana Popper bê di wê nûqteyê de wê ew bê ku ew wê, di têngîna li ya giştî de wê di mantiqê wê de wê, xosletê wê yê metafizîkî ku ew ji wê nikaribê were cihê kirin wê ew wê bide nîşandin. Di wê temenê de wê li ya giştî wê, sînorekê dîyar ku ew wê di wê de wê nedênê re wê, di rengê de wê weke ku wê werênê ser ziman (çav: Karl Popper, (2005), *The Logic of Scientific Discovery*, Routledge, p. 11-12).

Di awayekê de wê, di mijare têngîna çavdêriya wê de wê, di dewama wê de wê dema ku wê bahsa têngînen newton wê were kirin de jî wê bi wê re wê, weke çawa wê piştgir dikê wê di rengê de wê weke ku wê piştgir bikê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, bixwezê ku ew wê werênê ser

ziman. Di awayekê de wê pêşketinên ku wê piştî wê li ser xate fizîkê wê werina dîtin wê ji ya têgînên newton û heta şîroveyên Einstein ku em li berçav bigirin wê, di wê nûqteyê de wê, li gorî ya encamên dawî wê, di hizrên newton de wê, şaşbûnên ku ew hebûna wê, di awayekê de wê, di temenê hizrên mill û xwe spartinên wî yên bi hizrî de wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bibin. Ya ku wê ji aliyekê ve wê, ji temen ve wê, Popper jî wê di rengekê de wê bixwezê di xabate xwe ya bi navê “The Logic of Scientific Discovery” wê, werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê di wê nûqteyê de wê, li ser wê re wê bixwezê ku ew kêmesîyên hizrên mill ji aliyekê ve wê bi nerîna zanyarî li ser yên şaşîyên newton û hizra pergale wî ya hizirkirinê re wê, di rengekê de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman.

Ya ku wê di wê nûqteyê de wê popper wê bi sîroveyên xwe yên li ser hizirkirinên mill re wê bikê wê, diwê nûqte de wê li ya giştî wê bi derfet bê ku mirov ji wê bigihijê piştrastkirinekê û ankû na. Li gorî wî di wê nûqteyê de wê ev wê weke ku wê ne bi derfet bê.

Di wê nûqteyê de wê dema ku eê encamak ku em gihiştinê ku ew ne rast bê wê di wê nûqteyê de wê çawa wê dervî wê bigirê û wê bixwezê li ser wê re bigihijê ya rast wê, weke bi nava hewldana wê de bê. Di wê nûqteyê de wê dema ku wê bahsa azmûn û çavdêrîyê wê bikê wê bi gotina “ya ku weke azmûn û çavdêrîyê wê were ser ziman wê hertimî wê çavdêrîyên me yên weke şîrove ku em ji wê dikin bin.”

Li gorî popper wê ji ji çavdêrîyê wê dema ku wê bi ber têgînek teorikî ve çûyinê ve wê çawa wê, bibê wê, were lê hizirkirin wê bixwezê wê bi kirpênê. Ya ku ew wê li hemberî wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, weke ku wê bibê jî wê di wê temenê de jî wê di şêwayekê de wê bixwezê ku ew wê bahsa wê bikê.

Di wê nûqteyê de wê popper wê di awayekê de wê bixwezê ku ew wê, rastiyên xwe yên ku ew li ya giştî ku ew li wan digihijê wê çawa wê weke rastiyê ku ew ne bi pêwîstî wê şîrovebikê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê dema ku mirov wê li hizrên wî di wê nûqteyê de wê dînerê wê weke ku wê Bryan Magee ku wê di xabate xwe ya bi navê “Modern british Philosophy” wê werênê ser ziman de wê bibêjê ku “mill jî wê nexwezê ku ew rastiyên bi hizirkirina li ya giştî ku ew bigihijê wan ew nexwezê ku ew di temen û çerçoveyek têgînî a pêwîstî de bi temen bikê û wê wernê ser ziman (çav: Bryan Magee(1971), Modern British Philosophy, St. Martin’s Press, New York, , p. 70-71).

Li gorî Bryan wê dema ku wê mill wê bikê jî wê di dewama wê de wê li ser temenekê cerbî wê di temenekê de wê bingihê wê, di şewayekê de wê ji aliyê xwe ve wê bi zanyarî wê weke ku wê biafirênê. Di dewama wê de wê di mijare têngîna mill a li ser têngîna destûra sedemê a gerdûnî de ku wê li wê bihizirê wê bi têngînek 'deduktivî' û ankû weke bi têngînek jê derhanînê ku wê li wê bihizirê wê, di çerçoveyek têngînî a bi wê ji wê derhanînê wê weke di nava 'dûngûyekê' de ku wê here û werê wê, di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di mijare têngîna sedemê de wê weke ku wê weke aliyekê wê yê din jî wê mijare têngîna metafizîkî ku wê bi wê re wê di rengekê de wê were lê hizirkirin bê. Di awayekê de wê mill wê gotina 'sedemê' wê weke di temenekê têngîna xwe ya teorîkî a li ya giştî ku wê bi wê bihizirê wê di temenê de wê bi temen bikê û wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê ber vê yekê wê di nava hizrên xwe de wê weke ku wê were dîtî wê çawa wê, di rengekê de wê, di çerçoveya zelaliya wê û saffîbûna wê ya di hanîna ser ziman de wê pêwîst bê û wê bibê wê li ser wê bisekinê. Ew wê di wê nûqteyê de wê, dîyardeyên rastiye wê, weke yên cerbî bin wê, werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê weke ku wê, weke ku wê Bryan wê werênê ser ziman ku wê di dema mill de wê filosofên ku wê bi hizrên xwe re wê li ser ya bi rêya sehê û ankû aqilmeşandinê wê, bixwezîna bigihijîna aqil û zanînê wê hebin û ew wê, di wê nûqteyê de wê weke di dîmenekê de wê li dijî wan di pozisyonekê de wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin. Ew wê li ser wê re wê, di mijare ya 'dîyardeyên cerbî' de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke ku wê îsrar bikê wê di dîmenekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di dewama wê de jî wê ew wê weke ku wê werênê ser ziman ku wê, bi rêya wan dîyardeyên cerbî derpêşên bi gerdûnî ku ew dihên hanîn li ser ziman wê di wan de wê, hebûna "nepenîyek bi pêwîstî" wê weke ku ew wê red bikê wê di rengekê de wê bi wê re wê êdî wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê dema ku wê, bahsa sedema fenomenekê wê were kirin ku ew bixwe ne weke fenomenekê bê û xwe ne sipêrê dahatên sehî bikê sedemekê bi wê nikaribê bahsa wê bikê re wê, werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê dema ku em bahsa têngîna fenomenê a mill bikin wê weke ku ew dihênê ser ziman wê weke têngînek ku ew bi sehê hatibê derkkirin û karibê were fahmkirin bi şenberî wê di rengekê de wê were dîtî ku wê werênê ser ziman. Ya ku ew weke 'ne fenomen' ku ew pêname dikê wê di rengekê de wê weke ya ku ew bi sehê û ankû rêyên wê

newê derkkirin û nikaribê were fahmkirin bê. Ew wê, di wê temenê de wê di nava têtîna wê ya metafîzîkî û ya fîzîkî de wê, weke bixwezê xêzkirinekê bikişênê û ew wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi rewşa wê ya fîzîkî re wê alaquadar bibê.

Hebûna têtîna fenomenîyî a mill wê di wê çerçoveyê de wê weke ku ew dixwezê wê fahmbikê wê di rengekê de wê bi têtînek fîzîkî a ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Di nava têtîna xwe ya şîroveyên bi fenomenan re wê bi israrî wê di gotina xwe ya ku ew wê werênê ser ziman ‘ez di ya ku min qastkir de wê, ne kiriya ku ew sedemên wê yên nîhayî.” Di wê nûqteyê de wê di rengekê de wê weke ku ew wê, dixwezê wê bêtê ser ziman ku ew ne bi têtînek metafîzîkî lê ew bi têtînek fîzîkî dihizirê.

Di kirpendinên xwe de wê bixwezê ku ew wê bide nîşandin ku ew çawa bi têtînek fîzîkî ew wê li wê dihizirê û wê, dihênê ser ziman. Di rewşa ya fîzîkî û ya metafîzîkî de wê, li wê bihizirê û wê ji hev cihê bikê. Wê bixwezê ku ew berê xwe bide ya fîzîkî. Li vir wê, aliyekê din ê bi têtîna mill re wê dikarê wê werênê ser ziman. Wê dema ku wê di dewama wê gotina xwe de wê werênê ser ziman ku ew bi navarok, hundûr û hwd re ew alaquadar nabê wê, di wê gotina xwe de wê bibê xwediyê kirdeyekê bi fahmkiirînê ku wê çawa wê bêtê ser ziman ku ew wê, ne bi têtînek metafîzîkî wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ber vê yekê wê di wê çerçoveyê de wê di wê rengê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê.

Li vir wê, di wê nûqteyê de wê, di mijare cewherê û hundûrê de wê bi hev re wê, di heviyekiyekê de wê di wê nûqteyê de wê weke ku wê gotinekê di hinek gotinên xwe de wê werênê ser ziman. Lê di hinek gotinên xwe de wê bi têtîna ‘hundûrîya ku ew di wê de cewher heya’ re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê nûqteyê de wê têtîna hundûrê wê weke qalikekê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Weki din wê di wê temenê de wê, di wê rewşê de wê, dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirinê wê di wê temenê de wê, di çerçoveyaê wê de wê bi derveyîya wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di hebûnê de wê bi têtînek fîzîkî û bi wê re di ahengekê de fenomenîyî û di dewama wê de wê bi sînorê wê yê bi derveyîya wê re ku ew weke bi çapa wê û hwd re heya û hwd re wê di rengekê de wê, li wê bihizirê.

Di awayekê de wê mijare hebûnê ku ew wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê re wê dema ku wê bahsa 'ya ku em karibin bizanibin' re wê werênê ser ziman ku wê bi mekani û demî ku wê bi têkiliya nava wan, wûcana wan û rewş û awayên wê yên ku ew bi wê hena re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê di rengê ku ew wê dihizirê wê bi nerînek cerbkinê wê bixwezê wê werênê ser ziman û wê bi fîzîkî dikê wê bi çerçoveyekê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê piştî wê ew wê werênê ser ziman ku wê, sedemên fenomenan ên metafîzîkî wê hebin û ankû wê nebin wê nikaribê were zanin. Ew wê, di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di awayekê de wê di nava wê de wê weke mercên bo zanînê jî wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku ew 'fenomen ne xwezayî bê wê nikaribê di derbarê wê de tiştê bizanibê'. Di wê temenê de wê, di rengê de wê têtîna xwezayê û fenomenê ku ew wê bi hev re wê li wê dihizirê wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Mill wê mijare sedemê ku ew wê şîrove dikê wê li ser têtînek fîzîkî û heyina wê re wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Heta ku wê rexnegirtinên wî yên li Comte ku ew dikê jî wê li ser têtîna sedemê re wê bi wê aliyê ve wê girêdayî wê di rengê de wê weke ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê werênê ser ziman. Li gorî mill wê comte wê bi têtînek metafîzîkî wê hilde li dest. Di wê temenê de wê, bi têtînek weke ya ku wê comte wê bi wê hizirkirin ku wê 'derfeta wê nebê ku wê sedema tiştê were zanin' bê wê bi wê rengê wê weke têtînek ku ew wê di wê çerçoveyê de wê bi rexnegirî wê hilde li dest bê.

Di wê nûqtayê de mill wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizra xwe wê werênê ser ziman ku wê, 'weke bi nepenî û girêdanên bi hêz ku wê di xwe de wê bi hawênê weke sedemê, û weke sedemê ku wê were dîyarkirin weke dîyardeyên fîzîkî û wê di dewama wê de ku wê hertimî wê wan bi şopênin dîyardeyên fîzîkî ên din wê di nava wan de wê nebê. Herî hindik wê ne hebê(çav: John, S, mill, a system of logic, p: 400).

Di wê nûqtayê de wê li gorî mill wê bi têtîna destûra sedemê ku ew wê bi wê dihizirê wê, bi têtîna dîyardeyên xwezayê û ya ku ew li wan dişopênê wê, weke 'domdarên hev ên venegûhar' ku wê çawa wê

xwediyê sazûmanek xwe bê wê bi wê re wê bînê ser ziman. Ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê dihilde li dest û wê dênê ser ziman. Weki din wê bi aliyên din ên weke bi armanca nihayî ku wê li wê bihizirê wê, di wê nûqtayê de wê weke aliyên din ên 'navarokê' ku ew cihê û bi serê xwe cihê werina hildan li dest wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de ew, fenomenên ku ew hena û yên ku ew di dewama wan hena û dihên wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê di nava wan de wê sazûmanek wê hebê wê bi kirpênê. Di wê 'yekawayiya' xwezayê de ku ew wê li wê bihizirê wê di dewama wê de wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew wê, têngîna wê bi têtîliya wê re wê, ji sê aliyên ve ku em dahûr bikin wê gotinên bingihên ên mill wê xwe di fahmkirina wî de wê bidina dîyarkirin. Yek wê bi xweza û sazûmana wê û ankû tûra wê ya nava wê bê. Du wê sazûmana wê ku ew wê bi wê dihizirê ku wê di awayekê de wê diyardeyek wê hebê û ya din ku ew piştî wê dihê ku ew wê bi wê re wê di nava ahengek sazûmanî de bê. Ya sêyem jî wê her tiştê di nava xwezayê de wê bi rewşa wan ya fîzîkî re wê bi heyîna wan re wê li wê bihizirê û wê di rengekê de wê weke rewşekê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Bi wê re wê her tiştê ku ew hena wê ew wê weke fenomenekê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Fenomen wê weke heyînek fîzîkî ku ew bi şenberîya wê re wê, bi heyînek heyî re wê di ahengekê de wê, dikarê wê fahmbikê wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de mill wê xwediyê şewayek fahmkirinê ku wê di dewama hev de wê ji hev û wê tişt wê bibê û wê were. Di wê temenê de wê ev wê bi sazûmanekê bê û bo ku ew ya piştî bibê û were li holê bi hebûnê wê pêwîstîya wê bi ya berî wê ku ew hebê re wê hebê. Wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di nava ya pêşî heya û ya piştî wê hebê wê di nava wan de wê têngîneke sedemî û bandûrî a çawa wê hebê wê, di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê dîn bê ku wê, di dewama wê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di wê nûqtayê de wê mijare wê aheng û venegûharînîya wê ya di dewama hev de ku wê were de wê, bi wê re wê, ya ku ew wê were wê di nava wê de wê bi têtîliyê sedemî wê karibê wê fahmbikê û ankû nekê wê hinekê jî wê li wê bihizirê. Bi nerînek hesan ku mirov wê li wê bihizirê wê ya ku ew piştî wê were wê, bo wê weke ku wê pêwîstîya wê bi ya pêşî wê hebê. Di wê nûqtayê de ew wê ji wê re wê weke ku wê bibê

sedem. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare têngîna sedemê wê, di wê temenê de wê bi têtikiliyek bi bûyina wê ya bi wê re wê bibê. Ev têngîna sedemî û temenê wê bi çavkaniyek fizîkî û heyînî a bi wê re wê karibê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê weke minaq ku wê zaroyek wê bo ku ew bibê wê dêû bavê wê pêwîst bê. Ku ew dêbav nebê û ankû jinek ku ew wê di zikê xwe de biafirênê ew nebê wê ew jî wê nebê.

Mill wê di mijare hizirkirina rewşa fizîkê û di dewama wê de ya hatinê de wê, di wê rengê de wê bi mercê ku ew yê pêşî heyî re wê yê piştê wê bibê re wê, di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizra xwe wê werênê ser ziman. Ew wê, tiştê wê di çerçoveya wê de wê bi têngîna bi ber ya giştî ve ku ew wê di têngînek bi sazûmanî de wê bixwezê ew li wê bihizirê bê. Li gorî mill wê dema ku em bi wê re têngînek destûrî a gerdûnî wê kifşbikin wê, li mercên li gya giştî ku wê lê daxistinê re wê karibê wê bibê. Ku mirov wê çawa bi destûrê wê bibînê wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Di dewama wê de ku wê bûhûrînerîya wê û rastitiya wê bi têngînek derhanînê mantiqî a bi hizirkirîya li ya giştî re wê bi rêgezî wê bibê re wê werênê ser ziman.

Psillios wê dema ku wê di wî nûqtayê de wê bahsa wê di dewamiya hev de hatina rewşa fizîkê a heyinê bi têngîna sedemê re wê bikê ku wê fahmbikê wê bi têngîna ya 'pêşî ku wê weke bi sedemê ve wê girêdayî wê fahmbikê' û ya yên aliyên wê yên din bi mercên ("conditions") wê re wê weke rewşên bandûrî ên ku em bi wê re fahmbikin wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê dema ku mill wê li wê bihizirê wê ji aliyê mijare bandûrê ve wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Minaq wê kesek wê têtikiliya mirina wê bi xwarin nexwarinekê ve wê girêdane wê, 'weke girêdanek venegûhar' wê nebînê. Li gorî wê, dema ku ew xwarin xwar ku ew ne mir ew dikarê bi tiştêkê din bi bandûr bibê û ew bi wê bi mirê. Yanî di wê temenê de tenê weke sedema mirinê wê tenê wê xwarin nexwarinê û ankû xwarin xwarinê wê dana nîşandinê wê teneê wê weke rewşek bandûrî a dîtbar wê, di wê nûqtayê de wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di reng û awayekê de wê werênê ser ziman bê.

Bandûr li gorê wê dikarê ji aliyê sedemekê ve were afirandin. Ê ji aliyekê sedemek din ve wê karibê bi wê were li holê. Di wê temenê de wê, mijare bandûrê wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê teybet bê ku mirov wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê, mijare sedemê, hêncetê û bandûrê wê weke sê aliyên ku ew ji hev cihê wê di wê temenê de wê karibin ew cihê werina fahmkirin bin. Di awayekê de wê, fenomenek wê weke ku wê mill wê werênê ser ziman wê karibê ji yekê û ankû heman merrcê zêdetirî wê karibê bibê xwediyê rewşek têr. Di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê di wê temenê de wê, weke rewşek ku ew wê, bi mijare bandûrê wê di wê temenê de wê, bi hebûna tişta ku ew dibê re wê, di renekê de wê karibê bi wê re wê bi aliyên din re wê li wê bihizirê. Dermanek ku ew wê bo nexweşiyekê wê bê çêkirin wê karibê bo hinek nexweşiyên din ên ku ew di wê dema ku ew dihê çêkirin de ku ew ne di aqilê me de jî bin bo wan baş were. Yan jî em dema ku em bi teknikî amûrekê çê dikin em bo tiştêkê çêdikin. Lê ew dikarê bo hinek tiştên din ku ew bo wan were bikarhanin jî wê karibê bi wê re bi derfetî biafirê. Di wê temenê de wê ev wê weke aliyên wê yên ku wê bi têkiliya mercên ku ew wê piştî wê bûyina wê tiştê ku ew wê biafirin û ew di wan de ku ew wê karibê were bikarhanîn wê di wê temenê de wê karibê ew li wê were lê hizirkirin.

Di awayekê de wê, di renekê de wê, di nava wê de wê, minaq wê di rewşa sedema mirinê de ku ew wê li wê bihizirê wê mill wê ji du aliyên ve wê, li wê bihizirê. Wê ji aliyekê ve wê weke bi sedem û encama vegûhar ve wê li wê bihizirê. Weke ku me bi rewşên weke yên bi bandûrê re wê hanî ser ziman re wê, di renekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ji aliyên din ve jî wê bi sedem û encamên vegûhar re ku ew wê li wê bihizirê bi wê re wê li wê bihizirê. Wê di wê pêvajoyê de wê hemû mercên ku ew wê bi wê re wê rû bidin wê, sedem wê weke hevgirtiya giştî a wan hemûyan jî wê di renekê de wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê, bide dîyarkirin. Minaq wê, di wê temenê de wê ji aliyê têngîna sedemê û mercan û giştîya wan ve fahmkirina sedemê wê, di wê temenê de wê, di wê rewşê de wê bi rewşa encamê ve girêdayî wê di renekê de wê, karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di renekê de wê dema ku wê, bahsa mirinek kesekê wê were kirin de wê, di wê rewşê de wê tiştên ku ew bi wê re wê di wê pêvajoyên de bi mercên wê re bûna sedem wê ne yek bin. Wê sedem wê hemûyan, weke giştîya wan wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê bi rewşa mercan re jî wê di wê temenê de wê, weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin weke ku me li jor bi mijare fizikê û rewşa wê ya li dûv hev hatinê ku me hanî ser ziman wê di wê rengê de wê, di renekê de wê weke ku wê awayekê wê yê ku ew bi wê re jî were fahmkirin wê weke di dewama hev de ku mirov bi wê re wê li

wê bihizirê wê bi wê re wê xwe di renekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di pêvajoya mercê de wê weke ku wê mill wê werênê ser ziman wê ji du aliyên ve wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Aliyê pêşî wê bi mijare rewşek bi pirr mercan re ku ew wê bi wê re wê bibê re wê karibê wê fahmbikê bê. Ji aliyê din ve jî wê weke ku wê mill wê werênê ser ziman wê weke ku wê bo rewşek ew pêkwere wê temembûna mercan di dewama hev de ku wê têrîyekê wê bidina çêkirin bo wê pêkhatinê wê di wê temenê de wê, di renekê de wê, li wê bihizirê. Minaq ku ez li rewşe rêjeyek weke ya bi jahrê ku ew di rêjeyek pirr zêde piçûk de her roj hinekê li kesekê were dayin wê jiyane wî bi carekê wê ji dest negirê. Lê wê dema ku ew jahr di dewama wê de li ser hev hat dayin wê, ew hindikiya wê bi demê re wê têrîyekê wê bi xwe re wê çêbikê û wê piştî wê bigihijê wê astê ku ew wê encamê bi xwe re bide çêkirin.

Ev wê, ne tenê wê di wê rewşê de wê di hemû rewşên din re wê, bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê wê bi têngîna 'merca têr' û ankû 'temembûna mercê' re wê di renekê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Merca têr wê di wê temenê de wê, di wê de wê, ji aliyekê ve wê weke ku wê pêvajoyek wê hebê û hem jî wê ji aliyekê din ve jî wê, sartên ku ew merc bi wê temem bûya re wê di wê de wê weke ku ew wê hebin. Ew wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re ku em li wê bihizirin bê.

Di wê rewşê de wê weke ku em wê têrbûna mercê û ankû temembûna mercê ku wê bi xwe re wê sedemê wê werênê wê êdî wê karibê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê encamê de wê, ya ku wê bi xwezayî wê karibê were fahmkirin wê ew bê ku wê di mercê de wê têrbûn û ankû temembûn wê bi xwe re wê, weke sedeme wê bide dîyarkirin. Sedem wê di wê nûqteyê de wê weke giştîya wê bê.

Di wê rewşê de wê, li gorî mercê wê pêvajoya wê têrîya ku ew wê sedemê bo wê encamê wê biafirênê wê, di wê nûqteyê de wê li gorî rewşên fizîkî û tîrîtî û heyina wan ya heyî û hwd re wê karibê cihêbûnê bi xwe re ew di renekê de ew bide dîyarkirin. Lê hemû merc wê di hanîna li holê a bandûr re wê li gorî awayên xwe û rewşên xwe yên heyinî wê, weynekê wê bileyizin. Ew rewşa gotina weynê wê di wê nûqteyê de wê di dewama wê de wê karibê wê şîrove bikê. Wê mijare weynê û ankû rolê wê di wê nûqteyê de wê, nikaribê wê weke hev di demê li demê de wê şîrovebikê. Wê ji hev cihê wê ew weyn wê bi mercên xwe re wê xwe

bide dîyarkirin. Weyn wê di wê temenê de wê, şîrovekirina mijarê de wê, weke fektorekê bi heyina heyi re wê bi şenberiyekê wê karibê wê fahmbikê. Bi encama wê re wê, karibê wê fahmbikê.

Di wê temenê de wê, merc wê bi xwe re wê weyna ku ew diafirênê wê di rewşa wê de wê, têrbûna ku ew bi wê rê li sedemê û bi wê sedemê encamê vekê re wê bi xwe re wê, di rengê de wê weke ku wê biafirênê. Di awayekê de wê di mijare mercê de wê, tenê wê bi awayekê re wê ne bi derfet bê ku mirov wê karibê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Minaq kesekê ku ew derkeve nava hewayek cemidî û bi wê re nexweş bikeve wê di nerinek gelemperî de wê were fahmkirin ku wê ji hewayaya cemidî ew pê ketîya. Lê ji aliyekê din ve jî wê, rewşa xwe girêdana kes bê, rewşa laşê kes bi têrbûna wê û hêza wê ya li berxwedana wê û hwd wê, weke hinek ali û fektorên din bin ku em di dewama wê de wê karibê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bin. Li gorî têngîna mill ku em ji wê aliyê ve wê li wê bihizirin wê karibin wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman ku wê rewşên weke yên bandûrê û sedemê wê bi hev re wê, di rengê de wê çawa wê ji aliyekê ve wê bi hev re wê karibê wê fahmbikê û ji aliyê din ve wê bi têngînek sedemî wê tenê wê bi awayekê venegûhar a yekali û hwd ve wê bi tenê ku wê nikaribê ew bi tenê were fahmkirin û hwd re wê li wê karibê were lê hizirkirin.

Ji aliyê din ve jî wê dema ku wê mijare sedemê wê werênê ser ziman wê di bin wê de wê hemû rewşên ku ew wê werênê ser ziman wê weke weke rewşên ku ew piştî rûdana û bûna wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê bo bi navkirina têngîna sedemê ku wê di nava mercan de wê, ji rewşa vegûharîniya bi bijartinê ku wê bibê wê ji wê çêtir wê rewşek wê nebê ku mirov wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê dema ku wê bahsa rewşê wê bikê wê bi têngîna sedemê re wê pêşî wê bi heyina wê re wê, di rengê de wê pêwîstîya hebûna wê hebê re wê li wê bihizirê. Minaq wê dema ku em kevirekê diavêjina nava avê û ew kevir dikeve binê avê de wê, bi wê re wê pêşî wê pêwîstîya hebûna kevirekê û avê wê hebê. Piştî wê rewşên weke yên avêtinê û hwd wê bi wê re wê karibê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew wê weke 'rewş' û 'mercên' ku ew bi wê re were lê hizirkirin bin wê li wê bihizirê bê.

Di awayekê de wê mijare hebûna dînyayê û rewşa dînyayê ku ew wê di wê de wê ew rewş wê bibin û wê karibin werina pêkhanîn wê di wê temenê de wê, bi wê re wê weke pêwîstîya wê bi wê re wê hebê.

Di nava mercên ku ew wê bi têtîna sedemê re wê werina li lê hizirkirin wê ew dîngûya ku ew di nava wê de wê bibê wê bi demê re wê çawa wê bibê wê li wê bihizirê. Di têtînekê de wê minaq wê rewşa bûjenî ku wê bi encama bûyina rewşek bûjenî re wê bibê' re ku wê li wê bihizirê wê, di wê çerçoveyê de wê, çawa wê, encamek bi mercên wê re wê bibê wê bixwezê ku ew wê ji aliyekê ve wê fahmbikê.

Minaq wê mijare avêtina kevir li avê ku ew kevir wê di wê de wê herê û wê herê binê avê wê weke têtînek ku wê di wê nûqteyê de wê, li wê bihizirê. Wê di wê nûqteyê de wê mercên ku ew wê rewşê diafirênin wê çawa bin wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê mijare bê lê hizirkirin. Di wê nûqteyê de wê çî rewş wê, di wê de wê, dîyar bê ku wê karibê wê bi wê re wê bihizirê ku ew wê ew kevir wê di avê de wê binkeve. Di wê rewşê de wê, ev rewş wê di renekê de wê weke ku ew wê li wê dihizirê wê, di wê rewşê de wê ji aliyekê ve wê hem weke rewşên ne dîyar bin wê ew wê li wê bihizirê. Di wê rewşê de ku ew rewşa kişîna kutleyê li dînyê nebûba wê ew kevir wê weke ku wê wê mirov wê kariba wê azmûn bikira wê ne bin av bûba. Wê demê wê di wê temenê de wê, di wê nûqteyê de wê ti tişt wê awayê wê ne dîyar bê ku wê bi çî awayê wê bi wê re wê bibê.

Ji wê aliyê ve wê rewşa mijara rewşê û pêhatina wê, di awayekê de wê, bi wê re wê, di wê temenê de wê, weke têtînek dervî ya pêwîstîniyê wê têtîhekê wê di rengê wê de wê bi wê re wê xwe bi wê çerçoveyê wê bide dîyarkirin. Di mijare salixkirinêna rewşê de wê, bi têtîna bûyinê û ankû pêkhatinê de wê, awayekê ku ew weke pêşî ew hatibê dîyarkirin û weke ku mirov wê bi wê re wê pêşbibîbnê ku wê bibîne wê bi wê re wê nebê.

Di mijare sedemê de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê mijare têtîna sedemê wê, bi têtîha mercê û ankû rewşa mercê re wê çawa wê di dîmenekê de wê pêk bibê wê bi wê re wê karibê wê hinekê din li wê bihizirê. Lê li vir wê, aliyekê din a ku wê mill wê li ser wê bisekinê wê bi têtîna sedemê ve girêdayî a têtîna şertûmercên nagativ û pozitiv ên bi têtîna sedemê ve girêdayî wê karibê wê di dîmenekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Li gorî mill wê dema ku em tiştekekê wê li berçav wê digirin wê bi wê re wê çawa wê, di dîmenê û awayekê de wê bi wê re wê, bibê wê bi wê re wê karibê mijare têtîna mercên weke bi rewşên nagativ û pozitiv û hwd re wê bi wê re wê li wê bihizirin. Di rewşek ku wê weke ya di çavdêriyek

weke di rewşek leşkerî de ku wê, kesê weke çavdêr ku ew mijar raziyayî bê wê demê wê, di rewşa hevrast çûyina koma wê ya leşkerî de wê weke rêya şaş bikê û hwd wê bi wê re wê, were lê hizirkirin. Lê ev wê di wê rewşê de wê, ji wê rewşê wê zêdeyî wê, rewşên din ên weke yên plansaziya ku ew li gorî wê tevdigerihin bin û ankû rewşa weke ya aliyê din ku ew çavdêr şaşbikê biçavdêrîyên wî re wê, di rengekê de wê weke aliyên wê yên din bin ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, di dewama wê de wê karibin di nava koma leşker de wê, li ser encama ku ew negativ rûbide wê bi gotinên weke “ku ew erk di cih de ba wê ew encam wê nebûba” û hwd jî wê hizir wê bi wê re wê kkaribin werina ser ziman. Li gorî mill di rewşek weke wê de wê, mijare sedemê wê dema ku wê werênê ser ziman wê bibêjê ku ew ‘sedem wê ji holê ranebê wê ji berçav wê winda bibê. Ew ji berçav windabûn jî wê bi rewşa nebûnê re di hevkeyekê de wê di rengekê de wê weke ku wê rewşekê wê bi xwe re wê weke ku wê bênê li holê.

Li gorî mill wê ji ti tiştê û ankû ji nebaşîyekê tenê encamek wê nebê. An jî wê ne tenê wê encamek bibê. Wekî din jî wê weke encamek wê nebê jî wê, di rengekê de wê weke ku wê karibê wê li wê were lê hizirkirin.

Di awayekê de wê, di rewşa têgîna têkiliyê û bandûrê de wê, ji wê aliyê ve wê, di rewşa mercên nebaş û hwd de wê karibê wê ji wê aliyê ve wê li wê bihizirê. Wê di rewşekê de wê carna wê weke ku wê bi aliyekê din ê baş re jî wê têkiliyekê wê bi wê re wê weke ku wê dênê. Yan jî wê di rengekê de wê weke encama wê rewşa nebaş wê di rewşek din de wê weke di rewşek baş de wê bi wê re wê karibê xwe bide dîyarkirin. Ev wê, di wê rewşê de wê, weke têkiliya wê rewşa wê têkiliya wê bi ya aliyê din ê rewşekê ve wê bi girêdana wê ve wê girêdayî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di wê rewşê de wê, ji wê aliyê ve wê, li ser encama aliyekê ne baş ku wê piştî wê di rewşa tiştêkê din de bi têkiliya wê re wê weke baş wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin wê çawa wê dikarê wê fahmbikê? Wê di serî de wê, bi wê rengê têkiliyê û awayê wê re wê rewş û awayê ku ew bi wê re têkiliyê dênê wê di şêwayekê de wê weke ku wê di rengekê levkir de wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê rewşê de wê demê wê di rewşa wê girêdanê de ku em wê fahmbikin wê rengê wê, di dîmenekê rewşî de wê weke rewşek dîtbar a awayekê gûharînê de wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê rewşê de wê, levkirina aliyê ku ew bi wê re têkili

hat danîn û ya ku ew tîkili hatiya danîn wê, di wê temenê de wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê rengê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê.

Di levkirina rewşêa bi wê re tîkili û girêdan ji aliyê yê ne baş re ew bû wê, demê wê, di wê de wê, ew wê karibê wê were fahmkirin. Ji wê ew girêdan ku ew bi ya din re wê dênê wê demê wê, ew wê weke çavkaniya wê girêdanê ku wê weke nebaş wê bide dîyarkirin wê ew ji wê bi wê girêdanê wê ya ku ew bi wê re tîkilidanînê wê nebaş nekê. Wê di wê temenê de wê di rewşekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê rewşê de wê, di dîmenekê de wê weke rewş wê bi xwe re wê bi sînor wê xwediyê rengê derkkirinê û fahmkirinê bê wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bibê. Di salixkirina wê re wê, di wê temenê de wê, di temenekê epistemikî de ku wê bihizirê wê her ali wê bi wê re wê di rengê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di demên serdema navîn de wê bi tîgînek ontolojikî wê weke ku wê minaq wê, tiştê wê weke haram biheta dîtin wê ew newê xwarin û ku ew were xwarin mirov wê bi wê re wê, nebaş bibê. Ankû jinek ku ew weke ji rê derketî ku ew weke dema ku ew destê xwe bide kesekê weke 'paqij' ku ew wê bi 'lewitê' û hwd re wê, di rengê de wê bi wê re wê, were hizirkirin. Ev wê weke şewayên hizirkirinê ên ku wê di wê temenê de wê ji ya nebaş wê bi tîkiliya wê re wê çawa wê ya ku ew tîkili bi wê re danî wê ew jî wê xirab û nebaş bibê wê bi wê re ku wê were tevkirkirin û hizirkirin wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Mill di wê nûqteyê de wê, bi tîgînek epistemikî wê di mijarê de wê bixwezê wê bihizirê û wê di tîgîna mantiqî ku wê weke ji aliyê ya weke ne baş ku wê bi komek din re wê, tîkiliyê wê dênê ku ew wê weke 'bi koma baş' re tîkili danînê de wê pênase bikê û ankû wê, di wê temenê de wê ew wê, di wê temenê de wê bi rengê reng gûharandinê ku ew wê, weke wê bibê û ankû wê ya ku ew tîkili bi wê re hat danîn wê weke ya din wê bibê û ankû ew tîkili bi wê re hat danîn wê ya ku ew tîkili bi wê ew danî û girêdan bi wê re çêbû ew wê weke wê baş bibê wê di wê temenê de wê, di rengê de wê, bi wê re wê nexwezê bihizirê. Ew bi fenomenî wê bi wê re wê bi ser xwe wê, di wê temenê de wê weke ku wê were dîtin wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Di mijare tîgîna rewşa negatîv û ankû pozîtîv de wê dema ku mirov wê li wê bihizirê wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re

wê, karibê wê bide dîyarkirin. Minaq em ferz bikin ku wê di malekê de wê rewşek weke ya derketina agir wê rûbide. Di wê rewşê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Di wê rewşê de wê di wê rewşê de wê, di rewşa derketina agir de wê nebûna topên agir mivirandinê wê weke rewşa negativ wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Lê wê bi wê re wê hebûna topên mivirandinê wê weke rewşa pozitiv wê di wê rewşê de wê xwe bi wê re wê, di dîmenekê de wê karibê bide dîyarkirin. Wê dema ku wê, mirov wê li ser encamên wan herdu aliyên re wê bihizirê wê li ser wê re wê, ew rewşa êgir wê weke ku wê karibê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Minaq wê dema ku wê, topên êgir nebin wê bi wê re wê rewşa êgir wê nikaribê were xistin bin sehê û wê di dewama wê de wê agir wê mazin û gurr bibê û wê bi wê re wê, şawatên din û ankû zîrarên din wê bi xwe re wê werênê. Wê ev wê weke rewşek negativ bê ku wê xwe bi wê re wê di wê rewşê de wê di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin. Lê wê dema ku em di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin ku ew rewşa hebûna topên mivirandinê wê di wê rewşê de wê di dema ku wê agir wê derkeve de wê çawa wê bi wê re wê li wê mudahale wê were kirin û wê pêşîya mazinbûn û gurrbûna êgir wê di dewama wê de wê di wê rewşê de wê bi wê re wê, di di cih de wê were girtin.

Di wê rewşê de wê, zîrarên ku wê mihtemel ku wê karibin piştî wê, rewşa ku wê nikariban ku ew wê agirê bikin bin sehê de ku wê rûdaban wê di wê rewşê de wê êdî wê weke ku wê rûnedin. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Ji wê nûqteyê wê dema ku wê minaq wê li gorî mill wê bê ghiştin wê rewşa têngîna sedemê wê di wê nûqteyê de wê karibê wê ji herdu aliyên ve wê bi encamên wê re wê karibê wê di rengekê de wê bibê. Wê dema ku ew agir ew derket û ew şawat û zîrarên ku ew wê bibin ku ew bûn wê hingê wê weke sedema wê bi derketina êgir re wê, di rengekê de wê bibê. Lê ew pêşîyên bi rewşan ku wê di ahengekê de wê bibin wê bi wê re wê, di awayekê de wê temenê wê rewşa sedemê wê di dîmenekê de wê bi xwe re wê biafirênin.

Mill wê di çerçoveya têngîna encamê de ku wê bi wê re wê bigihêjê têngîna sedemê wê, bi têngînek dîyardayî a mayinda re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ev jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di

dewama wê de wê bi wê re wê, di reng, awayekê û şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Minaq ku em dîsa li minaqe derketina êgir vegehin em dikarin wê bibêjin ku wê fektorên weke yên hewayaya oksijenê ku ew hebûna wê û nebûna wê di wê rewşê de wê çawa wê weke fektorekê wê bileyizê wê karibê wê ji wê ji aliyekê din ve wê li wê bihizirê.

Dmijare têngîna mercê de wê, rewşên wê yên ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê a weke ya mayinda, bûhûrîner, nêz û dûr û hwd wê, di wê rewşê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di mercên dûr de wê weke fektorên ku wê ji dûr ve wê bi bandûr bikin re wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di nava têtîliya mercê û bandûrê de wê têtîliya ku wê fahmbikê wê di rengekê de wê, çawa wê karibê wê fahmbikê? Di aslê xwe de wê di mijare têngîna mercê de wê bi ya bandûrê re wê, di wê rewşê de wê, di ahengekê de wê, bi wê re wê bibê. Wê di wê nûqteyê de wê fektora ku ew weke diyarde wê bandûr dikê û ya ku ew bandûr dibê jî wê di rengekê de wê, ji hev cihê bin û wê di nava wam de wê ahengek wê nebê. Ber vê yekê wê rewşên weke yên gûharînê wê dema ku ew dibin wê bi wê têtîliya wê re wê êdî wê biafirin û wê xwe di reng û awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Mînaq di wê rewşê de ku mirov wê bii wê re wê li wê bihizirê wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê rewşa aliyekê ku ew wê li ya din wê bandûrê wê bikê wê di wê rewşê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê ev wê xwe bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Ev jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di dewama wê de wê fahmbikê bê.

Di awayekê de wê, di wê rewşê de wê, bi wê re wê, karibê wê li wê bihizirê ku wê aliyê din ê ku wê, bandûr wê li wê bibê jî wê di wê nûqteyê de wê di heman rengê de wê karibê wê fahmbikê. Wê di wê nûqteyê de wê, çerçoveya têngîna fektora bandûrê ku em bi wê re wê fahmbikin wê, tîrîtî û hwd ku wê rewşên ku ew bi wê re wê bibin wê, di wê rewşê de wê kijan aliyê zêdetirî wê bi wê re wê li ser ya din re bê wê, bi wê di rewşa bandûra wê de wê zêdetirî wê hebê. Mînaq wê, li aliyê mêzinekê sê kiloyan dênin û li aliyê din deh kiloyan dênin wê bêgûman wê aliyê din wê, li ser yê din wê bikeve. Ev wê di rewşên din

ên bi fektorî ku mirov wê karibê fahmbikê wê bi wan re jî wê di rengekê de wê weke ku wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin.

Wê jî wê, dikarê wê fahmbikê ku wê mijare wê, di wê rewşê de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Em di wê nûqteyê de ku em vegehirina li ser têngîna sedemê wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê ji wê aliyê ve wê bi awayekê din re wê bi mijare mercan re wê weke ku me li jor bi aliyê pozitiv û negativ re wê hanî ser ziman wê hinekê din wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê, sedemê wê bi wê re wê ji du aliyan ve wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Aliyê pêşî wê ew bê ku wê têngîna sedemê wê weke hev girtina giştiya hemûya pozitivî û negativî bê. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê pêşî wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Aliyê din jî wê bi rewşa wê ya fektorî wê di wê temenê de wê dikarê wê bi wê re wê fahmbikê.

Li vir wê, di awayekê de wê, gotinên mill wê bi têngîna sedemê re wê aliyekê wê yê din wê bikê ku ew wê li wê bihizirê. Ew jî wê têngîna 'qada sedemî' bê. Wê derfet di wê têngînê de wê hebê ku mirov wê bi gotina gotina sedemê re a qada levbênê û fahmbikê.? Yan jî wê gotina 'qada sedemê' wê çawa wê bi derfet bê ku mirov wê fahmbikê. Di wê nûqteyê de wê cihê fahmkirinek bi wê rengê wê bi wê re wê hebê ku mirov wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê, têngînên weke 'bi fêrsa bijartinê a fahmkirînê re bê û ankû, bandûr û sedemên cihê wê di rengekê de wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê dema ku em bahsa sazûmanîya li şûnê a sedemî ku em bahsa wê bikin wê di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din ê bi fahmkirînê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di têngîna sedemê de wê têngîha sazûmanê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di awayekê de wê, di têngînek bi wê rengê de mill wê di wê rengê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê ku ew bi têkiliya sazûmanî wê bi têngîna gotina 'bêmercîyê' û hwd re wê, di rengekê de wê, berfireh bikê. Mill wê dema ku wê di wê nûqteyê de wê bahsa têngîna sedemê wê bikê wê di awayekê de wê bi şûnpêya wê re wê çawa wê bi girêdanekê sazûmanî û di ahengekê de wê bi wê re wê, were lê hizirkirin û fahmkirin bê. Ji aliyê din ê duyem ve jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku wê, rewş

wê di dewama hev de ku wê weke sedema hev wê were. Minaq wê weke hatina şev û rojê û ankû roj û şevê li dûv hev.

Mill wê dema ku wê bahsa têngîmna sedemê wê bikê wê ji aliyekê din ve wê bi wê nûqtaya sazûmanê ve wê lê hizirkirina bi təkiliya sazûmanî (association) ku ew weke têngî bê û ankû ne têr bê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Weke ku me li jor hanî ser ziman wê bi têngîna şev û rojê re ku wê li dûv hev wê were re wê bi tenê bi sînor wê di rengekê sedemê û hwd de wê nikaribê wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê bi têngîna wê re wê, rewşa ahengî û di dewama hev de hatinê a bi têngîna rewş û mercên ku wê bi wê re wê sedem wê were fahmkirin re wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Minaq wê di rewşa şopandina li dûv hev de wê, mill wê werênê ser ziman ku wê aqilê mirov wê bi wê wê pêbawer nekê ku wê, şev û roj wê li hev hev wê were. Di wê nûqtayê de wê ya ku wê mirov wê bi wê sedemê wê bi wê bawer bikê wê, hatin û çûyin û ankû derketin û çûna ava a rojê bê. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Li gorî wê heka roj derketina wê û ankû çûyina wê ya ava nebê wê di wê nûqtayê de wê, ew têngîna dewrûdayimiyê a weke bi roj û şevê û hwd re jî wê di rengekê de wê mirov wê bi wê re wê bibînê û têbigihê ku wê nebê.

Di wê nûqtayê de wê, di çerçoveyê de wê, ew wê, di temenê rêgezêk fîzîkî a ku wê di temenê wê pêvajoya azmûnkirinê de ku ew wê weke tefkir bikê wê bi wê re wê di şêwa û rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di her rewşên ku wê di wê de wê gûharin wê bibê wê di wê de wê gûharin wê temenê wê bi wê gihiştina derkkirinên cihê ên ku em dikarin wê di wê temenê de wê bi wê re wê di şêwa û rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bê.

Di wê temenê de wê rewşa gûharinê bi mercê ve girêdayî bê. Wê ya mercê jî wê bi rewşa fîzîkî û rêgezêk wê ya ku ew wê bi wê re wê pêkwere re wê bibê û wê xwe di dîmenekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê di têngîna li dûv şevê hatina rojê wê, ne di rewşek weke ya ku wê, di wê temenê de wê weke di rewşek pêwîstîni de wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê. Di wê temenê de ew wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê tenê wê ya ku ew dihê wê piştî ya ku ew heya ku ew dihê û dibê re wê werênê ser ziman bê. Ew heyina ya berê ya ku ew wê bibê wê, di wê temenê de wê, karibê wê di rengekê weke hiyararşîkî de wê li dûv hev wê fahmbikê û wê kaeribê wê werênê

ser ziman wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di dewama wê de wê, dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê di mijare rewşa ya berê û ya piştê ku wê werê de wê, di awayekê de wê, bi hev ve wê girêdanek wan ya ku em bi ontolojikî û hwd re wê fahmbikin wê weke ku ew wê nebê. Wê vajî wê di temenekê têgînek epistemikî ku ew bû re wê bênê ser ziman. Di dewama wê de wê ya tiştê ku ew bû wê weke tiştê bê û li şûna wê tiştê wê karibê tiştê din ew li şûna wê bibê.

Di ya ku ew piştî ya heyî wê bibê de wê, dîyarkirinek wê nebê ku ew wê çî û wê çawa wê bibê. Ew wê, di wê temenê de wê ne di têgînek pêwîstî de bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Di mijare wê de wê, di nava ya pêşî û ya piştê de wê, karibê wê di dewama hev de wê weke sedemekê bi hev re wê fahmbikê û ankû wê mirov nikaribê wê fahmbikê jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê di wê çerçoveyê de wê weke bi fêsek fahmkirinê wê xwe di mejiyê mirov de wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê nûqteyê de wê di çerçoveya ya ku ew wê li dûv hev wê were wê, di wê nûqteyê de wê, ew bi sedemî bê û ankû ne bi sedemî bê wê çawa wê bi wê re wê were lê hizirkirin û fahmkiirn wê di wê çerçoveyê de wê şewayekê fahmkirinê wê bi wê re wê weke ku wê werênê li holê. Di wê rengê de wê di rengê de wê, venegûharên li dûv hev ku ew wê, bi wan re wê li wê bihizirê wê bi wê re wê, di wê rengê de wê çawa wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê wê di dîmenekê de wê bixwezê ku ew ew bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê, mill wê bixwezê ku ew di rengê de ew mijare rewşên weke şev û rojê û di dewama hev de hatina wê ku wê çawa wê bibê wê di demên berê de wê di nava felsefeyê de ku wê çawa wê weke 'dervî azmûnên me wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê, bi nerînek rexnegirî wê, di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê, hilde li dest. Di wê rewşê de wê bixwezê ku ew wê bikê mijare fahmkirinê.

Di wê rewşê de wê, dema ku ew wê, li wê bihizirê wê, bi mijare têtîna sedemê û bandûrê ku wê, çawa wê, weke ji hev cihê wê were fahmkirin wê weke rewşek ku wê bi azmûnê wê karibê wê fahmbikê bê.

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ku mirov wê werênê ser ziman wê mijare li dûv hev hatina weke bêmercbûyina wê, bi gûharina mercî a venegûhar ku wê di mijare sedemê de wê bi têtîna gûharînê re wê di rengekê de wê weke ku wê were fahmkirin bê.

Ew di nava ya bi merc û ya bê merc de ku wê bi wê re wê li wê bihizirê wê ya ku wê bi merc wê û ya bêmerc wê bi têtîna azmûnê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin bê.

Di awayekê de wê rewşa baweriyên jî wê di dîmenekê de wê weke ku wê ji wê rewşa dewrûdayimîtiya me ya bi fahmkirinê û çavdêriyê wê bê fahmkirin wê ji wê xwe bide dîyarkirin. Di wê rewşê de wê, di awayekê de wê, di mijare têtîna sedemê de wê, weke hem ji aliyê ya aliyê bimerc û ya aliyê bêmerc ve wê di têtîna û rengekê de wê weke ku wê mirov karibê wê fahmbikê bê.

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din mill wê bahsa hebûna du sedeman a bi hev re wê bikê. Wê dema ku ew du sedem bi hev re bin wê, bandûra wan li hev wê bibê. Di mijare du sedeman de wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê, ji aliyekê din ve jî ez, dikarim wê bibêjim ku wê weke bi serê xwe wê dervî wê weke bi serê xwe wê hebê. Di wê temenê de wê rewş wê, di wê rengê de wê dema ku ew wê rewşa sedemê diafirênin wê, di wê rewşê de wê, bi têtîna wê ji aliyekê din ve jî ku mirov wê li wê bihizirê wê karibê wê fahmbikê ku wê çawa wê weke aliyekê wê yê din wê, mijare sedemê bi têtîna wê, cihê bi fêrsên fahmkirinê wê karibê were fahmkirin.

Di wê nûqteyê de mirov dikarê wê mijare sedemê a bi hev re wê, ji sê aliyan ve wê fahmbikê. Aliyê pêşî wê weke ku em dikarin bi rewşa birehe rojê ku wê, gerwêrk wê li wê bibin û wê bi wê re wê, di rengekê de wê bibê û wê li bin wê çawa wê bi kişîna kutleyê wê bibê wê weke aliyê ku wê li hev bikin û ankû rast werin bin. Di wê nûqteyê de wê, di rewşa têtîna bireha rojê û hebûna gerwêrkê wê, di wê rewşê de wê, dema ku em di dewama wê de wê têtîna kişîna kutleyê wê fahmbikin wê karibê wê fahmbikê ku wê li şûna weke rewşna li dûv hev wê werin wê weke rewşna di rewşa xwe de ku ew hena û ne di dewama hev de ku ew dihên bin wê di dîmenekê de jî wê karibin têtînekê di mejiyê mirov de bidina çêkirin.

Di mijare têngîna sedemê de wê, di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê weke bi bêmerc wê weke ku wê bi rewşê were lê hizirkirin wê dîmenekê wê bi xwe re wê, bide dîyarkirin. Mill di mijare sedemê de wê têngîna bêmercîtiyê wê weke aliyekê ku wê çawa wê li ser têngîna azmûn û cerbê re wê mijare rewşê wê fahmbikê û wê têtikiliyên nava bandûr û sedemê wê bi wê re wê fahmbikê wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, şiroveyên wî yên li ser têngîna bêmercîtiyê re wê, di dîmenekê de wê weke tevkeriyek giring a mill a di mijare sedemê de jî bê.

Em dîsa vegehirina li ser aliyên din ên sedemê. Wê weke aliyê wê pêşî ku wê bi têngîna weke ya rewşa birehe rojê û bi serê cihê weke rewşa kişîna kutleyê ku mirov wê karibê bikê wê bi wê re wê xwe di ahengekê û levhatinekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ji aliyê din ve wê, di çerçoveya wê rewşê de wê weke rewşa pîrsedemiyê de wê têngîna di heman tiştê de du sedem ku wê bi hev re wê karibin ne di rewşek levkîrî de ku ew ew werina fahmkirin bin. Aliyê din ê sêyem jî wê weke aliyekê wê yê din ê sêyem jî wê bi mijare têngîna du sedeman ku wê weke bi hev re di ahengekê de bin û wê bandûra wan di çerçoveya bandûr û sedemê û hwd de ku wê li hev wê hebê bê. Minaq ku em di wê çerçoveyê de kirpendinekê bikin weke rewşeka kişîna kutleyê û ya bireha rojê ku wê, têtikiliyek wê ya ku wê, pêwîst bê ew bê kifşkirin û azmûnkirin a bi rewşa weke ya germê û hwd re ku wê li wê hebê bê. Di wê temenê de wê aliyên din wê karibin bi wê re ew werina kifşkirin. Ew wê, di wê rewşê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê.

Mill wê dema ku em têngîna wî ya sedemê wê hildina li dest wê divê ku mirov wê ji aliyekê din ve jî wê werênê ser ziman ku ew wê ji aliyekê ve wê weke ku wê bixwezê têngîna sedemî a kirdeyî ku wê hume wê bi gotina 'têtikiliyên sedemî wê zêhn wan pêşnûma wê bikê' wê, di wê rengê de wê weke aliyekê hundûrînî ê zêhnî û kirdeyî wê, ji têngîna mill a ku ew wê bi têngîna xwe ya sedemî a bûjenî û ankû fîzîkî wê bi wê re wê li wê bihizirê re wê, bi dîmenekê wê re wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare kirdeyê û bûjenê wê weke du aliyên ku ew wê di wê temenê de wê bi wê rengê wê li wê bihizirê. Ew têngîna hundûrînî a bi zêhnî ku wê bi têngîna sedemê re wê hume wê li wê bihizirê mill wê ji aliyê din ve wê di nava renekê weke ya bi têtikiliya nava kirde û bûjenê re ku wê weke kirdeya weke ya

hundurê wê û bûjen wê weke ya hebûna dervî a weke qalik û hwd bê wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê têtîna sedemî a bûjenî wê, di wê rengê de ku mill wê di rengê de wê dîmenekê wê bêtê ser ziman wê ji aliyekê din ve jî wê ji ya hume a kirdeyî wê, di rengê û pêvajoya wê ya herikinê û fahmkirinê û hwd re wê weke ku wê ne dût bê.

Wê dema ku wê, mill wê têtîna sedemê wê weke têtînek ku ew bi xosîsîya xwezayê ku ew wê li wê bihizirê wê, di wê temenê de wê, ji aliyekê ve wê bixwezê bi mijare xwezayê û hizirkirina wê re wê, çerçoveyek hizirkirinê ew wê, dêne li holê.

Di mijare têtîna bi têtîliya sedem û bandûrê de wê rengê ku wê hume wê bi reng û awayekê derûnî de wê weke ku ew wê li wê bihizirê mill wê bixwezê ku ew bi têtîna xwe ya xwezayî wê li ser temenekê felsefeyî wê bixwezê ku ew wê bi temen bikê. Her timî kirpendinên wî yên di çerçoveya gotina felsefeyê de a bi wê re ku wê bikê wê sedemek wê ya ku wê ji wê aliyê ve jî wê fahmbikê wê hebê.

Wê tûra hizirkirinê û têtîliyê ku wê hume wê bi têtîna têtîli û sedemê wê di zêhnê û çerçoveya wê de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê, di çerçoveya têtîna mill de wê weke bi têtîna xweza û felsefeyê re wê ji aliyekê din ve wê fahmbikê. Ew wê, felsefeyê wê, weke bixwezê weke şewayekê hizirkirinê ku ew bi wê şewayekê zanyarî bi wê çerçoveyê ew li ser fahmkirinê re wê pêşbixê wê bi wê bixwezê ku ew li wê bihizirê.

Di wê nûqtayê de wê dema ku em mijare têtîna 'têtîliyê' bi serê xwe wê weke mijarekê wê di wê rewşê de wê hildina li dest wê di wê rengê de wê hem di nava hizrên hume de jî û hem jî wê, di hizrên mill de jî wê di dîmenekê de wê, xwe bi rengê şenberîya li ser heyina fizîkî re ku wê bide dîyarkirin re wê, di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Ber vê yekê wê, mijare têtîliyê wê weke bi têtîna 'têtîliyên sedemî ku wê aîdî tiştên bûjenî bê' re wê, di dîmenekê de wê weke ku wê bi wê re wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin. Di çerçoveya têtîna pêvajoya sedemî a pêşî û piştê de wê weke ku ew wê bi wê re wê weke ew di hemaniyekê de wê bibînê wê, bi wê rengê wê weke dîmenekê hizirkirinê wê xwe bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê dema ku em bi wê bihizirin wê weke ku wê di çerçoveya têtîna mill de wê karibê wê bibêjê ku ew wê, ew xwezayê wê weke sazûmanek bi fenomenî ew wê dibînê. Li ser wê re mill wê bixwezê wê bêtê ser ziman ku wê, sazûmanîya wan fenomenan bi awayekê pergali û rasyonali wê bi wê weke rêyek hizirkirinê a razber

wê weke xwe li gorî wî bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê, bahsa têkiliya sedemî wê bikê û wê ne weke di dewamiya hev de ku ew dihê wê weke xwediyê pêvajoyek fahmkirinê a fahmkirinê bê.

Weke aliyekê wê yê din ku ew wê bi mijare têtîna sedemê re wê li wê bihizirê wê têkiliya sedem û bandûrê wê di çerçoveya demê de wê di heviyekiyeye de bê re wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê, di wê rewşê de wê, sedem wê berî bandûrê wê were û ankû wê piştî wê were wê weke mijare zêde giring wê xwe di wê temenê de wê, di rengekê de wê, karibê wê bide dîyarkirin. Di çerçoveya têtînen mill ên di wê warê de ku mirov li wê bihizirê wê karibê wê, di bin hinek awayna de wê li wê bihizirê. Aliyê pêşî wê di heviyekiyek sîncordarî de bê. Aliyê din ê duyem wê, weke bi hev ve girêdayî bê. Aliyê din ê sêyem jî ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê wê sedem wê berî bandûrê wê were û ankû wê piştî wê were bê. di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wî, Wilkie wê, dema ku wê bahsa hizrên mill wê bikê wê di wê nûqteyê de wê, bi têtîna wê re wê, bahsa 'berê bandûrê hatina sedemê' wê bikê. Ew wê di wê temenê de wê bi mijare demê a bandûrê kin û ankû dirêj re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. (Çav:J. S. Wilkie(1950), "The Problem of the Temporal Relation of Cause and Effect", The British Journal for the Philosophy of Science, Vol. 1, No: 3, p. 210-211).

Wê çavkaniya wê têtîna Wilkie wê, têtînen mill ên ku ew wê li gelek deverên xabate xwe ya li ser pergale mantiqê ku wê werina ser ziman de ku wê bahsa wê bikê bê. Lê mill wê dema ku ew wê dikê jî wê di çerçoveya têtîna sedemê de wê, dema ku ew wê li wê bihizirê wê, bi mijare bandûrê wê pirsên ku ew li ser wê bikê ku ew wê bandûr wê berî wê û ankû wê piştî wê were wê bipirsê û wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê mijare bandûrê wê di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Ew wê lêpîrsînê li ser gotinên mirov ên ku ew di nava jîyane xwe de wê bêtê ser ziman û wê bibêjê ku wê, bandûr û sedem ku wê di bi hev re wê, di heman de wê werin ku wê bahsa wê bikê wê li ser wê re wê ew wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê. Di wê demê de wê dema ku em dibêjin wê, şîneyî wê bi têtîna çavkaniya wê têhan rojê bê. Ankû wê, roheniya rojê bê. Wê dema ku em wê dibêjin em wê têtîna sedemê wê, weke ku

wê li şûn ya bandûrê wê dihêlin wê di dîmenekê de wê, renekê fahmkirinê wê bi wê re wê weke ku wê xwe bide dîyarkirin. Wê dema ku em ji aliyekê din ve wê dibêjin ku “wê, dema ku wê av nebê wê demê wê jîyan jî wê nebê” em bi wê re wê, di wê temenê de wê di renekê de wê ku wê, bandûrê wê li dûv sedemê wê, di renekê de wê bi wê re wê, dihênina ser ziman.

Wê demê wê, dema ku em bi wê re wê li têtîna mill a weke bi hev re di hamen de wê hebin ku em li wê bihizirin wê, demê em dikarin wê bibêjin ku wê mijare têtîna sedemê wê piştî bûyina wê ne weke tişteke û ankû fenomenek ku ew dibê û wê piştî wê bandûra wê dervî wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin û domandin. Wê demê ku em bi wê rengê wê bibêjin wê mijare sedemê wê weke ku ew wê, pêvajoya bandûrê wê weke ku wê ji xwe wê dide destpêkirin û ew wê bi xwe wê li şûn wê ya têtîna bandûrê wê bimênê wê dîmenekê fahmkirinê wê weke ku wê xwe bi wê re wê di dîmen û awayekê de wê bide dîyarkirin. Lê di aslê xwe de wê mijare sedemê wê bi wê re wê, di wê temenê de wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Ji aliyekê din ve jî wê dema ku em bi wê têtînê wê li wê bihizirin wê dikarin wê bibêjin ku wê, dema ku me got ku wê bi hev re wê hebin ku em wê bibêjin wê demê heta ku ew bandûr wê hebê wê ew sedem jî wê weke ku wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê hebê. Ev wê, di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê xwe di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şewayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di mijare têtîna sedemê de wê dikarê wê werênê aser ziman ku wê mijare sedemê wê, di wê rengê de wê, weke pêvajoyek ku wê weke ku me li jor wê, di çend awayan û rangan de wê hanî ser ziman wê demê wê weke di dîmen û renekê pêvajoyî de wê xwe di şewayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê demê wê bi wê re wê, ev wê karibê wê were fahmkirin ku wê mijare sedemê wê demê wê çerçoveya wê, weke çerçoveya bandûrê wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Di hundurê sedemê de wê mijare bandûrê wê di wê rengê de wê weke fektorekê ku ew wê bi wê rengê a aktiv ku mirov wê di çerçoveya têtîna sedemê de wê fahmbikê wê bi wê re wê, di şewa û renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê rewşê de wê jî wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare sedemê wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê mill wê dema ku ew wê, di

rengê de wê bi wê re wê bihizirê wê, pêvajoya sedemê wê di heviyekî û weke heviyeka di hemanekê de ku wê weke bi bandûrê re wê, di rengê de wê hebê wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê rewşê de wê dema ku em bahsa təkiliya bandûr û sedemê bi hev re wê bikin wê demê wê bandûr wê weke pêvajoyek xwe domandinê bê. Wê dema ku em rewşa şawata laşe kesekê ji rojê wê li berçav bigirin. Wê di wê temenê de wê, bi têhna rojê wê, di wê temenê de wê were dîtin û wê, dema ku ew têhn lê da wê karibê wê, weke ew rewş xwe di rengê de bide domandin. Lê her rewş wê, ji aliyekê din ve jî wê weke xwe di awa û rengê de wê nemênê.

Minaq wê di rengê de em dikarin rewşa rojê û rohnîya wê dikarin wê tekdir bikin. Em dema ku em li rohnîya rojê dihizirin em ber ku em bi wê dijîn em wê tekdir dikin. Wê dema ku em rohnîya rojê em bi wê nejin wê demê em tekdir bikin ku ew wê hebê? Yan jî wê di wê rewşê de wê weke aliyekê wê yê din ku wê, mirov wê karibê wê li wê bihizirê wê, di wê temenê de wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Yan jî rewşa bandûrekê wê bi tevgerê ku wê bibê û ankû vajî wê weke rewşa tevgerê b i bandûra wê di wê temenê de wê, dikarê wê li wê bihizirê. Wê dema ku wê, di awayekê de wê, tevger wê, bi wê re wê, çawa wê, encamê wê bi xwe re wê, di rewşa leş û hwd de wê bide dîyarkirin wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di rewşa têtîna təkiliya bandûr û sedemê de wê weke aliyê wê yê din wê bi têtîna 'sedemên mayinda û yên jî 'sedemên kokenî' bin. Wê di wê temenê de wê, di wê temenê de wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di awayekê de wê dema ku wê mill wê li wê bihizirê wê, bahsa rewşa bi heman sedemê û ankû fenomenê ew rewşên ku wê bi wê re wê bibin wê karibê bahsa wê bikê bê. Di dewama wê de wê bi wê re wê, karibê wê li wê bihizirê ku wê rewşa fenomenekê ku wê bibê wê bi bûyina merc û rewşên wê yên temenê weke pêwîstîni wê bi wê re wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê.

Minaq wê bahsa wê têtîna sedema mayinda wê bikê wê bi wê re wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê ku wê, çawa rewşa azmûna mirov a li dînyê ve girêdayê wê di rengê de wê li wê bihizirê wê, li ser wê bisekinê. Di wê nûqtayê de wê li ser koka wan wê dema ku wê bihizirê wê ew wê werênê ser ziman û

wê bibêjê ku ´mirov wê zêde nikaribê li ser koka sedemên mayinda gotinek şenber wê bibêjê. Di wê temenê de wê ya ku wê bi yekawayê wê çawa wê bibê û ankû wê nebê wê li ser têngîna destûrê re wê, di rengê de wê weke ku wê karibê wê bibêjê bê.

Wê dema ku wê bahsa wê, têngîna sedemên mayinda wê bikê wê ne tenê wê bi têngînek bûjenî wê li wê bihizirê. Li gorî wî bi awayê din ê weke dervî wê ku mirov wê bi têngîna kirdeyî wê li wê bihizirê jî wê di wê temenê de wê bi wê re wê hebê. Di wê rewşê de wê, têngîna ´bûjenên zêhnî´ û ankû bûjenên aqilî wê, di rengê de wê xwe li hişê me bidin ku em li wan bihizirin. Di wê nûqtayê de wê, têngîna sedemên mayinda wê, ne tenê wê weke bi rewşek bûjenî lê wê carna wê bi rewşek rûdawî ku ew bûya re wê karibê wê li wê bihizirê. Di wê nûqtayê de ku mirov wê minaqekê wê di mejiyê xwe de wê çêbikê wê dikarê wê rewşa pêkhatî ku mirov wê weke kirde û fenomenek ku em bi wê li wê bihizirin wê di wê nûqtayê de wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Ya ku ew bûyî ku em çawa wê nikaribin wê, weke nebûyi wê tefkir bikin wê di wê temenê de wê weke fenomen, dîyarde û ankû heyinek ku em wê nikaribin wê redbikin bi wê temenê wê bi wê re wê, di rengê de wê bibê bê. Di wê rewşê de wê di rewşa wê de wê, mijare ya mayinda wê, di wê temenê de wê, bi têngîne wê, di wê rengê de wê, weke têngînek hişmendî ku ew çendî ku wê weke rewşek bûya û mirov wê di wê temenê de wê bi wê bûyina wê re wê dikarê wê derkbikê jî lê wê pêwîstîya bi azmûnkirina wê hebê. Di wê temenê de wê ew jî wê di wê temenê de wê bibê ku wê, çawa wê, di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe bi wê re wê, di wê temenê û rengê de wê bide dîyarkirin ku wê, çawa wê, ew wê piştê wê ji aliyê mejiyên din ên ku ew wê bijin di dewama yên ku ew hena de ku wê bibin û wê ew wê fêr bibin wê bi wê re wê ew wê bikin. Yanî wê di wê temenê de wê di mijare wê de wê, weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di mijare rewş û têngînen weke yên ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, di wê temenê de wê xwe di reng û awayekê de wê bide dîyarkirin. Di rewşa ya mayinda de wê weke têngînek ku ew di demê de heya wê, di rengê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ew di wê çerçoveyê de em wê dizanin ku wê, tiştê ku ew dibê wê weke bi heyinekê wê hebê. Wê dema ku em di demê de wê li tiştê wê di hizirin em dizanin ku ew bûya. Ku ew tişt bi fizikî ew ji holê herê jî wê di zêhn û hiş

de wê ew wê weke ku wê hebê û bûbê wê hebê. Wê demê wê di wê temenê de wê, tişt wê bi kirdeyî û têngînek fenomenî wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê, di mijare têngîna kokê de wê, di wê temenê de wê dema ku em weke ku me li jor wê hanî ser ziman wê, weke bi derfet bê ku ew were zanîn ku em li wê bihizirin em çawa wê dikarin wê fahmbikin? Yek; wê bi wê re wê weke aliyekê ku wê, tiştêk weke hebê û newê zanîn wê karibê ji wê gotinê were fahmkirin bê. Ya din a duyem; jî wê karibê weke ku ew nebê ku em li wê bihizirin jî ku ew weke hebê lê ew ku ew nebê. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê dema ku ew nebê û em nizanim ku ew nîn a wê, ew wê ji me re wê weke nepeniyekê wê were. Di wê rengê de wê, ev wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Mill wê di wê temenê de wê di pêvajoyek weke di rengê li dûv hev dihê wê, di wê temenê de wê, bi têngîna weke ya 'fenomena pêşî' de wê, li wê bihizirê û wê, ji wê bi têngînek destpêkî wê bi wê re wê, li wê bihizirê û wê fahmbikê. Di wê temenê de wê dema ku wê bi mijare fenomenê re wê li wê bihizirê wê, di renekê de wê ku wê di çî reng û awa û mercê û şartê de wê hebê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li gorî wî fenomen wê ne bi têngînek bêsînor a sedemî bê ku mirov wê fahmbikê. Di wê temenê de wê, di renekê de wê bi wê re wê, weke bi têngînek mayinda ku wê xwe bi sipêrê fenomena heyî a pêşî wê hebê û yan jî wê di wê temenê de wê di renekê de wê hebê.

Minaq em i ro ku em di sale 2017an de dijîn ku em bibêjin sê hezar sal berê wê, mitanî wê, xwediyê sazîmanek civakî ku ew wê di wê demê de wê bi wê rengê wê di wê de wê bijîn û wê piştî wan wê di dewama wan de wê mittanîyî wê werin û wê piştî wan heta demên piştêrê ên kurdistanê wê kurdistanî wê xwediyê pêvajoyek jîyanê bê, wê di wê temenê de wê weke pêvajoyek li dûv hev wê weke ku em wê qast dikin wê bi wê re wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin. Di wê çerçoveyê de wê ya ku ew berî i ro bi sê hezar sal berê jîyanbûyî em î ro wê nikarin wê bibêjin ku ew nebûya. Wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê, bi wê re wê, di wê temenê de wê, bi têngîna sedema mayinda re wê, di renekê de wê karibê di şewayekê de wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Wekî din wê jî wê, dikarê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê ku wê çawa wê, di dîmenekê de wê, bi wê re wê

li wê bihizirê ku wê mijare bûyinê wê, di rengekê de wê piştî pêkhatina wê, weke bûjenek kirdeyê jî wê di wê temenê de wê piştî bi hiş, û şenberkirina wê di fahmkirinê de wê ew wê hebê. Wê, di wê temenê de wê dema ku ew were jibîrkin jî wê newê wê wateyê ku ew nebûya. Wê, di wê temenê de wê, di wê rengê de wê weke ku ew ji hişê me çûbê û ankû newê bîra me wê, di rengekê de wê bi wê re wê weke ku ew wê bibê bê.

Wê dema ku wê, mill wê bi gotina 'gerdûn wê bi tememî wê di awayekê sabît a ku ew li hev dişopênê ji diyardeyên bi serê ku ew bi hev re hena wê ji wan wê biafirê' re wê, werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê ahenge ku ew wê li wê dihizirê wê, di rengekê de wê, xwediyê têngînek gerdûnê ku ew wê, fenomenên wê di rengekê de wê, hev temem bikin û wê di ahengekê de wê bi hev re wê hebin re wê, bê ser ziman.

Weke aliyekê din jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare bandûrê wê di nava wê de wê, hertimî wê di ahengek weke bi têngînek têr û tîrî de wê bibê. Lê wê di wê nûqteyê de wê ji ali û rexek din ve jî wê weke ya zêde wê li ya din wê bandûra wê, di rengekê de wê weke ku wê bi rewşa zêdebûyina wê di awayekê de wê weke ku wê hebê.

Mill wê di dewama wê de wê dema ku wê li ser têngîna sedemê wê bihizirê ew wê, di wê de wê li pirraniya têngîna sedemê wê zêde ne hizirê û heta ku wê weke ku wê bi wê bawer nekê. Di wê temenê de ew wê, di wê temenê de wê mijare sedemê wê bi ahengekê wê, bi ya ku ew heya re wê, di nava sînorekê ku wê bi wê rewşa fîzîkî re wê bibê re wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê aliyekê wê yê din ê ku mirov wê bi hişmendîya xwe de wê bi wê re wê çawa wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di serê xwe de wê bi wê re wê weke ku wê biafirênê.

Li gorî wî wê, dema ku em li tiştê dinerin wê di destpêkê de wê weke ku wê di temenê wê de wê ti sazûman wê weke ku wê nebê wê were berçav. Lê wê di dema ku mirov wê, bi wê yekawayîya wê re wê, çawa wê, di wê de wê, bi têngînekê ku mirov wê kifşdikê wê bi wê re wê hebê wê, di wê de wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê mijare ji hev cihê kirina têngîna fenomenê ku wê bi gotinê wê çawa wê mirov di ziman de wê bi çînîkirinê re wê bikê re wê werênê ser ziman wê, weke aliyekê wê yê din bê ku ew wê li wê bihizirê. Ew wê, heta ku wê vê nûqteyê wê weke aliyekê wê yê giring wê bênê ser ziman û li gorî wî girêkiyan wê di destpêkê de wê ber ku wan nekarî wê ji hev cihê bikin wê di felsefeyê de wê zêde pêşde neçin.

Di wê çerçoveyê de wê, di nava têtînek xwezayî de wê bixwezê ku ew wê bi têtînek u ew ji hev were cihkirin de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Li gorî wî di xwezayê de wê her tişt wê li gorî 'destûra sedemê' û têtîna kokenê (primeval) wê, di rengekê pêwîstîna de wê weke ku wê were dîyarkirin wê bibê. Ew wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Ew wê, di wê nûqteyê de wê weke ku me li jor wê hinekê li deverekê wê hanî ser ziman wê têtîna 'sedema pêşî' de wê, bi wê re wê bibê û wê hebê û wê bi girêdanên bi bandûrî re wê karibê wê ji aliyekê din ve wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare têtîna sedemê de wê, mill wê têtînek din wê bi ya felsefeya kevnera re wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê, bi hev re wê, girêdbide û wê werênê ser ziman. Ew jî wê mijare têtîna weke 'wîn weke sedema aktiv' bê ku wê li wê were hizirkirin bê. Di wê nûqteyê de wê, mill wê, werênê ser ziman ku em xwediyê tenê argûman û ankû birhanekê bin. Ew jî wê bi wînê ku em bi laş û ankû bedena xwe xwediyê rewşe tevgerê bin. Di nava tevger û bedenê de wê, rêzîn û berdewamiya ku ew wê di wê nûqteyê de wê di dewama hev de wê were wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê ji aliyekê din ve wê ji aliyê xwe ve wê kifşbikê û wê werênê ser ziman.

Li gorî wê ya çavkaniya sedemê wê, weke xwestekên me bin. Di nava rewşa bedenê û kirinê de wê, di wê rewşê de wê wîn û xwestek wê weke rewşên ku ew wê bi hiş wê, di wê de wê, dîyarbikin û wê di nava rewşa fenomenê de wê, cihêkirinê û çînkirinê û hwd wê di kirin û tevgerê de wê bi wê re wê bidina kirin û dîyarkirin. Di wê de wê bi têtîna sedemê wê weke bi awayekê bi awayekê sedemî wê were hanîn li ser ziman. Li gorî wê hemû fenomen wê ji hebûnek hêstîyarî wê rûbidin. Weki din jî wê li gorî wê têtînê û nêzîkatîyê wê ji bûjenekê li ya din bûyina bandûrê wê bo wê, pêwîstîya hinek bûjenên din û bandûra wan wê nebînê.

Mill ew di wê nûqteyê de ew hinekê din li ser mijare têtîna hizirkirina bi têtîna wînê re wê, di wê rengê de wê weke ku wê li ser wê nûqteyê re wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li gorî wî, di kiryar û çalakiyên xwe de em xwediyê hişmendiyek ku ew di wê de wê weke fêrsek hêzbûnê wê hebê û ew wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin û wê ji me re wê, pêşengiyê wê di çalakiya me de wê bi me re wê bikê wê bibê. Li gorî wî têtînê wê, di hundûrê kiryara çalakiyê de wê, hişmendiyek ku ew di wê de hêz heya wê hebê. Ew hişmendî wê mirov wê bi wê çalakiyê re wê bikê tevgerê û wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê, mirov wê bikê rewşek ku wê,

bi wê bihizirê ku wê, hişekê di wê de hêza kirina tevgerê heya ku ew wê bi wê re wê xwe bi me re wê, di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin wê bibê bê.

Ev têtîna wê weke di mijare têtîna çalakîyê de wê hişmendîyek ku wê weke bi hêz wê xwe di ahengekê wê bi wê re wê bide dîyarkirin de ku wê bibê wê, bi têtîna wînê û ankû hizra wînê re wê, car bi car wê, weke têtînek apriori jî wê di rengê de wê weke ku wê li wê were lê hizirkirin. Lê mill wê di wê nûqteyê de wê dema ku ew wê ji demên kevn bê û ankû di wê demê de wê, bi wan wê bahsa têtîna wînê wê weke têtînek bi sedemê û fahmkirinê re wê li wê bihizirê wê bixwezê ku ew sedemên fîzîkî û temenekê aposteriori yî wê di rengê de wê fahmbikê wê, di dîmenekê de wê bixwezê ku ew wê, hilde li dest.

Ya ku ew wê, li wê bihizirê û wê, li ser wê bisekinê di hizirkirinên xwe de wê, ji wê aliyê ve bê. Ji têtîna Mill wê ji aliyekê ve wê weke ku mirov wê dikarê wê li wê têbigihê ku ew li wê dihizirê ku mirov wê karibê ji hemû kiryar û rewşên xwezayî re wê weke ku wê karibê di derbarê wan de wê bigihijê fahmkirinekê. Di wê temenê de wê, di rengê de wê, bi têtînek aposteriori yî wê bi wê re wê weke ku wê bixwezê li wê bihizirê.

Di mijare wînê de jî wê dema ku ew dixwezê pêvajoya ji bedenê li wînê ku wê bi tevgerê û hwd wê xwe bide dîyarkirin ku ew wê dikê ku wê nbi gotin bikê jî wê di wê çerçoveyê de wê fêrsek fahmkirinê wê weke ku wê di temenê wê fahmkirina wî de wê xwe di rengê de wê weke ku wê bi wî û hizirkirina wî re wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê, di zêhnê de wê, hebûna bûjenên kirdeyê ku ew wan dikê ku ew şîrovebikê wê di wê nûqteyê de wê li ser temenekê çavdêriyî wê bixwezê ku ew wê, pêşî wê fahmbikê û wê di dewama wê de wê çawa wê were azmûnkirin wê bixwezê wê werênê ser ziman. Di hizirkirinên xwe de wê, mijare xwezayê wê weke ku wê bi wê re wê çawa wê ew wê fahmbikê wê bi wê rengê wê bikê ku ew li ser wê re ew li wê bihizirê. Di wê rewşê de wê bûjenên kirdeyî ên zêhnî jî wê di wê temenê de wê, çavkaniyek wan ya ku ew ew bi azmûnkirinê hatina kirin wê bi wan re wê li wan wê bihizirê.

Di wê nûqteyê de wê dema ku ew wê mijare beden û wînê wê bi hev re wê bi têtîna tevgerê wê şîrovebikê wê bi pîrsa ber çî ew tevger bû û çawa bû ku wê weke du aliyên pîrskirinê bin wê bi wan re wê li wê bihizirê û wê, bixwezê ku ew bi wan bigihijê fahmkirinekê di wê temenê de.

Li vir wê, di rengê de wê, mijare têtîna wînê ku ew wê çawa wê pêşî wê were û ankû wê pêşî wê were û ankû wê newê di dema tevgerkirinekê

de wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê û wê fahmbikê. Di wê temenê de wê di mijare têngîna wînê, di nava wê pêvajoya təkiliya nava têngîna wînê û hişmendîya bi wê re û di wê hişmendîya hêza ku ew dikê tevgerê û hwd re wê bi wê re wê, di regekê de wê li wê bihizirê. Lê ew wê, weke hişmendîyekê ku ew wê çendî wê li wê bihizirê lê ew wê, ne weke têngînek bi nepenî wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê. Li gorî wî ew wê weke nûqtetek ku mirov wê dikarê wê fahmbikê û ji wê re vegotinekê di fahmkirinekê de wê werênê bê û wê, derfeta li wê têngiştin û fahmkiriinê wê hebê. Ber vê yekê ew wê, di wê nûqteyê de wê bi wê re wê, li ser wê bihizirê.

Ji aliyekê din ve wê mill wê mijare pêşî hatina wînê û hwd wê çawa wê were fahmkirin wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê wîn wê di wê rewşê de ku ew wê weke hişmendîyekê jî were fahmkirin û ew hişmendî ku ew pêşîya wê kirinê were wê demê wê, ew wê, çavkaniya wê çawa wê hebê û ankû wê bibê wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Di wê rewşê de wê mijare wînê û aqil û hişmendîya bi wînê wê di wê rengê de wê, di dîyarkirin û kifşkiririna fêrsa kirinê bi kiryar û çalakiyên me re wê li ser wê re wê, bixwezê ku ew wê li wê bihizirê û wê fahmbikê. Li gorî mill wê ev wê weke rewşna ku wê bina mijare hişmendîyê bin û wê, di çerçoveya wê de wê, weke aliyên ku mirov wê karibê fahmbikin. Di nava wan aliyan weke kirinê û hiş, çalakiyê û wînê û hwd wê, bi azmûnê wê, təkiliyek azmûnî wê bi wê re wê weke ku wê were danîn. Di wê temenê de wê ew wê hişmendîya bi wînê wê çawa wê qasên me yên laş wê bikê tevgerê û wê laş û bedenê me bikeve nava tevgerê bi hişmendîyekê û bi wê kirina çalakiyekê ku wê pêkwere wê bixwezê ku ew wê, di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ew girêdana nava wîn û çalakiyê û ankû hiş û kirinê wê li gorî wî weke xwediyê girêdaniyek aposteriori'yî bê û mirov nikaribê wê, bi têngînek zanînê a priori wê herê bikê bê.

Di dewama wê de mill wê li ser mijare fizikê û ankû fêrsên bi hîskirina bi fîzîkî û hwd re wê li wê bihizirê. Wê di wê nûqteyê de wê têngînê weke 'hêza fîzîkî' û ankû 'wînê' wê bi wê re wê li wê bihizirê. Minaq wê qasên laşê me de wê dema ku wê li wan wê bihizirê wê, çawa wê 'mêylek bi hişmendî' wê hebê wê bixwezê wê fahmbikê. Lê li gorî wî ew wê, nexwediyê temenekê bi wê rengê bê. Li gorî wî dibê ku ew bi fêrsên fahmkirinê ên ji mejî bin. Di wê temenê ku em wê bi tevgerê didina nîşandin wê li ser wê bisekinê û wê dema ku ew wê serî li hizrên William hamilton wê bide wê di wê warê de wê, ji aliyên weke çawa armançek

wê di temenê qas, sînîr û avikên hişk û nerm ku ew didina dîyarkirin weke wînekê wê hebê û ankû wê nebê wê li ser wê bisekinê.

Li gorî hamilton wê berî ku ew wê ew tevger wê bi wan temenan wê bibin wê di mejî de wê di derbarê wê de wê, ti nîşanek wê di derbarê hebûna wan de wê nebin. Di wê rewşê de wê rewşa kesekê bi bayê felcê lê xistî wê, bide ku ew wê uzwên laş wê çawa wê dema ku wê rewşek ku ew wan bikê tevgerê nebê wê çawa wê ew wê bi serê serê xwe wê bikevina nava tevgerê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Hamilton wê, weke ku wê di xabate wî ya bi navê “Lectures on metaphysics and logic”ê de ku wê werênê ser ziman wê mijarê wê bixwezê ku ew li ser gotina metafizikê re wê bikê mijare lêpirsînê û wê, ji wê aliyê ve wê wînek wê di temenê kirinên û kifşkirinên me de wê hebê ku ew bi wê ew wê dibê û ankû nebê wê, di wê nûqteyê de wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê (Çav: Hamilton, William(august, 2016) ; Lectures on Metaphysics and Logic: Lectures on metaphysics. Vol. 1.).

Mill wê dema ku wê mijare têgîna wînekê wê hilde li dest wê ji aliyekê din ve jî wê mijare wînekê wê bi têgîna dîyarkirinê re wê li wê bihizirê. Minaq wê minaq têgîna ‘sedemên hevgirtî’ wê bi wê re wê bi wê re wê weke têgînek ku ew wê li wê bihizirê û wê, di wê nûqteyê de wê, werênê ser ziman ku wê, sedemek ku ew wê dema ku em wê bi serê xwe wê bi bandûrên wê re wê zanin wê demê emê karibin taxminkirinekê bi bandûrên wê re bi rastî bikê. Ew wê mijarê wê di dewama wê de wê rewşa mercê ku wê kengî têgîna fenomenê ku ew wê bibê wê bi wê re wê bibê wê tefkirbikê û wê bi têgîna ‘hevgirtina mekanîkî’ wê, li wê dihizirê û wê dihênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, sedem wê, dema ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê wê sedem wê ya din wê bin bikê û ankû wê nekê wê bi wê re wê di dewama wê de wê li wê bihizirê. Li gorî mill wê, sedem wê ya din wê bin nekê. Wê, herdû wê weke hev wê xwediyê heman bandûrê bin. Ew wê bi wê rengê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de ew wê demak ku ew wê dihênê ser ziman wê, di wê temenê de wê werênê ser ziman ku wê çawa ku wê, ‘sedem wê yek bi yek wê bandûra ku wê rê li wê vekê, bi gihiştîya hemûyan re wê, bi rêya ku ew wê vekê ku wê çawa wê xwediyê heman bandûrê û rewşa wê bê wê di dîmenekê de wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê. Ew wê dema ku ew nav li wê dikê wê bi navê ‘hevgirtina sedeman’ re wê, di rengekê de wê ew wê bi nav bikê û wê werênê li ser ziman. Di wê temenê de wê, di nava wê hevgirtinê de wê çawa wê, sedem wê bi bandûra wê re wê bi sînor wê

hebê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Bi gotinek din wê weke ku wê di nava xwezayê de wê têngînek bi sedemî wê ne li hemû qadan wê bi bandûr bê wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê bixwezê ku ew wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Lê ew wê di mijare hevgirtinê de wê dema ku ew wê li ser wê bisekinê bi têngîna 'sedema hevgirtî' re wê, bahsa du bûjenan ku wê li nava hev wê bi awayekê kimyewî wê têkevin û wê di encama wê de wê rewşek din a sêyem wê bi bûjenî wê ji wê biafirê wê bi wê re wê bahsa wê bikê. Mill wê dema ku wê bahsa têngîna mekanikî wê bikê wê, di wê nûqteyê de wê bibêjê ku wê, çendî ku ew wê xwe bi sipêrê birhankirinê lê wê kimya wê, ne xwediyê rewşek bi wê rengê bê. Li gorî wî di mekanikê de wê sedemên hevgirtî wê hem bi awayekê rastînî û hem jî bi teorikî wê karibê wê bipîvê. Ew wê bi wê sedemê wê dihênê ser ziman ku wê, ya ku wê bi derfet dikê ku wê, her sedem ku wê bi serê xwe wê bi rêve biçûya ku wê destûra ku ew tabîî wê bê.

Ew wê di wê nûqteyê de wê dema ku ew wê rewşa têngîna mekanikî û ya ne mekanikî wê ji hev cihê wê li wê bihizirê wê bi têngîna rahni û ne rahniya wê weke bi têngîna hidrojên û oksijenê û hwd re ku wê çawa wê bibê ve girêdayî wê li wê bihizirê. Li gorî wî ew wê xosletên bûjenî wê, li nava hev kê. An jî ku mirov ji xosletên wê pêde herê wê nikaribê wê, ji hev derhenênê bê.

Di mijare rewşa ya rewşên weke ya têngîna û ankû rewşên weke yê wê aliyê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di dewama wê de wê, li gorî wê bi mekanikî wê dema ku wê, dema ku ew li nava hev were kirin ew wê çawa wê, bandûrên wê di hevkeyyek demî de wê xwe bidina dîyarkirin wê di dewama wê de wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê. Tevîhevkirin wê, di wê temenê de wê, weke giştîya xosletan û ankû bandûra hemûyan bê.

Di wê nûqteyê de mill wê aliyekê din jî wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew jî wê, di ahengekê de wê ew bandûr wê li hev wê bikê bê. Wê di wê rewşê de wê çawa wê weke aliyekê wê yê giring wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê li gorî mill wê dema ku em hevgirtinek kimyewî wê fahmbikin heta ku em ceribandina wê nekin emê nikarin wê bibin re wê, bîne ser ziman. Di wê nûqteyê de wê tevîheviyê wê, di rengekê de wê, weke çerçoveyek komplika ku ew wê 'yekawayên jîyanî' wê bi wê re

wê biafirin wê, di dîmenekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di têtîna mill de wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê hebûnek zindiyî jî wê di wê çerçoveyê de wê li gorî wê weke bi wê yekawayiya wê ku ew bûya bê. Wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê, hebûna zindiyî wê weke hebûnek komplika ku mirov wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmikê û wê werênê ser ziman bê.

Ew wê, di awayekê de wê di ahengekê de wê weke 'li gorî destûrekê' ku ew wê bibê wê, pênasibikê û wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de ku em dîsa li gotineka ku me li gorî wê hanî ser ziman a gotina «hevîgirtinîya sedeman' ku em vegehin wê di wê temenê de wê li gorî wê çerçoveya tevihebûyinê wê di rengekê de wê çawa wê, di şewayekê de wê bi wê re wê bibê wê li wê bihizirê û wê, di dîmen û awayekê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Di mijare li dîvhev hatiniya fenomenan wê weke bi têtîna destûra sedemê re wê di rengekê de wê weke ku wê, li gorî bihizirê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, di rengekê de wê, di mijare têtîliya sedemê û bandûrê de wê di dewama wê de wê dîsa wê ji aliyekê din ve wê, mijarê wê dema ku wê, werênê ser ziman wê ji sedemê li bandûrê û ankû bandûrê gihiştina wê têtîna sedemê û fahmkirina wê ku ew wê, bi çi û çawa bê wê, di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê. Lê wê di awayekê de wê li gorî wê têtîna tevihevbûyinê û heviyekiyê de wê çawa wê weke hev temem bikê weke, minaq di laşê zindiyekê de ku wê, xwûn û goşt, hastû û rêyên hawa standinê, cihên mihandinê û hwd ku wê hebin û wê, di wê çerçoveya wê yekawayîya zindiyî ku ew bi çi awayê hebê wê biafirênê wê, bixwezê ku wê, di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê mijare têtîna pêwîstîniyê û hevîgirtinê a ku wê bi wê re wê çawa wê, bi mercên zanînê re wê, were fahmkirin wê bixwezê ku wê, di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di nava wê rewşa ya heyî û ya têtîna pêwîstîniyê de wê, dema ku ew wê, dihizirê wê bi gotina 'ku wê, hertişt wê weke ku wê di rengekê de wê weke xwediyê pêşde gihiştina li zanîna wê, bi wê çerçoveyê re wê bûba û wê, di nava xelesa têtîna sedemê û herikina wê de wê, ew wê, kariba were fahmkirin. Mijare dîyarî û ne dîyariyê wê di wê çerçoveyê de wê bi têtîna pêwîstîniyê re wê, êdî wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê. Ew wê, di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê, têtîna her bandûra sedemekê wê, hemû bandûr û sedemên ku wê,

dîyarbiikira wê bi fenomenolojikî wê, vegotiba. Di wê nûqteyê de wê weke ku mirov wê fahmbikê wê çendî ku wê weke di dîmnenekê de wê weke ji aliyekê ve wê têngîna newtonî a deternmist wê, weke bide dîyarkirin lê wê di dewama wê de wê weke bi gotinekê wê, ew wê, ji aliyekê din ve jî wê weke ku wê bikê mijare lêpîrsînê jî di fahmkirinê de.

Mill wê dema ku wê bahsa têngîna sedemê wê bikê wê ji aliyekê din ve jî wê bi mijare têngîna zanyari wê çawa wê çerçoveyekê wê bi wê re wê biafirênê wê bixwezê ku ew bi wê re wê pêşî li wê bihizirê. Di nava jîyane hesan de jî wê dema ku em tiştêkê dihênina ser ziman em bi têngîna sedemê wê dihênina ser ziman. Yan jî em wê dihênina ser ziman û wê dibêjin ku ew bo çî sedemê bûya. Ankû wê bi çî sedemê wê ew wê hebê.

Di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê, di wê temenê de wê, bi felsefeyê re wê, di demên berê de wê pirr zêde wê li wê were lê hizirkirin ku wê tişt wê bi çî sedemê wê hebê. Di wê rewşê de wê, li sedema tişta heyî lêgerîn û ankû wê ya ku wê bibê wê li wê were lê hizirkirin û wê, bi sedemekê wê fahmkirina wê di wê temenê de wê weke fêrbûnek xwezayî ku mirov wê di jîyane xwe de wê li wê bigihijê bê.

Li gorî gelek kesên ku wê di wê warê de wê bihizirin wê ew wê were dîtîn ku wê werênina ser ziman ku ew ber çî bûya û ankû heya. Di wê temenê de wê ev wê weke rêyek vegotinê û bi wê hanîna ser ziman wê were dîtîn û wê werê hanîn li ser ziman. Di mijare sedemê de wê, di her tiştê wê li wê lê gerîn wê di wê temenê de wê bibê. Minaq wê tayrek wê ber çî ew di difirê. Ew çawa difirê? Ankû wê rengê sipî, reş, û hwd wê çî bin û wê çawa û ber çî wê hebin û hwd wê weke pîrsên ku wê di wê warê û nûqteyê de wê karibê li wê werina kîrin bin (Çav: Boyd, Richard(1999) "Introductory Essay", The Philosophy of Science, Ed. by Richard Boyd, Philip Gasper, J. D. Trout, Cambridge, The MIT Press, p. 285-289).

Li vir wê di nava zimanê rojane û yê zanyarî de wê, bi wê re wê çî têkili wê hebê wê, di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê ku wê li wê were lê hizirkirin. Ew wê, dema ku ew wê dihênê ser ziman wê bi têngîna «bi dîyardeyek nayê zanîn re ku ew bi ya dihê zanin re ew cih bi gûharênê» re wê, ew wê werênê ser ziman. Di rengêkê de wê, di wê temenê de wê diyardeya ku ew were zanîn û ankû wê bibê mijare fahmkirinê ku ew bi têkiliya wê ya bi diyardeyên din ên dihên zanîn re ku ew were zanîn re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê 'diyardeya ku ew nayê zanin ku ew were zanîn' re ew weke cih bi gûharênê re wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê bixwezê

ku ew wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de mill wê mijare ya ku ew dihê zanîn wê bi sazûmana wê ya fahmkiirin û şêwa û çavkaniyên wê re ku ew were zanîn re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman (Çav: Mill, John S. A System of Logic, p. 583-584).

Di dewama wê de wê li ser gotina zanistê re ku ew wê şîrovebikê wê gotina 'vebêjînê' wê di regekê de wê, ew wê, bi zêdeyî wê li ser wê bisekinê ku wê çawa wê di nava felsefeyê de wê li ser temen û çerçoveya vegotina tişt, rewş û hwd ve wê girêdayî wê were lê hizirkirin. Diyardeyekê wê bi çavkaniya wê re wê fahmkirina wê, û ankû wê, bi sedema wê re wê, çi wê bi xwe re wê weke ku wê bide dîyarkirin û bênê li holê û hwd wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ew wê, di wê nûqteyê de jî wê dema ku ew wê werênê ser ziman wê, bi wê re wê bi têngîna sedemê ve wê girêdayî wê rûdawên ku ew dibin wê çawa wê di çerçoveya sedemekê û awayekê de wê bibin wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê bi têngîna destûra bûyinê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û bide fahmkirin. Di wê nûqteyê de destûrên sedemê wê weke aliyên ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê. Li gorî têngîna destûrî a sedemê a mill wê, «weke pêvajoyek bi ber ya giştî ve ku wê bibê' wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, têngîna destûra sedemê wê weke pêşek têngînî a weke destûrek gerdûnî jî wê di dîmenekê de wê bi ahengekê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de mill wê ya 'rasthatinê' wê, bihizirê û wê hebûna wê çawa wê, weke faktorek ku wê zelali û nitelikên wê ji aliyekê ve wê ji holê wê rabikê wê bi wê re wê bixwezê li wê bihizirê. Di hizirkirinên bi destûra sedemê de mill wê faktora rasthatinê wê, di wê nûqteyê de wê weke faktorek giring wê li wê bihizirê.

Lê ew di dema wê de wê, têngîna sedemê ku ew wê li wê bihizirê wê, weke têngînek ku wê di sktrukturê û ankû di temenê de heyî wê bi wê re wê, bi têngînî wê ji aliyekê ve wê li wê bihizirê. Wê di wê rengê de wê weke ku wê mêylek hizirkirinê wê bi wê re wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê nûqteyê de wê, di têngîna aristotayî de wê bi têngîna darêjkê ku ew wê li tiştê, hebûnê û hwd wê were lê hizirkirin wê, tişt wê bo çi û çawa wê hebê wê, di regekê de wê weke aliyekê ku wê di wê temenê de wê, weke temenê şîroveyê wê biafirênê wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Mill wê, di wê nûqteyê de wê mijare sedemê wê, di

wê çerçoveyê de wê çendî ku wê di fahmkirina xwe de wê mêyla fahmkirina wê ya bi têngîna temenê heyî re wê fahmbikê jî lê wê di wê de wê ew têngîna sedemê wê, di wê nûqteyê de wê, weke ku wê bixwezê wê ji aliyekê din ve jî wê li wê bihizirê û ankû wê bikê berlêpîrsînê.

Di wê temenê de wê di nava yekawayiyan û têngîna rasthatinê de wê, weke aliyekê ku ew wê bi wê re wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê têngîna yekawayiyê wê weke bi qasî bimerc û bêmerc wê li wê bihizirê wê di dewama wê de wê, bi têngîna yekawayiya sedemî û yekawayiya sedemî a bimerc û ya bêmerc û hwd re wê, li ser wê re wê aliyên wê yên din bin ku ew wê bi wê re wê li wan wê bihizirê bê.

Di mijare têngîna sedemê de wê, dikarê di dewama wê de wê di mijare wê de wê, jî wê weke aliyekê wê din wê werênê ser ziman. Minaq wê dem ku em bibîjin ku wê di destê min de wê xarek wê hebê û ew xar wê, şîn bê. Min ew xar ji qawanizoeke derhanî. Ji wê encam derxim ku wê, yê din jî wê şîn bin. Lê wê dîsa wê li vir wê aliyekê wê din wê ew wê bimênê ku wê sedema wê ne dîyarkirin ku wê ew xar wê ber çî wê şîn bê.

Di awayekê din de jî wê dema ku em bibêjin ku wê, hemû gerwêrk wê xwediyê rewşek gerîner a elipsî bin. Mars jî wê gerwêrkek bê. Wê encama ku wê derkeve wê weke bi têngînek sedemî ku wê rewşe gerwerka marsê jî wê bi wê temenê wê elipsî bê.

Wê dema ku em bahsa têngîna sedemê wê bi têngînek zanyarî wê bikin wê, di wê nûqteyê de wê di destpêkê de wê ji du aliyan ve wê weke ku wê bi derfet bê ku mirov wê bi awayekê wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqteyê de wê aliyê pêşî wê di nava têngîna sedemê û ya bandûrê de bê. Wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê kaeribê wê li wê bihizirê bê. Ev wê weke aliyekê ku me li jor wê henekê wê li ser wê sekinî. Aliyê din ê duyem jî wê weke aliyekê wê yê din ku wê di dîroka hizir û ankû felsefeyê de wê weke filosofan fikir ku ew di bin têngînek destûrî a gerdûnê de wê çînkirinên ku wê bi wê werina kirin bin. Di wê temenê de wê têngîna 'destûra ku ew wê dihilde li nava çerçoveya xwe' re wê, di wê rewşê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Wê dema ku mill wê li wê bihizirê wê bi têngîna 'çerçoveya xwezayê a sedemî' û ya 'vegotina sedemî' û hwd re wê bixwezê ku ew wê, di rengekê de wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê aliyê bi gotina pêşî a bi têngîna çerçoveya xwezayî a sedemî' wê di wê de wê hizirkirina wê di serê mirov de wê karibê şewayên cihê ên din jî ên bi hizirkirinê ew biafirênê. Di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê

ku mirov wê, karibê wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê di şewayekê de wê li wê bihizirê bê. Li ser wê temenê wê dema ku wê mill wê werênê ser ziman wê bi têngîna ku wê, bi pêşekê ku wê bi çerçoveya têngînek bi destûrî a xwezayî ku wê werênê ser ziman re wê li wê bihizirê. Wateya wê çi bê? Wateya wê ew bê ku wê, destûrek xwezayî wê xwediyê pêşekê û destpêkekê (initial conditions) bê û di dewama wê de wê xwediyê têngînek derhanînê (deduktivî) bi ji ya giştî bi hatinê re wê xwediyê renekê û çerçoveyek fahmkirinê bê re wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê li ser wê çerçoveya wê ya zanyariya wê re wê li wê bihizirê ku ew xwediyê temenekê sedemî bê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di têngîna mill de wê, mijare li ya giştîbûnê wê dema ku wê werênê ser ziman wê, her timî wê weke bi kêmenîyekê bê re wê werênê ser ziman. Di wê de wê, mijare têngînên sedemê ku wê di wê de wê qatîbûnê wê bihawênê wê, çawa bidest bikê wê li ser wê bisekinê. Bi wê re wê, têngîna 'destûrê' wê weke ya amûrekê ku wê bi wê re wê, bikarbênê. Di wê temenê de wê mijare ya li giştîbûnê wê hilde li dest. Şewayên li ya giştîbûnê, wê di wê çerçoveyê de wê weke amûrena ku wê bi wê re wê li wê were lê gihiştin wê bibînê.

Mill wê bo ku ew wê, têngîna ya 'destûrên ku ew ne bi sedemî bin' ku ew werênê ser ziman wê, têngînek demî a simetrîyî wê weke ku wê bi wê re wê, hilde li dest û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li gorî têngîna zanîni û ankû zanyarî wê pêwîstîya rastîtyek demî wê bi wê re wê weke ku wê hebê wê bîne ser ziman.

Di dewama wê de wê, dema ku wê têngîliya nava sedemê û bandûrê wê werênê ser ziman wê, bi wê re wê, sedemê dênê pêşî û wê werênê ser ziman. Sedem wê weke ya ku ew divebêjê û bandûr wê weke ya dihê vebêjtin wê werênê ser ziman. Di çerçoveya têngîna sedemê de wê bi têngîhek asimetriyî ku wê çawa wê, sedem wê berî bandûrê wê werê wê bi wê re wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman.

Ew wê yên ku weke ne bi têngîna destûra sedemî ku ew wê dihênê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê weke ku ew di demê de ew ne xwediyê rewşek sazûmanî a di demê de bê wê, temenê fahmkirina wê jî ku wê bi wê re wê nebê re wê, di renekê de wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Wê bi wê yekê wê weke ne xwediyê hêzek vegotinê bin.

Li ser wê temenê de wê werênê ser ziman. Lê wê dem ku em wê werênina ser ziman wê weke aliyekê wê yê din jî wê mijare têngîna

pêwîstînîyê a mill ku wê di rengekê de wê bahsa wê were kirin. Li gorî hinek şîrovevanan wê bandûra têngîna newton û Laplace wê bi temenî wê li wê hebê. Di wê temenê de wê, di têngîna sedemê û ankû di çerçoveya têngîna destûre sedemê a gerdûnî de wê, di wê rengê de wê, di şêwayekê de wê bixwezê ku ew wê, hilde li dest û wê fahmbikê.

Di wê temenê de wê mill wê, di rengekê de wê bixwezê ku ew wê, têngîna fîzîkê a ku ew wê, bi teorîkî dihê ser ziman wê di rengekê de wê hilde li dest. Di wê nûqtayê de wê, pêvajoyên fahmkirinê ên fîzîkê ku wê ji kopernîk heta newton û gelilei wê werin wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtî wê, di nava hizirkirinên xwe de wê, di berçav de wê derbas bikê. Di wê temenê de wê, di nava hizrên mill de wê, li şûna pîrsa 'ber çî' wê, ya 'çawa' wê, di rengekê de wê deerxê li pêş. Dîsa wê weke ku wê were ser ziman ji aliyê hinek şîrovevanên ku wê hizrên mill wê şîrovebikin û me navê wan li jor di nava herikina mijarê û hanîna ser ziman de hanî ser ziman de wê, bidîna diyarkirin ku wê derxistina pîrsa 'çawa' bûnê li şûna ya ''berçîbûnê' wê weke nûqtayek ku ew wê ji çerçoveya aristotayî ku wê biqatîhê û ankû wê, dûrkeve û wê werênê ser ziman jî wê bibînin û wê werênina ser ziman. Minaq wê dema ku em li nava têngîna gerdûnî a kopernîk û heta ya newton dînerin wê, li şûna têngîna 'berçîbûnê' ku wê çawa bi têngînek teleolojîkî û organîst wê werênina ser ziman wê bi têngînek pêwîstîni ku wê bi têngîha pîrsa çawabûnê ku wê, têngînek gerdûnî a mekanîkî wê bi wê re wê, weke ku wê derxistina li pêş. Di wê temenê de wê, ev di temenê fahmkirinê de bi cihkirina pîrsa çawabûnê wê, di wê temenê de wê, mijare çerçoveya mekanîkî û têngîna wê û bi çerçoveya wê ya fahmkirinê re wê, êdî wê di rengekê aqîlê fîzîkî û hwd re wê, di dîmenekê de wê, bi wê re wê li wê werê bihizirê. Di têngînek teleolojîkî de wê çawa ku wê ji ya têngîna metafîzîkî bi ber ya fîzîkî de wê were wê, di ya çawabûnekê de ku wê bi têngînek mekanîkî de wê were dîtî ku wê li wê were lê hizirkirin wê, fîzîk wê li pêşîya wê were danîn û wê bi wê re wê were dîtî ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Li ser ya fîzîkî re gihiştina ya têngîna metafîzîkî jî wê weke ku wê were dîtî wê di temenê lêpîrsînên bi fîzîkî û mekanîkî û hwd re ku wê bibin re jî wê bi wê re wê, di rengekê de wê cih bigirê. Ew wê, piştî wê hin bi hin wê bi serê xwe wê çawa wê ya fîzîkî û mekanîkî wê hewl were dayin ku wê bi wê were wê karibê were lê hizirkirin wê, êdî wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê were dîtî wê çerçoveya wê ya hizirkirinê wê weke ku wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê weke ku wê biafirênê.

Di wê nûqteyê de wê bandûra gelilei û hizrên wî yên ku ew wê, ji tevgera gerwêrkekê û heta ketina kevirekê ku wê, bûjenên fîzîkî wê bi tenê destûrekê ku wê werênê ser ziman jî wê hebê.

Di awayekê de wê, dema ku em li navaroka têgîna newton jî dinerin wê ew wê bi wê re wê di rengekê de wê, were dîtin ku wê bikê. Lê gelilei wê ji wê rewşa fîzîkî ku wê gavê biavêjê û wê şîrovebikê wê, di wê temenê de wê, çawabûna wê, di wê temenê de wê, şîrovebikê û wê, têgînek teleolojikî bi wê hanîna li ser ziman wê, li şûn wê bihêlê wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Newton wê, di wê nûqteyê de wê, dema ku em werênina ser ziman wê teoriya wî giring bê ku ew wê, hem cismên azmanî û hem jî yên li ser rûyê ardê ku wê, bi tevgera bûjenîn fîzîkî, tevgerên wan ku wê bi bandûrek dervî wan re ku wê bibê û ankû bi têgîna 'destûra kişîna kutleyê' ku wê werênê ser ziman bê. Newton wê di wê nûqteyê de wê mijare tevgerê a bi cisman ku wê çawa wê, bi çerçoveya têgîna pirsra çawabûnê ku wê, bi xosletek mekanîst û pêwîstîni ku wê, bi çerçoveya têkiliya sedem û bandûrê re wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê, newton wê, sedemê wê pêşiyê wê dênê û wê mijare bandûrê wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê were dîtin wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê têgîna destûrên gerdûnê wê, di wê temenê de wê, werina ser ziman. Berî wan kapler wê, di rengekê de wê dema ku ew wê bahsa tevgerên gerwêrk û rojê û hwd wê li dora wê bikê wê, di dîmebekê de wê bi her çar destûrên xwe re wê werênê ser ziman.

Di wê rewşê de wê, di mijare ahenge nava gerdûnê de ku wê weke bi têgînek destûrî ku wê ya ku ew hat wê yek wê berî wê hebê ku ew wê jî wê were wê, bi têgînekê wê, di rengekê de wê bi wê re wê, bi têgîhek mekanîkî û fîzîkî û hwd re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin.

Li gorî newton wê, dema ku mirov wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê bi wê re wê were dîtin ku ew wê werênê ser ziman ku wê hemû têkiliya navê wê, bi rewşek ji ya giştî hatinê ku wê bibê bi hinek destûrên giştî re wê, di rengekê de wê, werênê ser ziman. Ew destûrên gelemper wê weke destûrên xwezayê jî bin. Di navaroka têkiliya nava sedem û bandûre de ku wê werênê ser ziman wê ew têkiliya pêwîstîni ku wê were ser ziman wê, bi têgînek derhanîni a ji ya giştî dahatinê re wê were dîtin ku wê were hanî li ser ziman.

Ew li gorî wê ku mirov wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke ku wê werênê ser ziman ku wê, minaq wê felsefe û

ankû zanist wê, di xwezayê de wê bi temen û pêşdeçûyinên wê bi kifşkirinên wan û ew li destûrên giştî werina depelendin re ku wê, ji wê bê derhanîn wê bibê re wê werênê ser ziman. Hizrên newton ên ku ew wê di wê temenê de wê di çerçoveya têgîna sedem û bandûrê de bi têkiliya nava wan re ku wê werênina ser ziman wê piştî wê, bina temenê hizirkirinên bi têkiliyên mekanîkî û fîzîkî ên ku wê piştî wê ji aliyê gelek hizirvanan wê werê kirin jî. Li ser wê temenê wê dema ku em bahsa hizirvanên ku wê werin bikin em dikarin Laplace di destpêkê de wî weke nimînêrê hizirkirina têgîna mekanîkî a pêwîstîni ku wê piştî wê were kirin jî werênê ser ziman. Li gorî laplace wê, stêrên bidûv û ankû heta atoman wê, fenomenên biolojîkî wê çawa wê bi destûrek gerdûnî a weke ya newton dihênê ser ziman ku wê bê diyarkirin wê li ser wê bisekinê. Ew wê ji aliyê fîzîkî ve wê, rewş û tevgera gerwêrkan wê, li ser wê çerçoveyê re wê were dîtî ku ew wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Her çendî ku wê di wê temenê de wê di çerçoveya têgînek fîzîkî a giştî de wê werênê ser ziman jî lê wê têgîna xwe wê, di rengekê de wê, weke li ser têgînek bi hêzlêdayînê wê weke ku wê werênê ser ziman. Minaq wê, dema ku ew hêza wê têrê nekê wê ya berî xwe wê weke neşopênê û nede domandin. Di wê rewşê de wê, rewşek ku wê bi wê re wê, çendî wê bi awayekê wê weke di dîmenekê weke ji wê hevrasta xwe wê derkeve ku wê bi wê re wê, xwe bide derkeve jî lê wê, li ser ya encama wê ku ew weke rewşekê bûya re jî wê, demê wê, ew wê, di rewşek herikiner û xwe dana domandina wê de wê, di şêwa û rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li ser wê re wê têgînek destûrî a mekanîkî a hişk ku wê çawa wê bide diyarkirin wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Minaq li gorî laplace wê, hemû rewş, û rûdaw ku ew çendî piçûk û ankû mazin bin wê, li gorî destûra mekanîkê wê, rêve wê herin, wê bibin. Wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ew wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku mirov wê dema ku wê weke bi rewşa baxtewariyê û ankû şansê wê werênina ser ziman wê ew hinekê jî wê bi nezanina wan û ankû ji wê bêheyidar bûna wan bê. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Li gorî wî ew tiştên ku ew dihên û dibin û yên ku ew wê bi hevgirtiniya wan bê û ankû ew bi hevrebûyina wan bê wê, di wan de wê di ahengek ku ew hev temem dikê de wê bibê. Di awayekê de wê, tiştên ku ew hev diafirênin weke ji yên piçûk bi ber yên mazin ve weke atomê û hwd wê, di wan de jî wê, ew pêşnumaya wan wê hebê. Di wê temenê de wê ew

wê, di rengêkê de wê bi wê ve wê girêdayî wê bibê. Wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê di temenê têngînek pêwîstîni de ku ew wê bi wê bihizirê wê, di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Ew wê, di wê temenê de wê, di rengêkê de wê, weke bi têngînek jîrî ku ew wê pênamebikê wê, bi wê re wê, werênê ser ziman. Ew têngîna jîrî ku ew wê, didê dîyarkirin wê bi wê re wê werênê ser ziman. Carna wê weke 'şaytanê laplace' jî wê ji wê were bahskirin. Wesley C. Salmon wê di xabate xwe ya bi navê "Determinism and Indeterminism in Modern Science" wê ji wê aliyê ve wê hizrên Laplace wê şîrove bikê û wê dema ku ew wê, dihênê ser ziman wê di şewayekê de wê, çawa wê li ser temenekê aqilî ku ew wê werênê ser ziman wê, di rengêkê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Li gorî Salmon wê dema ku wê Laplace wê ew wê gotinê wê werênê ser ziman wê di serê wî de wê ne gotina 'şaytên' û ne jî ya 'xwûdê' wê hebê. Li vir wê dema ku ew wê gotinê wê dixwezê wê werênê ser ziman wê çawa wê têngîna laplace a pêwîstîni wê li ser temenekê fîzîkî û mekanîkî wê bi destûrên wê werênê ser ziman wê bi wê minesebetê wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Ew wê di çerçoveya têngînek ku ew bi wê destûrên xwezayê û ankû 'rewşa gerdûnê' re wê pênamebikê ku wê rewşan hemûyan wê dîyarbikê re wê, di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Ew wê li ser wê temenê wê bahsa sînorê aqilê mirov wê bikê. Li gorî wî sînorê hizirkirin û fêrbûn û aqilê me heya û pêşdîtinên me yên bi hizirî weke ku em ji wê wirdertir dibînin jî wê sedemek wê ew sînorê me yên bi aqil û fahmkirinê re bin.

Ew wê dema ku wê bahsa ji wê ya ku em dizanin ku em bixwezin ji wê wirdetir bizanin bin wê bi têngîna destûrên xwezayê û rewşa destpêkê bi hev re wê karibin wê li wê bihizirin û wê fahmbikin. Ew wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bê.

Di awayekê de wê gotina 'rewşa destpêkê' a laplace wê, di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê karibê bide dîyarkirin. Li gorî Salmon wê dema ku em bixwezin di rewşek zanyarî de wî bi hizrên wî re di wê nûqteyê de şîrovebikin wê sê xal wê derkevina li pêş. Yek wê, rewşa 'mercên destpêkê ku wê bi demek gerdûnê ve girêdayî wê zanina wê bê, Du wê, bi wê re wê, rewşa destûrên xwezayî ên sedemî bin û Sê jî wê, ji ya giştî bi hatinê ku wê weke rengêkê hizirkirinê wê bi wê re wê karibê wê, li wê bihizirê bê.

Laplace wê di wê nûqteyê de wê bi têngîna xwezayê ve girêdayî wê li rewşa wê li wê bihizirê. Ew wê bi têngînek sazûmanî wê di wê temenê de wê di renekê de wê bixwezê ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ev mijare sazûmanan û şîrovekirina bi wan wê di wê temenê de wê, weke 'rewşên dervî wê dimênin' ku wê mill wê li wan bihizirê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman ku ew wê çendî carna wê karibin rewşek zanyarî bi xwe re bidina dîyarkirin jî lê wê di rewşekê de wê, dema ku ew wê, di temenê wan de bahsa destûrên xwezayê newina kirin jî lê wê ji piştwan ve wê di awayekê ve wê, têkiliyek dîyar wê bi wan re wê, di renekê de wê weke ku wê bi wan re wê bibin. Wê dema ku em di wê nûqteyê de bahsa têngîna pêwîstîniyê bi hizrên mill re bikin wê di wê nûqteyê de wê, têngîna 'yekawayiyê' wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Li gorî mill wê, di hemû rewşên li ya giştîyê ku em bi azmûnê em bahsa wan dikin em bi wê yekawayiya wê re wê, dihasibênin û wê bahsa wê dikin. Ew w, di dewama hev de wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Minaq wê sazûmanên qismî û yên giştî ku ew bahsa wan dikin wê , li gorî mill wê çawa bi hevrebûyiina wê hebê re wê, di wê nûqteyê de wê weke ku wê bahsa wê bikê bê.

Ew wê dema ku ew wê bahsa wê bikê ew wê, bi wê re wê rewşa xwezayê wê bi herikina wê re wê di aheng û rewşek pêdendi de ku ew bi rêve diçê wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bahsa wê bikê. Weki din wê ji aliyekê din ve jî wê mill wê dema ku wê bahsa wê bikê wê gotina pêwîstîniyê û ya ji wê neravînê bê. Wê di wê nûqteyê de wê bête ser ziman ku wê, bi awayekê ku wê nikaribê ji wê were ravîn ku ew wê pêkwere wê bê wê werênê ser ziman bê. Ew wê di wê nûqteyê de wê dema ku wê bahsa xwezayê û wê hev girtin û ankû hev tememkirina wê bikê wê ji du aliyan ve wê li ser têngînek fenomenolojikî re wê bahsa wê bikê. Yek wê her fenomen wê bi serê xwe û cihê ku wê çawa wê hebê bê. Ji aliyê din ve jî wê çawa wê, weke di rewşek giştî û çerçoveya wê de wê weke tabîî wê di awayekê de wê bi têngînek destûrî a xwezayê wê weke ku wê hebê wê, bi wê re wê, di reng û awayekê de wê werênê ser ziman. Li ser wê re wê, di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê her tişt wê, di renekê de wê, girêdanîyek wan ya ku ew bi wê re wê, çerçoveya sazûmanî wê bi hebûna xwe re wê diafirênin wê bi wê re wê hebê. Ew wê, di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê, dihênê ser ziman.

Di dewama wê de wê têngîna li dûvhevîbûnê wê di dewama wê de wê, bi çerçoveya têngîna destûra xwezayîyê re wê, di awayekê de wê bixwezê ku

ew wê werênê ser ziman. Ew wê, di wê nûqteyê de wê dema ku wê li dîvhevbûnan wê bahsa wan bikê wê çawa wê, di awayekê ne vegûhar û di awayekê vegûhar de wê cihê ji hev hebin wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê di nava xwezayê de wê, li gorî wê destûra xwezayî wê çawa wê di dewama hev de wê were û bibê wê, di wê temenê de wê, bi çavdêrîyekê wê bibê. Wê di navaroka wê têngîna wê çavdêrîyê de wê, têngîna nevegûhariyê wê bi wê re wê biafirênê. Di wê temenê de wê ew wê di çerçoveya sazûmanekê de wê bibê. Ew wê weke 'sazûmanae li dîv hev hatina fenomenî' re wê, di rengekê de wê pênase dikê û wê dihênê ser ziman.

Di wê yekawayiyê hatina her tiştê û ankû wê di rengekê de wê weke ji hev derhanînê ku wê bi wê re wê bîrê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê, di awayekê bi hev re û di dewama hev de wê hatina wê re wê dema ku wê mill wê bahsa wê bikê wê di şêwayekê de wê, têngîna xwe ya pêwîstîniyê wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Li gorî têngîna mill wê, di wê çerçoveyê de wê di dewama hev de wê were. Her tişt wê, di çerçoveya wê sazûmanîya wê de wê, were û wê bibê. Wê dema ku em di demek mirovan de bijin wê ji mirovan wê bi berdewamî wê werina dînyê. Wê yê berî wê, ku ew bûna weke cûreyên piramidên berê wê newin û nebin. An jî wê di piştre wê çî awa wê bi wê re wê bibê ew jî wê berî wê dema ku ew wê bibê wê newê û nebê. Ew wê, di wê temenê de wê, di ahengekê ku ew wê, di dewama hev de wê bi wê re wê bibê wê, di şêwayekê de wê, were û bibê.

Mill wê, di rengekê de wê, dema ku ew wê, dihênê ser ziman wê, di çerçoveya hizrên xwe yê li ser têngîna pêwîstîniyê de wê, di wê rewşê de wê, bixwezê ku ew di reng û awayekê de wê bi wê re wê, di şêwayekê de wê werênê ser ziman. Laplace wê, di çerçoveya destûra xwe ya bi têngîna pêwîstîniyê ku ew wê li wê bihizirê wê çawa wê tabîî destûrekê bê û bibê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Beremberê wê mill wê bahsa çerçoveyek sazûmankirinê ku ew wê bi wê re wê çawa wê bibê wê di rengekê de wê bixwezê, di şêwayekê de ew bi wê bihizirê û ew bi wê re hizrên xwe werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê têngîna mill wê, di rengekê de wê, bi wê çerçoveya têngîna girêdanê re wê, li wê bihizirê. Mill wê di şêwayekê de wê, dema ku wê, mijare sedemê wê werênê ser ziman wê bi têngîna wê dema ku wê sedemek li rewşekê û ankû tiştê wê were dayin wê ya ku wê bişopênê û wê were wê, bandûr bê. Wê di wê

temenê de wê, di rengê de wê, ew wê, di dewama wê de wê weke aliyekê ku ew wê, weke bi wê bihhizirê wê, bênê ser ziman.

Mill wê dema ku wê bahsa hizrên xwe yên di çerçoveya têtîna pêwîstîniyê wê bikê wê, li ser têtîni û çerçoveyek sedemî re wê bixwezê ku ew wê, werênê ser ziman. Lê ew minaq ew têtîliya sedemê û ya encamî wê di wê nûqteyê de wê ne bi têtîliyê teqez a pêwîstîni wê di wê rengê de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Minaq wê dema ku wê kesek wê dema ku ew bi xwarinekê bi keve û ew bi wê bi mirê wê weke ew kes bi wê xwarinê ketî û mîrî wê were hizirkirin. Di wê nûqteyê de wê di nava xwarinê û mirinê de wê li gorî mill wê têtîliyê pêwîstîni ku ew bi wê were fahmkirin wê ne pêwîst bê ku ew bi wê were lê hizirkirin û fahmkirin.

Di mijare sedemê de wê mill wê ji aliyekê din ve jî wê bi gotina sedemê wê li wê bihhizirê û ew wê, di wê nûqteyê de wê werênê ser ziman ku wê, di wê rewşê de wê çawa wê, ya pêşî wê yek weke sedemê bin û yên din ku ew wê piştê wê werin wê bi mêyla ku ew weke merc wê herê bikê wê di rengê de wê weke ku ew wê li wê bihhizirê.

Di awayekê de wê weke ku me li jor li çend deveran wê hanî ser ziman ku ew mijare sedemê wê dema ku ew wê li wê dihhizirê wê di şewayekê de wê weke giştîya hemû mercên ku ew dibin wê di rengê de wê bi wê re wê bihasibênin û wê werênê ser ziman.

Ev têtîna mill a bi gotina sedemê ku ew wê, li wê bihhizirê wê di demên piştê wê ber wê yekê ku ew wê di wê temenê de wê dihhênê ser ziman wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ku wê weke 'makineyek mazin' wê bê hasibandin wê di rengê de wê werê lê hizirkirin û wê were hanîn li ser ziman.

Li gorî wî nêzîkatîyek zanyarî ku ew hemû sedemên wê bide dîyarkirin û di qatîbûnekê de ew bi zelal were dîtin bê. Li gorî wê dema ku em bi wê bihhizirin ku ew wê bi sedemê ew pêkhatibê wê demê wê bandûrên wê, di wê temenê de wê bibê êdî wê karibê wê li wê were lê hizirkirin.

Mill wê dema ku wê bahsa têtîna xwe ya pêwîstîniyê wê bikê wê ji aliyekê din ve jî wê têtîna 'şansê' wê di dewama wê de wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihhizirê. Li gorî wî ya zanyarî wê pêwîstiya wê ya bi fahmkirina wê ya zelal û qatî wê hebê. Ew ya 'şansê' wê weke 'kêmesîyek bi zaninê' wê pênasdikê û wê dihhênê ser ziman. Bi têtîna şansê wê tiştêkê ku ew weke di xwezayê de ew heya û weke vajî ya destûrîya wê ku ew bê kirin û ji wê were bahskirin û atfî wê destûrê ku ew newê kirin wê di wê rengê de wê ew wê ji wê bahs bikê. Di

dewama wê de mill wê ew wê werênê ser ziman ku wê, ”her tişt ku wê weke encama destûrekê bê, sedem ku wê di encamê de wê biafirin û ew sedem ku ew hebûna wan biheta zanîn wê demê û bi wê re destûrên wê bihetan zanîn wê ew pêşdîtina wê bûba. Wê ew wê biheta zanîn.

Di wê temenê de wê, di awayekê de wê ya ku ew wê weke di destê mirov de wê hebê ku ew wê ji hev herê û ankû wê bibê ku ew wê weke di encama wê de wê bibê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Ji aliyekê din ve mill wê werênê ser ziman ku em di derbarê destûrên xwezayê de xwedî zanîn ban wê demê wê, û bûban xwediyê zanîna wê, demê wê bi rêya razberkirinan û hwd re me yê xwe gihandiba zanîna bandûra wê. Wê dema ku wê bûyarek ku wê weke di encama şansê de ku wê bibê wê demê ku ew wê dervî wê çerçoveyê ku em ne xwediyê sedemekê bo wê bin wê bi wê têngîne wê di rengekê de wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Ew rewşa nebûna sedemê ku ew wê werênê ser ziman wê di rengekê de wê dikarê wê ji du aliyên ve wê fahmbikê. Yek wê di awayekê de ku em di mejiyê xwe de weke ku em ne xwediyê sedemekê bin ku ew bi wê re bûbê bê. Lê di wê nûqtayê de wê pirsek li ser temenê wê di serê mirov de wê bibê. Wê dema ku em ew sedem wê newê zanîn bi wê rewşa weke ‘şansê’ rûdayî re wê, bi wê re wê, hîc wê sedemek wê nebê? Di wê nûqtayê de wê demê wê, dema ku ew rewş bû wê dema ku em wê li ahenge wê û hevrast û rewşa wê ya rûdayî ku em li wê bihizirin wê demê emê karibin wê di wê temenê de wê, bi wê re wê li wê bihizirin. Di wê rewşê de wê, rewşa sedemê wê di wê têngîna sedemê de wê, weke rewşek weke ku ew di temenê bûyina wê de weke ku em ew hebê lê ku em wê nizanbin wê di rengekê fahmkinekê de jî wên intibayekê de wê bide me. Di wê nûqtayê de wê ev têngîna mill wê ji aliyekê ve wê weke ku wê di çerçoveya têngîna wê ya destûrên xwezayê û yên sedemê û hwd re wê, têngînek weke ya pêwîstîna jî wê ji aliyekê din ve jî wê di mijare fahmkirinê de wê weke ku wê karibê rengê wê bide dîyarkirin û ankû me bi wê bigihênê fêrseka fahmkirinê a di wê çerçoveya wê de.

Di wê rewşê de wê dema ku wê mill wê li rewşa têngîna şansê wê bihizirê wê, bi têngîna ku wê fenomenek di nava şert û mercna din de ku ew wê bibê û ew ji wê re ku ew sedemên me nebin re wê pênasebikê. Ew wê dema ku wê, bahsa têngîna şansê wê bikê jî wê bi çerçoveyek sazûmanî ku ew wê weke bi gelek fenomenan re wê weke pêkwere wê, di awayekê de wê ji wê bahs bikê û wê werênê ser ziman. Li vir wê tiştêk

wê bûyin û rûdana wê de wê, di encama şansê de bibê û ankû wê ne bê wê di wê nûqteyê de wê hinekê lêpirsînên xwe wê li ser wê, têgîna sedemê û zanîne re wê bikê. Ew wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê çawa wê, di wê nûqteyê de wê, di serê me de wê, di derbarê wê rewşa weke ya şansê ku ew bûya ku wê, sedem û ankû di dewama hev de wê weke bi sazûmanî wê nebê re wê, di wê rengê de wê weke li wê bihizirê. Wekî din jî wê ew wê, di dîmenekê din de wê bi wê rengê wê weke ku wê li wê bihizirê ku wê weke ku wê dema ku wê tişt wê rûbide wê, dervî wê çerçoveya sazûmanî ku em wê bi zanîni û bi derfetî wê dizanin û ankû wê dikarin wê zanibin ku ew pêkwere re wê, di wê nûqteyê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Weke encamek ku ew weke ne li bendê bê û ankû hevî ne dikir ku ew wê bibê, di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Wê dema ku wê hizrên xwe wê, di awayekê de wê li ser têgîna laplace wê, di rengê de wê werênê ser ziman wê ya ku em dizanin û ya ku em wê nizanin û ew wê weke dervî ya zanina me ku wê pêkwere wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê, di wê nûqteyê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di wî nûqteyê de wê, di awayekê de wê, di çerçoveya sazûmanek ahengî a pêwîstîni de ku wê laplace wê li wê bihizirê û wê, di xabate bi navê "A Philosophical Essay on Probabilities (1814)" wê di destpêkê de wê di rûpelên li dora 7 û heta 9'an de wê li ser wê mijarê wê di rengê de wê bisekinê wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê ku wê, mill jî wê bixwezê ku ew wê, fahmbikê û ew wê nûqteyê wê, di rengê de bi wê re ew hizrên xwe werênê ser ziman.

Mill wê di wê nûqteyê de wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê, karibê wê di wê temenê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Laplace wê di wê nûqteyê de wê dema ku wê bahsa rewşa pêkhatinê a rewşekê wê bikê wê, di wê nûqteyê de ew wê werênê ser ziman ku wê, di mijare pêkhatinê de wê, dema ku wê çend bûyar wê pêkherin û ji wan çend bûyaran ya ku ew pêkdihê ku em wê zanibin û di derbarê wê de xwediyê hêncet û ankû sedemekê bin di meji de wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di awayekê de wê, aliyekê din wê hebê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê, li wê bihizirê bê. Di bûyina bûyarekê de wê, dem, awa, û bi çi fenomenê û awayê wê bibê û pêkwere di kijan demê de û çawa wê bibê wê, hertimî wê weke aliyên ku ew wê, di wê temenê de wê, li gorî laplace weke aliyên ku mirov wê li wê xwediyê zanînekê bê. Ew wê, di

wê temenê de wê, hertimî wê, di rewşa bûyinê de wê, ew wê, di renekê de wê hebê ku wê, hertimî wê, di wê de wê paya dervî wê tefkirkirina me ku ew wê, di awayekê de wê bibê û hertimî wê payê ku mirov wê ji wê re bide nîşandin ku weke ku em wê hizir dikin ku ew nebê wê mafê ji wê re wê bide nîşandin. Tişt wê, di awayekê de wê, ew wê, bi têngînek pêwîstîni ku mirov wê li wê bihizirê ku em bihizirin ku ew wê, di wê demê de wê bibê û wê dema ku ew dem hat ku ew di wê de weke ku ew dihê tefkirkirin ew bibê. Em wê dema ku em hizirkirin û pêşdîtineka xwe ya bi hizirê wê weke sazûmanekê ku em wê dênina aliyekê û wê rewşa bûyî wê, li aliyê din bi awayê wê yê bûyî û di dema ku ew bûyî de wê dênin û wan bidina ber hev wê demê wê karibê wê di wê nûqteyê de wê, fahmbikê ku wê, levkirin di nava wan de wê hebê û ankû wê nebê wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Di mijare şansê de bê, ankû rasthatinê bê û hwd wê, di wê temenê de wê, weke aliyên ku wê hinekê jî weke aliyên dervî tefkira me û wê têngîna sazûmanî û pêşdîtina me ku ew wê, di renekê de wê weke ku wê bibê wê, weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqteyê de mill wê di dewama wê de wê bi wê aliyê ve jî wê li mijarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê di xwezayê de wê derfeta rewşa rasthatinê û hwd wê hebê û ankû nebê. Di wê nûqteyê de ew wê, nûqteyê de wê di dewama wê de wê bi awayekê wê weke aliyekê ku wê bi pêşdîtina me ve girêdayî wê ji aliyekê ve wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Li gorî wê, di nava xwezayê de wê, dîsa wê di ahenge xwe de wê weke ku ew dibê wê ji xwe wê bibê.

Di wê nûqteyê de wê dema ku ew wê pirsê li ser wê rewşa xwezayê wê bikê ku wê di wê de wê derfeta rasthatinê û hwd wê hebê û ankû nebê wê, di wê nûqteyê de wê bixwezê ku ew wê, bi mijare pêşdîtina me re wê di renekê de wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Li gorî laplace û têngîna wî ku mirov wê bihizirê wê di aslê xwe de wê di xwezayê de wê, derfeta rasthatinê wê di wê de wê weke ku wê nebê. Ji aliyekê ve wê, di wê nûqteyê de wê, dema ku wê, mill wê mijarê wê, di çerçoveya têngîna zanyariyê de wê werênê ser ziman wê, bi têngîna dervî têngîna sedemê nebûna wê, weke ya ne zanyarî ku wê bihizirê wê di wê temenê de wê weke aliyekê ku ew wê di renekê de weke ku ew wê li wê bihizirê bibê bê.

Mill wê mijare têngîna rasthatinê wê di wê nûqteyê de wê, di mijare têngîna sedemê de wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê. Ji aliyekê din ve jî wê, dema ku ew wê li wê bihizirê wê, temenê wê di awayekê de wê çawa

wê were azmûnkirin û hwd ve wê girêdayî jî wê di dîmenekê de wê bixwezê ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Wê dema ku wê mill wê li ser rewşa şansê wê bihizirê wê bîhizirê ser ziman ku wê, ew wê ne tenê weke zaninek ku ew ji sedemê hatibê derhanîn bê. Wê weke têgînek rastîn ku ew ji azmûnkirina rewşan ku wê were hanîn derhanîn jî bê. Di wê nûqtayê de wê mill wê dema ku wê mijarê wê werênê ser ziman wê di dewama wê de wê bahsa têgîna dema bûyina keçekê û ankû lawekê ku ew di wê demê de wê, ji pêvajoya hizirkirinê a destpêkê wê, di awayekê de wê çawa wê ji wê were derhanîn bê. Wê piştî ku ew bû wê, di wê nûqtayê de wê bi çavdêriya wê re wê, êdî ew wê were azmûnkirin.

Di wê nûqtayê de wê dema ku em hinekê werina li ser têgîna destûra xwezayê a mill wê, di wê rewsê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin. Mill wê, di wê rewsê de wê mijare rewşa bi dîtbariyê û çavdêriyê ku mirov wê digirê wê ew girtin wê çawa wê, weke girtinekê wê, di nerîna me de wê bibê wê bi wê re wê, li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê ser çavdêriyê re ku wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, bi têgîna ku wê mijare rewşa destûrî wê yek ji ya din wê çawa wê were derhanîn wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê, di wê rengê de wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Lê mill wê ji aliyekê din ve jî wê dema ku wê bahsa destûran û ji hev derhanîna wan wê bikê wê di wê nûqtayê de wê bi ne dîyariyekê wê bixwezê wê werênê ser ziman. Li gorî wê kîjan destûr wê ji ya din were derhanîn wê di destpêkê de wê di wê çavdêriyê de wê newê û dîyar nebê. Li gorî wî ew wê karibin weke destûrna ku ew ji wê yekawayiya xwezayê hatibina derhanîn bin û ew wê dema ku ew wê di wê temenê de bin wê bi gotina 'destûrên ceribandî' wê di renekê de wê weke ku ew wê bi gotin bikê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, di mijare têgîna destûrek cerbî de wê, ew wê, bi wê re wê, ne weke destûrek giştî jî bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqtayê de wê cihêyiya nava destûrên xwezayê û destûrên cerbî wê, di wê, weke destûrên derhanînî wê, weke du aliyên hizirkirinek bi zanyarî wê biafirênin jî wê werênê ser ziman. Lê wê, dema ku ew wê, li farqe nava destûrên xwezayê û yên cerbê wê li wan bihizirê wê, di wê nûqtayê de ew cihêbûn wê weke ne di rewşek dîyar de bê wê, di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê mijarê de wê, mill wê, di wê rengê wê cihêkirinê de wê, di renekê de wê weke têgînek û ankû cihêbûnek ji

nava ya vegotinekê û ankû pêjnkirinekê bê wê, di dîmenekê de wê weke ku wê karibê wê li wê bihizirê. Di wê nûqtayê de wê, pêjnkirina destûrekê wê, di wê bersivkirina li pirsra çawabûnekê û berçibûnekê de wê, di rengê de wê weke di şêwayekê de wê xwe bide dîyarkirin. Anschutz wê di xabate xwe ya bi navê "the Philosophy of J. S. Mill" ew wê cihêbûnek bi gotina weke bi cihane fenomenan û mêylên xwezayê wê weke cihêbûna nava wan wê, di şêwayekê de wê, bixwezê wê pênasebikê (çav: R. P. Anschutz(1969), The Philosophy of J. S. Mill, Oxford, Clarendon Press, p. 166-167).

Li gorî wê, di çerçoveya rewşa fenomenan û salixkirina wan de wê, bi destûrên cerbî wê weke ku wê pêkwere wê bibê. Di wê temenê de Anschutz wê dema ku wê bahsa wê nûqtayê bi têngîna destûrên cerbê wê bikê wê balê bikişênê li ser rewşa têngîna kapler a li ser tevgerên gerwêrkan ku ew wê, dihênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê di çerçoveya têngîna mêylan û fenomenan de wê, di wê nûqtayê de wê, çendî ku wê, bi hizrên Mill re wê, di wê rengê de wê, şîroveyek wê were kirin jî lê wê mirov dikarê wê bibêjê ku wê weke ku wê mill wê zêde wê li ser wê aliyê weke ku ew nese kinî bê. An jî wî cihêkirinek di aqil de wî ji wê aliyê ve wî ne hanîya ser ziman.

Di mijare têngîna mill de wê, di wê nûqtayê de ku em empatiyekê bikin û wê bibêjin ku wê ya ku wê ji pirsên çawa re wê bibê û ya ku wê ji pirsên berçibûnê re ku wê bina weke bersiv bi têngînek destûrî wê ji wê aliyê ve wê weke ku wê, mill wê zêde weke ku ew li ser wê ne sekinî bê. Lê mill wê di wê nûqtayê de wê, dema ku wê hizrên xwe wê dihênê ser ziman wê di nûqtayek û ji aliyekê din ve wê, cihêkirinê wê weke ku ew wê dikê. Di mijare xwezayê û herikina wê û fenomenan ku ew bi serê xwe bikê ku ew wan fahmbikê û salixbikê wê weke ku wê bi wê temenê wê ji aliyekê ve wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê.

Yan jî wê li ser mijare têngîna sedemê re ku wê ku wê encam wê weke bi yên din re wê, di awayekê de wê weke vajî û ankû li hember bin bi têngîna destûrî re weke ku ew bikeve ne wekhevîyekê de wê, di rengê de wê, bi dîtbarîya wê re wê, weke ku wê bixwezê weke ku ew alaquadar bibê.

Bo mill wê mêyl wê, di çerçoveya têngîna destûrî a bi herikina xwezayî de wê weke ku ew wê dihênê ser ziman wê li ser rewşa nitelikan re wê, di rengê de wê weke ku ew wê li wê bihizirê. Wê di dewama wê de wê ew mêyl wê di rengê de wê weke ku wê ew mêyl bi destûrên ku ew dihên birêvebirin re wê, di dîmenekê de wê çawa wê, xwediyê rewşek fahmkirinê bê wê weke ku wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê.

Ew wê, di wê nûqteyê de wê dema ku ew wê werênê ser ziman wê mijare têgîan destûran wê weke bi têgînek fahmkirinê û ankû ifşakirinê re wê, li wê bihizirê. Ew wê bi gotina "li şûna nepeniyekê ku mirov nepeniyek din bi cihênekê" re wê di rengekê de wê weke ku ew wê bixwezê wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê weke ku ew ya ku ew wê qast dikê wê, ew bê ku wê, destûr wê, di wê nûqteyê de wê bi wê re wê, di temenê têgînek bi nitelikî û fenomenî ku wê çawa wê, ifşakirina wê nepeniyê xwezayî ku wê bi wê re wê bihizirê û wê werênê ser ziman re wê bixwezê wê pênasebikê.

Di wê nûqteyê de wê, dema ku wê bahsa gerdûnê wê were kirin wê li xûyên gerdûnê gotinên ku ew weke bi destûrî dihên atifkirin wê weke derhanînek bi têgînî bê. Wê mêyla rewşa gerdûnê û awayê wê yê ku wê weke bi wê ve ya ku ew wê were lê hizirkirin wê, di wê temenê de wê, bixwezê ku em wê fahmbikin. Mijare gerdûnê wê bi aliyê wê û mêylên wê re wê çawa wê mirov wê karibê wan kifşbikê? Ew wê, di wê nûqteyê de wê, weke aliyên û mêylên ku mirov weke wan û ankû bi wan dihizirê wê, çawa wê werina fahmkirin? Ji têgînên bi derhanîna hizrên mill ên ku ew wê bi wan re wê li wan bihizirê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke ku ew wê bixwezê ku ew wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, destûrên cerbî û yên ne cerbî wê, di wê nûqteyê de wê cihêbûna nava wan û ankû farqe nava wan wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê, ew wê, werênê ser ziman. "Ji gotina destûrek cebî ya ku wê were fahmkirin ku ew ne ya giştî bê. Lê ku ew bi tememî ew rast bê wê, ew wê karibê rasttîya wê werênê ser ziman. Wê xwediyê fêrsa wê ya bi fahmkirinê bê. Ew weke destûrek hatî derhanîn bê. Lê wê weke derhanînek ji ya ku ew nayê zanîn bê(çav: John, S, Mill, A system of logic. P: 437, 579, 584).

Mill wê dema ku wê bahsa destûrê wê bikê wê, di wê nûqteyê de wê, bi rewşa lê depelendinê bi çavdêrî û bandûrê re wê, bixwezê ew cihê di ahengekê ku ew di dewama hev de wê werina fahmkirin re wê werênê ser ziman. Li vir wê weke ku wê ya ku wê mill wê alaquadar bikê wê, di wê nûqteyê de wê were dîtin ku wê, di destpêka gerdûnê de ku wê, rewşên wê yên fenomenî ên piçûk ku wê bi sazûmanî wê bikê wê, piştî wê ku wê çawa wê, dîroka wê werênê ser ziman û wê karibê weke bikê mijare lêkolînê wê, li wê bihizirê bê.

Li vir wê, di awayekê de wê, sê gotin wê, di çerçoveya hizirkirinên mill de wê bi têgîna destûrî wê xwe di rengekê de wê derxina li pêş. "Destûrên xwezayê", "destûrên cerbê" û "destûrên derhanînî" ku ew wê

weke yê n ku ew wê, bixwezê ku ew wê, fahmbikê. Di hizirkirina mill de wê destûrên derhanînê wê weke dîmenekê yê n xwezayê ku ew wê, li wan bihizirê wê werênê ser ziman. Destûrên ku ew hatina derhanîn wê, di rengê de wê derhênê li pêşîya ê n destûrên cerbî. Li gorî wî destûrên cerbî wê ber ku ew wê sedemên wan wê newina zanîn wê di vegotinê de wê cihê wan nebê.

Lê mill wê mijare bi hevrebûnê wê di wê nûqteyê de wê ji aliyekê din ve jî wê derxê li pêş. Minaq li gorî wî, wê dema ku em bibêjin "A û B wê bibê sedema C'yê" wê demê wê di wê nûqteyê de wê weke ku wê bi A û C û ankû B û C'yê re wê derhanînek wê di wê nûqteyê de wê weke ku wê bi wê re wê hebê. Li vir wê, di wê nûqteyê de wê, dema ku ew wê dikê wê ji aliyê têngîna sedemê ve wê bi wê re wê, pirs pirsînê wê bikê ku ew wê, di wê de wê têngînek sedemî wê hebê û ankû wê nebê. Li gorî mill wê, di wê nûqteyê de wê, sedemek wê di wê hevgirtiniya sazûmanî a bi hevrebûyina bi wê re wê, newê dîtin.

Ew wê dema ku wê, mijare sedemê wê hilde li dest wê ji aliyê cihêyîyên destpêkî ê bi hev re bûyînê re ku wê bibê re wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê, ew wê, li ser têngîha 'yekawayiya' wê re wê li wê bihizirê û wê, di wê nûqteyê de wê, ji wê sedem wê hebê û ankû wê nebê wê li wê bihizirê. Li gorî wê dema ku em minaq weke A û B'yê ku em bi hev re wê li wê bihizirin wê, hewce nekê ku em ku ew li wê bi sedemekê li wê bihizirin. Wê têngînek sedemî ku em wê ji wê fahmbikin wê, nebê. Ev wê, weke rewşek û mercek gerdûnî a bi rasthatinî weke giştîyekê bê. Lê ew wê dema ku wê, li wê bihizirê wê, ji aliyekê din ve jî wê bêmerc bûyina wê ji aliyekê ve wê, red jî bikê. Ber ku ew wê, çendî ku wê weke ku wê, bi rewşek weke rasthatinî wê bibê wê li ser wê rewş û awayê bûyina wê re ku wê di rengê de wê çawa wê, weke rewşek awayî ku wê bi wê rengê mercî wê karibê wê fahmbikê wê, bi wê re wê bibê û ev wê, ji aliyekê ve wê, bêbercîtiya wê weke ku wê li gorî wî karibê bikê ber lêpirsînê de.

Di wê nûqteyê de mill wê mijare rasthatinê wê bi du awayan ku ew diafirê wê dihênê ser ziman. Weke ku wê çawa wê A û B wê xwe weke 'sedemên pêşî' û ankû 'fektorên xwezayî' wê pênasebikin. An A ku ew weke bandûre sedeme bê hingê wê B jî wê, weke bandûre din a cihê dikarê bibê bê. Heka di nava herdû sedemên pêşî ku ew 'bi hevrebûyina yekawayiya wê' ku ew weke encama du sedemên pêşî bê wê demê wê, di wê rewşê de wê ew bi hevrebûyin û yekawayî wê weke encama du

rewşên weke ne sedemî û ne gerdûnî ku ew di encama wê de bûbê wê di reng û rewşekê de wê weke ku wê bibê bê.

Li gorî wê, her tiştê ku ew dihê û ew dibê wê di encama destûre sedemê û sedemên pêşî de ku wê, ku wê ew wê di rewşa bi hevrebûyîn û yekawayiya wê re wê, di dîmenekê de wê weke ku wê bibê. Di dewama wê de wê, di nava sedem û bandûrê de wê, li dûv hev re wê, di renekê de wê, bi hev re wê bibê. Lê ew wê, di renekê de wê weke ku wê bi bandûre wê bi hevrebûyîn û yekawayiya wê re wê bibê. Di dewama hev de wê di renekê de wê bibê. Heta ku wê sedema pêşî wê, di renekê de wê weke di renekê destûrî a gerdûnî de jî ew di şewayekê de wê weke ku wê karibê were fahmkirin. Di çerçoveya ku ew wê bi wê re wê bihizirê de wê, sedemên pêşî wê di renekê de wê weke ku ew wê werênê ser ziman weke li renekê destûrî a gerdûnî wê karibê were lê daxistin û ankû di wê rengê de wê, di awayekê de ew were dîtin û fahmkirin. Di dewama wê de wê mill wê werênê ser ziman ku wê bi têgînek fenomenî ku wê ew bi hevrebûyîna wan wê bandûra wê, di renekê de wê weke bi rehetî wê karibê were kifşkirin wê di şewayekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman(çav: John S. Mill; A system of logic, P. 427-428).

Li gor mill wê, bi hev re bûyîna du sedemên pêşî wê ne tenê wê weke bê merc bibê. Wê tenê weke xwediyê sazûmanek ne bi sedemî bê. Weki din wê bi hevrebûyînê jî wê, ne ji sedemiyekê bi tenê wê, hebê û wê ne bêmerc bê. Li gorî mill wê bi hevrebûyîna wê, ber ku ew ne bi têgînek destûrî a xwezayî bê wê nebê weke mafê xwediyê vegotinekê ku ew bi wê re were ser ziman. Di wê temenê de wê destûrên xwezayî wê, di wê rengê de wê, di renekê de wê, di rewşa têgîna zanyarî de wê weke aliyekê ku wê, ew wê, ji ber çav wê, di renekê de wê bi wê re wê bide bê. Mill wê di wê nûqtayê de wê têgîna rewşa destûrên sedemî wê di renekî de wê weke destûrên pêşî û temenî ên ku ew di çerçoveyek zanyarî bi wan re wê were lê hizirkirin wê, di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Mill wê dema ku wê bahsa wê bikê wê ji aliyekê din ve jî wê bahsa rewşa heyinek ku ew wê weke bêsedem' ku ew wê çawa wê di kifşkirina wê de wê mirov wê bi wê re wê bikeve zorê de wê li ser wê bisekinê. Di çerçoveya xosletên tiştê ên temenî de wê ne tenê wê xosletên wê yên temenî wê awayê yekawayiya bi hevreyî wê bi wê re wê weke hebê. Ew xosletên ku ew bi hev re dibin û wê di wê temenê de wê weke xosletên temenî wê bin wê bi wê re wê weke ku wê hebin. Ew wê di wê temenê de

wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê ji aliyekê din ve jî wê çawa ku wê weke ku wê di nava wê yekawayiyê de bi xosletî wê şibînek wê, hebê wê bi wê re wê, ew wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê, mijare bi hevreyiyên pêşî û bandûra wan ya bi derhanînê ku wê ji wan wê bibê wê, di wê temenê de wê bînenê ser ziman ku ew ji hev cihê bin û wê, tevlihev nekê. Ew wê, dema ku wê bahsa cûreyên xwezayê wê bikê wê bi gotinkirinên wê weke heyî wê di rengekê de wê bihasibênê. Li gorî wî ew awa wê, weke xosletên hinek xosletan ên venegûhar ku ew bi hev re na wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di mijare bi hevrebûyina a xosletan wê bi wê re wê li wê bihizirê. Minaq wê, weke reşbûnê û qijikek reş û ankû reşikek û gjilonekîya li serê wê weke hinek xosletên ku ew wê bi hev re wê, çawa wê, di rengekê de wê weke ku wê hebin wê, di dîmenekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew wê, bi têngîna destûrên cerbî wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Lê wê di dewama wê de wê çawa wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê, rewşa destûrên bi hevreyiyê wê, di wê temenê de wê bi xosletên temenî ku ew wê bibin wê, weke di rengekê de wê li wê bihizirê. Li gorî wî hemû xosletên bi hevreyî wê, bi têngînek destûrî a bihevreyî bi têngîna destûrî a derhanînê re wê, derfeta dana berhevbûnê ku wê biafirênê wê bi wê re wê bibê.

Li vir bo mill wê bo ku ew wê, mijare destûrên bihevreyiyê ku wê li wê bihizirê wê, bo ku em bi wê ji wê derhanînekê bi biriqîna wê û hwd wê ji wê bigirin wê pêwîstîya weke ku ew wê, bi destûrên derhanînê bin. Li gorî wî ew xosletên bi hevreyiyê ên bi destûrî wê, di wê temenê de wê, ne bi xosletên destûrên cerbî ku ew wê bi hev re bin. Ew wê weke destûrên derhanînê bin. Lê ew wê dema ku wê werênê ser ziman wê çawa ku wê bi xosletên wê yên epistemikî wê weke yên cerbî wê bibin wê bi wê re wê êdî wê temenê dana berhevbûnê ku wê çawa wê bi wê re wê bibê wê di wê rewşê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê. Mill wê di dewama wê de wê li ser wê re wê li ser xosletên temenî re wê, bi têngîna bi hevreyiyê wê di rengekê de wê li wê bihizirê û wê, hinekê wê, di wê nûqteyê de wê, bikeve nava lêpîrsînekê. Ew wê di wê nûqteyê de wê rewşa bi hevreyiyê wê bi têngînek destûrî wê, çawa wê weke destûrekê giştî wê nikaribê wê bînenê ser ziman wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê wê di wê rengê de bê. Minaq wê weke ku em bihizirin ku wê

qijik wê reş bin û hemû qijik ku ew reş jî bin em nikaribin bi destûrek gerdûnî wê di rengê de wê werênina ser ziman bê. Ew wê, di dewama wê de wê dema ku wê werênê ser ziman wê bi têngîna vegotina sedemî ku wê çawa wê, weke di bin destûra sedemî de ku ew were çînkirin wê, di rengê de wê di dewama wê de wê bi gotinê wê weke ku wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman. Mill wê dema ku wê bi têngîna destûrî wê li wê bihizirê wê weke ku wê di rûpelê 575'an a 'a system of logic' de wê werênê ser ziman wê bi xosletên ahengbar ên tevgerên gerwêrk û rewşa kişîna kutleyê a bi ber rojê ve ku wê, çawa wê bi wê re wê weke çavkaniya wê çêkirina tevgerê bê wê bi wê re wê di rengê de wê li wê bihizirê.

Mill wê di dewama wê de wê, li wê bihizirê ku wê rewşa sedemê ku wê weke di rewşa duyem de wê were û wê bi wê bandûre wê ku wê weke 'sedemê' ku wê li wê bihizirê bê. Li gorî wî di nava rewşa ya ku ew wê di rewşa duyem de wê were weke bandûre sedemê wê, bi wê di nava du bûyan de wê, çawa wê 'girêdanek navber' ku wê çawa wê hebê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê rewş de wê ya ku wê di destpêkê de wê, diyardeya ku ew weke sedemê dihê dîtin wê çawa wê, 'sedemek ne rastarast' wê bibê wê, di wê nûqteyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li gorî wî, di wê nûqteyê de wê di wê pêvajoya fahmkirinê de wê têngîna sedemê wê li ser rewşek navbeynî a fenomenîyî re wê, xwe di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin û domandin.

Minaq wê dema ku em wê li ser rewşek bi mirovî re wê fahmbikin wê, di karin wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirin. Wê dema ku em bahsa derkkirinekê û hîskirinekê a ji tiştê ku me depelend bikê wê bi wê re wê, ew wê, di nava wê tiştê mejiyê me de wê pergalek bi tûra sînîran ku wê çawa wê hebê û ew wê bi wê re wê çawa wê vegûharin wê bi me re wê bibin wê, di rengê de wê karibê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bènê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê dikarê wê bibêjê ku wê dema ku em li bûjenekê binerin û ji wê hîsbikin wê ew wê, weke yek ne rastarast wê bi wê wê bibê re wê, li wê bihizirê. Bi gotinek din ew wê weke 'sedema sedemê' wê di rengê de wê weke ku wê bibê. Di wê nûqteyê de wê mill wê li wê bihizirê ku wê ya ku wê ji wê bûjenê wê ya ku ew wê rê li wê hîskirinê wê vekê wê ew bûjen bixwe bê û ankû wê hinek vegûharên bi sînîran ku ew dibin wê bi wê û bi rêya wan bê wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê, di gotina mill de wê, di rengê de ku em bi wê bihizirin

wê tégîna bandûra bi sínîran ku wê bibê wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê, di awayekê de wê bibê. Wê di wê rewşê de wê sínir wê çavkaniya wê ya bandûrê wê ji bûjenê wê bibê. Wê ew bandûr wê di encama hinek vegûharên sínîrî wê bibê. Piştî wê ku ew bû wê, di wê rewşê de wê, ne rastarast lê wê di nava wê navbeynê de wê, di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê bibê bê.

Di wê nûqtayê de wê li gorî mill wê destûrên wê ên ku ew pêşî dihên û yên ku ew piştî dihên wê, ji wan zêdetirî wê weke gelemper bin. Wê bi ya ku ew piştî wê dihê wê, bi wê re wê hindiktir wê pêwîstîya bi wê hîskirin wê, di wê de wê hebê. Heta ku wê li gorî mill yên ku ew wê, pêşî wê werin wê di hinekê rewşî de wê nêztirî rewşek bêmercî wê di awayekê de wê weke ku wê bibin. Di xwezayê de wê weke hebûnek gerdûnî wê, hê nêztir wê di awayekê de bin. Ew wê dema ku wê, dihizirê wê bîne ser ziman ku wê, destûrek ku wê hêzên bihevre ku ew dikê werênê ser ziman û ku ew li sedemên cihê li destûrên wê hat dahûrkirin wê, her sedem wê weke ku wê ne bi qasî wê destûrê wê di rewşek gelemper de bê re wê werênê ser ziman. Li gorî wî sedema wê jî wê ew bê ku ew ber ku wê dema ku ew sedem hatina ba hev ku ew diafirê bê. Ku wê sedemek ji wan wê biafirê destûr hem di rewşê de û hem jî ji yên serbixwe ku ew hebê wê weke ku ew wê bibê. Li gorî wê jî wê aliyekê din ku ew wê, di wê rewşê de wê weke aliyekê wê yê din ê 'sêyem' jî wê şîrovebikê wê di wê çerçoveyê de wê, bi tégînek destûrî ku ew wê ji aliyên yên din ve ku wê were hildan li nava çerçoveya xwe bê. Wê weke ku wê destûrek bi wê rengê wê di nava yek din de wê were ber hev. Wê di wê de wê, bikeve nava çerçoveya wê de. Ew wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê, di wê nûqtayê de wê mijare kişîna kutleyê a li dûnyê û ya li dora rojê ku wê, di bin navê 'kişîne kutleyê' de ku wê were berhevkirin wê di wê nûqtayî de wê ji wê re wê weke minaq wê bide dîyarkirin.

Berê ku wê were bi birhankirin ku wê, gerwêrkên din û li dora rojê wê, vekişînen ku ew dibin wê bibin. Bûjenên li dûnyê wê li dora wê, vekişîna wan wê bibê ku ew wê, bibê wê ji wê re wê weke minaq wê bide. Li gorî wî di wê nûqtayê de wê ew weke hinek fenomenên ku ew di şibihina hev ku ew di bin din destûrekê de weke hinek destûrên din ên di şibihina hev ku ew dihên berhevkirin bin wê di rengê de wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Ew rewşa ku wê mill wê werênê ser ziman wê, David Ruben wê di xabate xwe ya bi navê "explaining Explanation" de wê, bi tégîna "lêdaxistinê" wê rewşê wê di rengê de wê, şîrovebikê û wê

werênê ser ziman. Li gorî hinek destûrên ku ew dihên dahûrkirin û ankû lê daxistin wê ji minaqekê ku mirov wê gavê biavêjê wê bi wê re wê, di rengekê de wê, werê hanîn li ser ziman û pêkhanin. Di wê rewşê de wê weke li gorî mill di vegotina destûrên sedemê wê bi wê re ku wê bi heman wateyê û ankû manayê wê were wê weke awayê wê sêyem bê (Ruben, David(1990), Explaining Explanation, P. 122-123).

Li gorî mill wê di rewşa sêyem de wê ya ku ew dihê vegotin wê hertimî wê, hê zêdetirî wê weke giştî bin. Wê ya ku wê hê zêdetirî wê weke gelemper bê wê zêdetirî wê weke bi wê re wê werênê ser ziman. Zêde bi gelemperî bi wê re hanîna ser zimanê wê ji wê re wê weke minaq wê bide nîşandin. Wê wê rewşa yekem jî, duyem jî û ya sêyem jî wê di rengekê dîmenî de wê werênê ser ziman wê, her rewş wê çawa wê, di rengekê de wê weke ku wê were ser ziman wê, di rengekê de wê, bi destûrên wê yên teybet re wê karibê were fahmkirin bê.

Minaq wê, di wê temenê de wê, dema ku wê, rewş dihê rewşa sêyem a vegotinê wê, zêdetirî wê çawa wê gelemperî wê bi wê re wê bibê û wê, di wê çerçoveyê de wê zêdetirî wê destûrên giştîtir wê weke ku wê li ser wê re wê di temenê wê de wê xwe di rengekê de wê bidina dîyarkirin.

Ew wê ne weke destûrek xwezayî lê wê weke encamek ji destûra xwezayî wê di wê rengê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Li gorî mill wê, di her sê rewşan de jî wê têgîne zanyarî wê karibê ew were pêşxistin. Lê ew wê, bi awayekê "deductive" wê bibê. Sedema wê kirina wê jî wê ber ku ew wê, di pêvajoyek dahûrkirinê de wê, di rengekê de wê weke ku wê, bi destûrên wê ku wê werina vegotin bê. Ew wê gotina vegotinê wê, dema ku ew wê, di wê nûqtayê de wê şîrovebikê wê di wateyek felsefeyî de wê weke ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê bi wê re wê, werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê, destûrên xwezayî wê çawa wê di bin destûrên hê gelemper de ku wê çawa wê di awayekê sazûmanî de wê karibin werina berhevkirin wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Di awayekê din de jî wê her rewşa ku ew heya ku em li ser wê re rewşek din a gelemperîtir wê biafirênin wê ew wê bi destûrên xwe wê, û bi wê gelemperîya xwe wê, xwediyê çerçoveyek hildana li nava xwe a giştî bê. Ew wê, di wê temenê de wê dema ku ewê bahsa destûrên xwezayê wê bikê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê, weke ku wê bide diyarkirin. Wê di wê temenê de wê ya ku ew dihên derkkirin wê weke 'minaq' û ankû 'şibînên' wê di wê

temenê de wê, di renekê de wê weke ku wê bi wê rewşa derhanînê wê li wan wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê, di mijare têngîma destûrên xwezayê de wê, li ser wê re wê, di wê nûqteyê de ku ew wê li wê bihizirê wê, çawa ku wê, li ser ya nepenî re ku ew rewşek din ya bi nepeni newê pêşxistin wê li wê bihizirê û wê, her pêvajoyên fahmkirinê wê ji wê re wê xismetê pêwîst bin ku ew bikin ew zêdetirî vegotinbar û fahmker bin.

Di wê nûqteyê de wê mill wê dema ku ew wê dikê wê di renekê de wê weke ku ew wê, di wê çerçoveyê de wê, di renekê de wê weke ku wê ew wê bikê wê, di şewayekê de wê, weke ku ew wê, bikê. Minaq fenomenek ku ew dihê zanîn bi rewşek ku ew nayê zanin a bi tememî cihê re wê, bixwezê ku ew wê, fahmbikê. Di wê nûqteyê de wê, li gorî wê têngîna mill wê her pêvajoya pêşketinê ku wê li ser ya heyî re wê bibê wê, weke xwediyê hinek rêgezên xwe yên giştî ên ku ew wê bi wan wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, minaqe rewşa vegotinê a yekem, duyem û sêyem wê di wê nûqteyê de wê, ji ali û dîmenekê ve jî wê weke ku wê xwediyê reng û awayekê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Her rewşa giştî wê li ser ya giştî a berî wê re wê, bi çerçoveyek berfirehtirî wê weke ku wê bibê û ew wê, karibê ya berî xwe hilde li nava xwe weke dîmenekê. Ew wê dema ku wê mijarê wê werênê ser ziman wê di wê nûqtêyê de wê werênê ser ziman û wê serî li rewşa têngîna kişîna kutleyê wê bide. Li gorî wî ew wê, dema ku em rewşa kişîna ardê wê ne bi bandûr kişîna kutleyê wê bibê. Wê weke rewşek wê bê. Ew wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê, ji rewşên destûrên xwezayê ku ew bi awayekê mihtemel derfeta gihiştina şaş encaman di serê xwe de ku ew wê, çawa wê biderfeti wê bibin wê bi wê re wê bixwezê ku ew li wê bihizirê.

Di mijare rewşên bi destûra xwezayê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê ji vir û pê de wê, derfet wê ji me re wê çê bibê ku em bi wê re wê li wê bihizirin. Mill wê, di awayekê de wê, têngîna 'vegotina zanistî' de ku wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di awayekê de wê hizirê wê, bi têngînek weke ji ya ji ya giştî bi hatinê bi awayekê şewayî ku wê bihizirê bi wê, ew wê werênê ser ziman her diyarde wê, di vegotina xwe de heri hindik ku ew destûrek xwezayî di awayekê di xwe de weke weke ku ew bihawênê wê, li wê bihizirê. Di demên piştê wê ev têngîna mill wê di bin sernavê "bi şibînek destûrî ji ya giştî bihatinê" re wê, were lê hizirkirin û wê were hanîn li ser ziman. Bi gotinek din wê dikarê wê di wê rengê de wê fahmbikê wê têngîna 'destûra

ku ew dihilde li nava xwe' re wê, di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê nûqteyê de wê dema ku wê bahsa gotina 'vegotina zanistî' wê were kirin wê, di dewama wê de wê, xosletên wê yên pêşdîtinê wê weke aliyên wê yên din bin ku wê, di awayekê de wê li wan were lê hizirkirin. Mill wê bi têngîna diyardeyê ku ew herî hindik bi çerçoveyek destûrek xwezayî ve karibê wê hilde li çerçoveya xwe ku ew bi wê re wê li wê bihizirê re wê, di rengê de wê bixwezê ku ew ji aliyê xwe ve wê, çerçoveya wê, bènê ser ziman. Piştî mill wê niqaşên ku wê li ser têngîna 'şewayê zanistê' ku wê, di rengê de wê weke ku wê werina kirin wê, di wê çerçoveyê de wê, têngînên mill jî wê di nava wê de wê, were dîtin ku wê werina bi navkirin. Nicholas Rescher wê dema ku wê, mijare şewayên zanistî wê, niqaş bikê wê di rengê de wê, di nava wan de wê, navê mill jî wê di wê rengê de wê, bi rengê hizirkirinên wî re wê, di awayekê de wê weke ku wê hilde li dest û wê, werênê ser ziman. Ew wê dema ku wê, werênê ser ziman wê, di bin nav û ankû sernavê "di sedsale 19'min de weke teorizanên ku ew wê 'şewayê zanistê' ku wê çerçoveya wê hizirî wê biafirênin re ku wê werênê ser ziman wê, li rex navên weke yên comte, Whewell, Jevons û hwd wê navê mill jî wê werênê ser ziman. Ew wê, di wê çerçoveyê de wê dihênê ser ziman wê farqêtiya şewazanistitiya aqilê zanistî ku wê pêşkeve wê, di wê çerçoveyê de wê, bixwezê wê, bi awayekê teorizekirinê re wê, çerçoveya wê bi fahmkirina xwe re wê werênê ser ziman (Çav: Rescher, Nicholas(1962), "The Stochastic Revolution and the Nature of Scientific Explanation", Synthese, Vol. 14, No: 2/3, p. 200-201).

Ji wê demê û pê de wê, mijare 'vegotina zanistî' wê di rengê de wê, weke ku wê were dîtin wê derkeve li pêş. Di dewama wê de wê, popper wê, mijare zanistê wê li ser têngîna şewayê re wê, ji wan aliyan ve wê were dîtin ku wê ji xwe re wê, bikê mijar. Wê di wê nûqteyê de wê bixwezê ku ew wê, di wê temenê de wê, di rengê de wê, werênê ser ziman. Lêpirsînên li ser vegotina zanistî û ankû rengê bi gotinakirina wê ku wê bibin wê ji wê demê û pê de wê, di şewayekê de wê çendî wê bi wê re wê, zêdetirî wê bibê û wê derkeve li pêş. Ev wê, di rengê de wê piştî wê bi teybetî ji sedsale 20an û pê de wê hemû zanistên demên berê û yên piştî wê heta demên ronansê û ji wê demê û pê de ku wê bibin wê di bin nerîna wê gotinê de wê jinûve wê weke di nava du gotinên weke 'ya zanist' û 'ya ne zanist' de wê, ji hev cihê wê were kirin. Di wê çerçoveyê de wê, şewazanistên demê ku wê, pêşkevin wê di wê rengê de

wê, êdî wê renekê din ê hizirkirin wê, bi xwe re wê werênin. Lê em di wê temenê de wê, dikarê ya demên dawî ên ronakbiriye ku wê zaneyên weke mill wê werênê ser ziman û piştî wê, hizirvanên weke popper jî wê werênina ser ziman li ser gotina zanistê û ankû vegotina zanistê re wê, di renekê de dikarin wê weke encamenk bi têngîna astê ku wê li ser ya demên berê re wê, were û bibê wê, di wê xate pêşketina aqil de wê, di şewayekê de wê fahmbikin û wê werênina ser ziman. Di wê rengê de wê, ev wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê di renekê din de wê bi şewayên zanistê re wê, dema ku em li wê bihizirin wê, di şewayekê lêpîrsîner de wê, dikarin wê li wê bihizirin. Bi pêşketina zanistên fizikê re wê zêdetirî wê ev wê bandûra wê li wê bibê. Minaq wê, kiştvanek wê dema ku ew wê bere xwe wê li avê bixê û wê di avê de wê weke ku wê nivê wê were dîtin. Ev rewş wê çawa wê pêkwere û ankû li gorî çî rêgezê wê pêkwere ku mirov wê hinekê wê li wê bihizirê wê, di çerçoveya destûrên xwezayê de wê weke bi nerînek çavdêrî a dîtbarî û giştî wê were dîtin ku wê av wê ji ya rewşa hewayê wê tîrtir bê wê, bi wê re wê weke encamek wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ev rewşên fizikî wê, di wê temenê de wê bi ya ku ew heya û dibê re wê, di renekê de wê çawa wê bibê wê bi wê re wê, êdî wê di wê şeklê û awayê de wê weke ku wê temenê wê, rewşa hizirkirinê wê, di şewayekê de wê weke ku wê biafirênin.

Lê li vir wê weke aliyekê wê yê din jî wê têngîna rêgezên vegotinê ên mantiqî jî wê şewayekê de wê, di mijarê de wê, di ahenge wê ya heyinê û fahmkirinê de wê weke ku wê weyn bileyizin. Di wê minaqe li jor ku me hanî ser ziman de wê aliyekê wê yê din jî wê, bi mijare aqilmeşandinê re wê, xwe bide dîyarkirin. Aqilmeşandin wê weke şewayekê hizirkirinê ê ji demên kevnera ve ku wê bi felsefeyê û hwd re wê bibê bê. Di wê nûqtayê de wê, bi wê re wê, bi aqil wê, gihiştina têngînek birhanî wê, di wê rengê de wê, bi mantiqê û zanina wê re wê, di renekê de wê weke ku wê were lê hizirkirin. Ya ku wê, ji aliyekê ve wê mill wê, di têngîna xwe ya bi navê “a system of logic”ê de ku wê bikê jî wê di renekê de wê weke ku wê ji wê ne dûr bê. Lê ew wê, di wê nûqtayê de wê, di mijare rewşa fizikê, heyinê û bûyinê de wê, çawa wê, bi rêgezên fizikî wê fahmbikê wê di dîmenekê de wê were dîtin ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê, mill wê şewayekê aqilmeşandinî wê bikê. Lê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê ew wê bi wê re wê, bikê ku ew wê, çawa wê, di şewayekê de wê weke ku wê, di wê çerçoveya

fahmkirinê û asta wê ya demê de wê bi têgiha fîzîkê wê bikê. Serî li têngînên fîzîkê ên weke ya heta wê demê ji kapler û heta newton ku ew hatiya ser ziman wê dayina wî jî wê, hinekê wê di wê rengê de wê, weke astek ku ew wê, heta wê demê ku ew li wê hatiya lê ghiştin ku ew wê dibînê wê, bi wê sedemê bê.

Di wê nûqtayê de wê, ev wê, di wê temenê de wê, dema ku wê mill wê werênê ser ziman wê mijare lêpîrsînê wê, bi aqilê xwe yê mantiqî û di wê temenê de wê, ew wê bikê. Di wê nûqtayê de wê, mijare têngîna xwezaparêzî û ankû têngînên bi destûrên xwezayê ku wê were lê hizirkirin û ya mantiqê wê, weke du aliyên ku ew wê ji aliyekê afrîner û hwd ve ku wê her demê wê xwe jinûve û jinûve wê weke ku wê biadilênin û wê di awayên nû ve wê biafirênin wê weke ku ew wê dibînê. Ber vê yekê wê kombinyona nava mantiqê û xwezayê ku ew wê, li wê dihizirê û dixwezê wê, di çerçoveyekê de bi destûrên xwezayê û hwd re wê, fahmbikê wê hinekê jî wê di wê rewşê û awayê de wê weke ku wê xwediyê regekê fahmkirinê bê.

Li jor me bahsa têngîna destûrî a mill ku ew wê çawa wê weke hilde li nava xwe û ankû li nava çerçoveya xwe wê, di wê temenê de wê, di dîmenekê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê, bi destûrên sedem û ji wê derhanînê weke bi dîmenî û çavdêrî û hwd re wê, di şewayekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê dema ku wê, di nava têngîna xwezayê de wê, bûyarek wê bibê wê, şert û mercên ku ew di nava wê de bû û pêşekên wê û ankû rewşên ku ew ji wê re bûna temen ku ew li wan cih were dayin. Li vir wê, aliyekê din wê weke pîrs wê di wê nûqtetê de wê di serê mirov de wê weke ku wê rûbide. Ew jî wê di wê temenê de bê ku wê, ew bûyarên ku em wê divebêjin wê, bi wê derpêş wê karibin ji deestûrên gelemper werina derhanîn bin. Di wê nûqtayê de wê ya ku wê, pêşî wê xwe li hişê me bide wê di destpêkê de wê, di wê temenê de wê, rewşa ku ew wê nîkaribê wê bi wê were kirin bê. Aliyekê ku wê weke ku wê mill wê dema ku ew nîqaşê bi destûrên xwezayê re wê, li ser destûrên derhanîn û mantiqê wê bikê jî wê bi wê aliyê ve wê girêdayî wê hinek nûqtayên wê yên ku mirov wê karibê fahmbikê wê bi wê re wê, di awayekê de wê hebin. Di her bûyarê de wê, 'mercên destpêkê' ên di bûyina wê de wê weke ku wê hebin û ew wê weke pêwîst bin ku ew li berçav werina girtin.

Di wê nûqtayê de wê, mijare rewşa ji ya giştî weke bi şibînek destûrî wê fahmkirina wê, di awayekê de wê, hinek rêgezên ku em dikarin di wê çerçoveya fahmkirinê a mill de li wan bigihîjin wê, bibin. Minaq wê, di

wê nûqteyê de wê, têgihên weke “vegotinek ku ew bi ji ya giştî bi hatinê ku ew xwediyê derhanînekê bê”, “ew tişta ku ew dihê vegotin ku ew tiştekê weke destûrî di xwe de ew bi hawênê”, “ya ku ew dihê vegotin ku ew cerbî karibê were pêşkêşkirin” û “hemû têgînên ku ew dihên ser ziman ku ew di awayekê levkir de bi du awayan di xwe de ew hebin. Yek di levkirina nava xwe de bi mantiqî û ya din jî di nava vegotinê û ya rewşa heyî-fîzîkî de ku ew di awayekê de xwediyê depelendinekê û hwd bê.

Minaq Nicholas Rescher “The Stochastic Revolution and the Nature of Scientific Explanation”, Synthese” ku me li jor wê hanî ser ziman de wê, di wê çerçoveyê de ku ew wê hizrên mill wê şîrovebikê wê di rengekê de wê ew wê, weke di çerçoveya wan têgînên weke rêgezî ku me li paragrafa li ser vê re hanî ser ziman ew wê, weke di çerçoveya komekê û her kom ku wê, xwediyê mercên xwe yên têr bê ku wê bihizirê wê bi wê re wê, li wê têgîna zanyarî ku wê bi hizrên mill re wê li wê bihizirê û wê li gorî wî bo şîroveyek zanyarî wê ew wê weke ku wê têr bê wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê dema ku ew wê li wê bihizirê wê, di rengekê de wê, weke ji ya giştî bi têgîan derhanînekê wê di rengekê de wê weke ku wê li wê bihizirê.

Di demên piştê wê mijare ji ya giştî hanînekê wê weke pîrsgirêkek hizirkirinê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, li wê were lê hizirkirin. Minaq popper wê, di wê nûqteyê de wê, li hemberî wê hizrên xwe wê wer ziman û wê bibêjê ku wê, ‘pîrsgirêka ji ya giştî wê nebê’, ‘wê tenê wê bi têgîna birhanî û mantiqî wê aqilmeşandinê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê derxê li pêş. Popper wê di wê nûqteyê de wê mijare aqilmeşandinê weke rêya gihiştinê û rewşa xwe sipartinan ku wê bi wê re wê li wê were gihiştin re wê, di awayekê de wê li wê bihizirê. Mill ew bo ew ku ew wê bigihijê zanînekê wê rewşa li giştîbûnê wê, derxê li pêş. Û di dewama wê de wê, di nava xwezayê de bo gihiştina hemû rewşên wê, di wê çerçoveyê de wê, rengê hizirkirinê ê li ya giştî wê, di wê çerçoveyê de wê bikarbênê. Ew wê, di wê çerçoveyê de wê, şewayê li ya giştî gihiştinê wê derxê li pêş.

Mill wê di aslê xwe de wê di wê nûqteyê de wê dema ku ew li rewşa qatîbûnê ku ew digirihê wê, di dewama wê de wê bi têgîna zanyarî wê, bi aliyekê din wê, karibê zanînek zanyarî bide û ankû nedê wê ji aliyekê din ve wê bi wê re wê, weke ku wê li wê bihizirê û wê bikê ber lêpîrsînê. Wê dema ku wê, bahsa ji ya giştî hatinê ku wê bahsa wê bikê wê, çawa wê pêwîstiya heri hindik xwe sipartina destûrek giştî wê, di wê nûqteyê

de wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê, encama ku wê mill wê bigihijê wê, di wê rengê de wê were dîtin. Ew ya ku ew wê weke zanistî wê dibînê wê, di ahengekê pergali de wê, bihizirê û wê werênê ser ziman Lê ew dema ku ew wê ji ya zanistî wê weke ku wê cihê bikê wê zanina ji ya giştî û rasthatinî ku wê li wê bihizirê ew wê, weke ya ne zanistî û ji wê cihê wê, di wê temenê de wê, li wê bihizirê. Tabî wê dema ku ew wê dikê jî wê, weke ku me li jor wê bi awayekê wê li hin deverna wê hanî ser ziman wê serî li destûrên sedemê wê bide. Li gorî wî di awayekê de wê ya ku ew were vegotin di wê de wê pêwîst bê ku ew destûrek xwezayî hebê. Di wê nûqteyê de wê, ji hev cihê kirina têngîna zanyarî û ya ne zanyarî wê, di wê nûqteyê de ku em bi wê bihizirin em dikarin wê di wê temenê de wê bikin. Minaq wê, hemû tiştên hesinî ku ew dihên germkirin dihalihin. Kevçiyek jî hesin a. Wê demê kevçi ku ew hat germkirin wê bihalihê. Di wê nûqteyê de wê têngînek mantiqî wê, xwe di renekê de wê, bide dîyarkirin. Lê li vir wê hinek pîvanên din jî wê, di renekê de wê, rewşa wê ya zanyarî wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin. Ew jî wê rewşên weke yên bi fizikî bin. Di wê nûqteyê de wê, di wê rengê de wê, karibê wê werênê ser ziman ku wê, rewşa wê bi zanyarî wê pişrastkirinê wê, di şewayekê de wê bi têngîna wê ya bi rewşa fizikî û bûyina wê re wê bibê. Minaq wê dema ku wê, hesin wê êgir bibînê wê bihasilihê wê dema ku em wê weke têngînek zanyarî wê herê bikin wê, demê wê, vajî wê, ku ew hesin wê, dema ku ew cemdê bibînê wê, nehalihê wê demê wê mirov dikarê wê, têngînek ne zanyarî wê bibînê? Di wê nûqteyê de wê, di renekê de wê, di nava têtikiliya halandinê a hesin û germê de wê ew têtikiliya wê bûyinê wê, weke têtikiliyek ku wê, di wê nûqteyê de wê, karibê wê, li wê bihizirê bê. Wê demê wê, birhana wê ew bê ku ew wê dema ku wê germî da hesin wê ew wê bihalihênê. Lê di wê nûqteyê de wê her rewşa germê wê ne halênê. Wê demê wê, pêwîstiya wê hinekê din wê di wê de wê li wê bihizirê û ew jî wê, di wê rewşê de wê, rewşên ku ew bi germê ku ew di wê de ew hesin dihalihê wê weke rewşek bi rêjeya wê ya germê ku ew karibê bihalênê bê.

Di mijare hizirkirina li têngîna ji ya giştî hatinê bi fahmkirinê û şewayekê de wê, mill wê di renekê de wê, weke ku wê di mijare têngîna 'destûra sedemê' de wê, hinekê din cihê wê weke ku wê bihizirê. Minaq wê dema ku wê hume wê, mijare têngîna rasthatinan wê di wê nûqteyê de wê, werênê ser ziman ku wê, bi awayekê zelal ku ew werina dîtina wê hinekê din wê, zor bikê. Wê di wê de wê weke rewşek ku wê weke ya nediyarî wê bi wê re wê, biafirênê. Lê Mill li ser wê nûqteyê ku ew

dihizirê wê, kirpendinên xwe yên li ser nûqtêya rasthatinê ku ew wê, çawa wê di nûqtêyek zêde zelaltir de wê ew wê, di rewşa vegotina ji ya giştî hatinê (universals) de ku wê werinê ser ziman wê bikê ku ew wê bide dîyarkirin.

Mill wê di wê nûqtêyê de wê serî li xwezayê sedemî wê bide û wê, bo ku ew rasthatinan ew ji hev cihê bikê wê, berdewamiyên hev ên venegûhar wê serî li hizra wan a bêmerc wê bide. Li gorî wî ew rewşên weke yên bi rasthatinê, di dewama hev de wê bêmerc ji rewşên gelemperîyan cihê weke 'destûrek xwezayî a sedemî' ku wê karibê weke bibê wê, di rengekê de wê bixwezê ku ew wê bikirpênê.

Di wê nûqtêyê de wê, mill wê ji nerîna xwe ya ku ew li ya giştî çûnê bi şêwayê ku wê li wê bihizirê wê, di çerçoveya nerîna wê de wê weke ku wê li wê ya ji ya giştî hatinê wê di rengekê de wê li wê bihizirê. Di wê nûqtêyê de wê, mijare rasthatinan jî wê di wê nûqtêyê de ku wê karibin biafirin wê weke rewşên ku ew wê, hem bi serê xwe û hem jî wê bi wê ve wê bi destûrî ku wê girêdayî ku wê bi temenekê wê karibin werina fahmkirin wê di rengekê de wê weke ku wê li wê bihizirê.

Di rewşa ya weke ya destûrî de û şibîna wê de wê, vegotinên ku ew dihên kirin dema ku ew werina kirin wê weke ne weke rewşek destûrî a xwezayî ku ew weke newê dîtî wê di dîmenekê de weke were dîtî. Di ya ku ew dihê vegotin de wê hinek pêşek bi têngîni ku ew hena wê weke ku ew newîna ser ziman. Lê ew weke ku ew hena ji temen ve wê, werina herêkirin û ew weke ku ew hena ku ew werina kifşkirin wê di reng û pozisyonekê de wê, di wê de wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bidina dîyarkirin.

Di wê nûqtêyê de wê, dema ku ew wê bi têngînek mantiqî wê were lê hizirkirin wê bi rengê weke "B wê bibê ber ku wê A wê bibê" re wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê. Di wê nûqtêyê de wê rewşa ku ew dihê vegotin wê weke B bê. Lê pêşeka ku ew di wê de wê weke ku ew wê hebê jî wê weke A bê. Di wê nûqtêyê de wê, ev wê, weke pêvajoyek ku ew wê, ji wê pêvajoyê wê weke ku ew wê di wê de wê bibê. Ku em wê bi şibandinekê wê li wê bihizirin wê karibin wê di wê rengê de wê li wê bihizirin ku wê, rewşek weke ya ku wê hinek berfa li ser keviyê ku ew berî ku ew wê bibê qaşa wê çawa wê pêşî wê bibê weke av bi halina xwe wê, di wê temenê de wê weke rewşeka ku mirov wê bi wê ve girêdayî wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê bê. Li gorî wê di awayekê vekirî û dîtbar de wê weke ku ew wê ti destûr wê newê dîtî. Lê bi awayekê sergirtî wê heri hindik wê weke destûrek wê, hebê di wê de.

Di wê nûqtayê de wê, ew rewşa qaşagirtinê û hwd wê, karibê vegotinekê bi xwe re werênê ser ziman (Hempel, Carl Gustav(1966), Philosophy of Natural Science, P. 51-52).

Di wê nûqtayê de wê, di aslê xwe de wê di rewşa hizirkirina bi vê nûqtayê ve girêdayî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê rewşa hizirkirina bi wê re wê, di renekê de wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de mill di mijare vegotinê de wê têngîna sedemê wê bi têngîneh destûrî wê di çerçoveyê de wê, weke bi dîmenekê hizirkirinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin û hizirkirin. Lê di mijare ji ya giştî hatinê de wê, di wê temenê de wê, rewşek giştî wê bi gelemperî ku wê di wê nûqtayê de wê bi wê re wê bibê wê, di mijare têngîna rasthatinê û hwd de jî wê bi wê re wê weke rewşên ku ew wê, di wê çerçoveyê de wê karibin werina fahmkirin bin û ew wê, weke aliyna ku wê, mill wê, bi dîmenekê ku ew bi wê re wê çawa wê empatiyekê zêhnî wê bi wê re wê dênê û wê bixwezê ku ew wê bi çerçoveyek bi wê rengê wê fahmbikê. Bi heman rengê wê di mijare sedemê de wê, ya ku ew wê bi rewşê de wê were fahmkirin wê, di wê rewşa wê fahmkirina wê de wê weke di dîmenekê dudîmenî de wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Di dîmenê ku ew wê bi wê re wê bi sedemî wê weke ku wê were lê hizirkirin wê, ne dîrî wê têngîna ya rasthatinê bê û ankû wê, di renekê bi wê re wê, bi pêvajoyên rûdanên di nava xwezayê de wê, bîn li wan hizirkirin. Lê di wê dîmenê ku ew rewş hat hizirkirin û bi sedemî û ankû ne bi sedemî wê ji aliyekê din ve wê weke di dîmenekê din ê sergirtî wê aliyekê din wê xwe di ahengekê de wê weke ku wê, di wê de wê, ji aliyekê din ve wê bi hizirkirinê wê bide dîyarkirin. Di rewşa ya gelemper de wê, bi wê re wê, bi têngînek destûrî ku wê li wê bihizirê wê, ji aliyekê ve jî wê weke ku wê, Hempel bi kirpênê û mill wê di renekê de wê bixwezê di hizirkirina xwe bigihêje dîmenekê wê, ev nûqte bê.

Mill wê dema ku wê mijarekê wê werênê ser ziman wê rewşa vegotiniya wê bi têngîna sedemê ve girêdayî wê di renekê de wê, hilde li dest. Têngîna mijar û ankû bûyarekê ku wê popper wê bi têngîna “em dema ku em vegotina bûyarekê dikin em weke derpêşekê wê bidest dikin’ jî wê, di wê nûqtayê de wê, weke weke têngînek bi destûrekê û ankû bi gelek destûrên din ên gerdûnî ve wê bi awayekê têkilidarî wê weke ku wê karibê wê werênê ser ziman. Mill wê, rewşa destûrê’ û ya ‘mercên destpêkê’ wê, di renekê de wê, çendî ku wê weke mijarekê di çerçoveya

têgîna sedemê û destûra wê de wê hilde li dest jî wê di wê warê de wê, cihê kirinekê ji aliyekê ve wê, weke ku wê bikê.

Mill wê dema ku wê bahsa rewşên mercî wê bikê wê di rûdawe her rewşê de wê, çawa wê her fenomen ku wê bi destûrek xwezayî ve girêdayî bê wê di rengekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di rewşên weke fenomenê bi serê xwe û girêdanên wê hildana li dest wê ji aliyekê ve wê, karibê derfetekê di çerçoveya têgîna mercên destpêkê ên bi têgîna bûyarê re wê, bênê ser ziman. Lê mill wê, di çerçoveya têgîna destûra sedemê de wê, weke ku me li jor li çend deveran wê hanî ser ziman jî wê, bi hev re wê, di rengekê de wê weke ku wê li wê bihizirê.

Heka em di wê çerçoveyê de bahsa aliyekê ku wê mill wê zêde li ser wê sekinê û ankû wê newênê ser ziman wê, weke aliyekê ku wê rewşek ku ew wê pêşnûma wê bi dîtina bi hiş weke bi darêjekê ku ew wêneyê wê hat derhanîn ku ew wê, di dema xwe de wê, bi ast, pîvan û rengekê destûrî wê were fahmkirin lê wê, dema ku wê çendî wê dem wê bi ser ve wê herê û wê pêşveçûn û pêşketin bi xosletên gerdûnê, xwezayê û fizîkê û hwd re wê bibin wê rewşên ku ew wê piştê wê, bibin wê, di çerçoveya dîmenekê din de jî wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku ew wê bi wê re wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin bê. Ew wê, di wê nûqteyê de wê, di dîmenekê de wê weke ku wê rewşa mekanê û demê wê weke fektorên ku ew wê di wê çerçoveyê de wê karibin weke ew wê werina dîtin wê di rengekê de wê weke ku wê, bahs bikê. Lê hebûna mekanê û demê weke fekorekê di bûyarekê de wê, ne tenê wê bi rewşa ku ew bû wê, di wê temenê de wê bibê wê, di wê hiyaraşîya bi demê re ku wê li dûv hev wê bi tiştê û rûdawê re wê bibê jî wê, weke aliyekê wê yê ku em dikarin wê, ji aliyekê wê yê din ve jî ku wê fahmbikin bê.

Ya ku wê mill wê li ser wê bisekinê wê ya ku wê bi destûra sedemê re ku wê were ser ziman ku wê çawa wê, di dîmenekê de wê weke ku wê, qarakterekê gerdûnî wê bi xwe re wê bistênê bê. Di wê nûqteyê de wê ew şîrove û ankû fahmkirin ku ew wê, di wê çerçoveya wê de wê, di rengekê de wê weke ku wê weke di xatekê de di wê de û ankû di temenê wê de destûrek wê hebê wê, bi xwe re wê, intiba û şewayekê fahmkirinê wê bide me.

Di bûyarekê de em dikarin bêjin ku em hemû aliyên wê bi carekê re wê dema ku em wê dibînin wê bibê? Ev rewş wê hinekê jî wê bi ahenge fahmkirina ve wê girêdayî bê. Ji wê aliyê ve ku mirov wê li wê dinerê wê

ya ku wê rewşa fahmkirina bûyarekê bi zêdeyî û baştirin wê bide dîyarkirin wê ne tenê wê bûyar lê wê fahmkirina me ya ku em bi wê xwediyê pîvanekê jî bin.

Di dewama wê de wê weke ku mirov wê kifşdikê wê mill wê mijare hizirkirinê wê di çerçoveya têgîna sedemê de wê weke ku wê bidomênê. Di wê nûqtayê de wê, mijare di bin têgîna destûrekê de berhevkirina gelek têgên û destûrên ku wê werênê ser ziman wê di wê rengê de wê vê carê wê li têgîna sedemê wê bihizirê. Minaq wê bi darikekê kibritê ku wê çawa wê, komek mazin a puş wê bi şawitê wê, di wê rengê de wê weke ku wê bihizirê. Di wê koma puş de wê gelek darik wê weke wê hebin û wê yek wê çawa wê bê sedema wê wanqas şawata wan weke puş wê, di wê nûqtayê de wê bixwezê ku ew wê, di wê çerçoveyê de wê fahmbikê.

Yanî wê bi gotinek din wê yek ku wê bibê sedema gelekên wê, çawa wê, di wê renekê de wê bibê û ankû wê li ser sedemekê re wê çawa wê gelek encam wê bi derfet bin wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê ew wê, di wê nûqtayê de wê di dewama wê de wê li wê bihizirê.

Li gorî mill wê dema ku wê heta ku wê, girêdane sedemê ku ew heta ku ew xwe bi xwe re newê havêtin li holê wê weke bê wate bimênê wê di renekê de wê, dîmenekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê, mill wê dema ku wê dihizirê wê ne xwezê ku ew di wê nûqtayê de tenê li ser mijarekê û ankû bûyekê ew li wê bihizirê. Di wê nûqtayê de wê, li wê dihizirê û wê, dihênê ser ziman ku wê, mijare têgînek ji ya giştî hatinê ku wê werênê ser ziman wê 'weke têgînek ku ew ne tenê di bûyarekê de lê wê weke têgîhek û ankû salixkirinek ku ew di hemû bûyaran de weke rast bê wê di renekê de wê, bixwezê wê fahmbikê. Di awayekê de wê mijare têgîna ji ya giştî hatinê wê, di wê nûqtayê de wê têgînên wê, weke bi salixkirinên wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di awayekê de wê, bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê weke ku wê bibê.

Yan jî wê dema ku wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Weke têgînek teorîkî ku ew hatî bi hêncet kirin ku wê, çawa weke xwediyê wê têriyê bê ku ew teoremekê bide derhanîn. Bi gotinek din wê weke bi hindik destûran ku wê hê zêdetirî fenomenan ku ew zaninbê. Di wê temenê de wê, di awayekê de wê, ji ya xwe heyî zêdetirî ku ew bi encamê li wê bigihijêyê.

Di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê. Di têgîna fenomenolojîkî a mill de wê

weke ji ya teybet wê bi ber ya gelemper ve ku wê di ahengek sazûmanî û pergali de ku wê herê wê, di wê nûqteyê de wê, ew çûyina ku ew wê, dikirpênê wê karibê wê ji du aliyan ve wê kifşbikê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Aliyê pêşî wê weke di dewama hev de wê weke bi hatinê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Aliyê din jî wê weke bi ali û awayekê geometrikî ku wê bi demê re wê di rengekê de wê li wê zêde bibê re jî wê aliyekê wê yê din ku ew wê di dewama wê de wê hebê bê wê bi awayekê li wê bi hizirê. Di wê nûqteyê de wê, dema ku wê hizrên mill wê li wê were lê hizirkirin wê, kirpendinên li ser tênginek pêwîstîni ku ew wê werina kirin wê di wê nûqteyê de wê, bi hinek sipartinan wê were dîtin ku ew wê werina kirin. Ew spartin jî wê weke bi tênginên newton, laplace û hwd re wê, di rengekê de wê weke ku wê li wê were lê hizirkirin û wê were hanîn li ser ziman. Di dewama wê de wê dema ku wê bahsa destûrên gerdûnê wê bikê wê li ser tênginek bi wê rengê wê, di rengekê de wê weke ku wê li wê bihizirê. Li gorî wê ji ya teybet wê bi ber ya gelemper ve wê di rengekê de wê, awayekê wê yê hizirkirinê wê bi wê re wê bibê. Wê di dewama wê de wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqteyê de wê, şewayê ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê heta ku ew ji jê were ku ew ji ya hindik ew ya pirr zêde ku ew wê, di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Şêwa û destûrên derhanîne ku ew wê bi wê bihizirê wê hinekê jî wê li gorî wî û rengê hizirkirina wî di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov bi teybetî li wê bihizirê bê.

Ev şewayê hizirkirinê ku mill wê bi wê bihizirê wê bo wî, weke ku wê sedema wê ew bê ku wê weke gerdûn wê, di awayekê pêwîstîni de bê. Di wê nûqteyê de wê, dema ku ew bi wê têngîna xwe ya destûrî a weke ji yekê gelekî derhenê ku ew bi wê dihizirê wê bi wê re wê di wê temenê de wê li wê bihizirê.

Di wê nûqteyê de wê, di nava hizrên xwe yên li ser destûrên jê derhanîne ku wê bihizirê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê. Lê ev têngîna mill a ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, dîsa wê weke wê têngîna pêwîstîni a laplace ku me li jor hanî ser ziman wê, cihê xwe bide dîyarkirin ku wê mill wê werênê ser ziman.

Mill wê di wê nûqteyê de wê, di rengê hizirkirina wî ya di wê nûqteyê de wê, mijare ji hev derhanîne de wê, di wê nûqteyê de wê, weke laplace ku ew wê, weke bi tênginek pêwîstîni ku ew wê weke dîyarbûnek wê hebê

ku wê çî wê di dewama wê de wê werê wê, di wê nûqteyê de wê hinekê ji wê dûr wê mill wê weke ku wê bihizirê. Di mijare dîyarkirinê de mill wê, çawa wê çerçoveya wê ya bi fahmkirinê û bi teorikî wê werênê ser ziman wê, di renekê de wê weke ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Li vir wê weke ku mirov wê kifşdikê wê di dema mill de wê, mijare zanînê ku wê çavkaniya wê ji azmûnê bê û ankû wê, zanîna derazmûnê wê hebê û ankû nebê wê, di renekê de wê, weke temen û çerçoveyek hizirkirinê û nîqaşê a demê bê. Di wê nûqteyê de wê, mill wê, cihêbûna wî di wê nûqteyê de wê bi aliyê azmûnê ve wê, mêmela hizirkirina xwe wê bide dîyarkirin û wê, çavkaniya zanînê wê, di wê rengê de wê, azmûnê wê werênê ser ziman.

Hume wê hundurê zêhnê wê, çawa wê, di renekê de wê, bi wê temenê û çerçoveyê wê were fahmkirin wê li ser wê bisekinê. Mill wê têtîgînê weke yên bi derkkirin û ankû azmûnên derveyî wê çawa wê, bandûra wan wê di wê de wê hebê û wê, xwediyê temen û çerçoveyek afrîner bê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Li gorî mill di ya ku ew dihê ser ziman de wê, weke bi derpêşî û hwd ku wê di wê de wê, were ser ziman wê pêwîst bê ku ew karibê bi cerbî were pêşkêşkirin. Ev wê weke merceç ku ew wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Mill wê di ya ku ew dihê ser ziman wê de wê têtîgîna 'merce destpêkê' wê di wê de wê çawa wê weke bê hildan li ewlehiyê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê, di wê de wê, mijare destûrê wê dema ku ew wê, bi têtîgîna 'ya weke ya destûrî' ku ew dihênê ser ziman de wê, mijare destûrê bi têtîgîna ji ya giştî hatinê bi şewayî ku wê li wê bihizirê wê, bi mijare derpêşê re wê li wê bihizirê. Di awayekê de wê, di derpêşekê de wê, di her rewşê de wê karibê wê weke raşt bibînê û wê werênê ser ziman? Wê ji aliyekê ve wê bi wê re wê li wê bihizirê. Lê ji aliyekê din ve jî wê bi mijare destûrê re wê, di hundûr û ankû temenê ya ku ew dihê û dibê û dihê ser ziman de ku ew hebê û di dewama wê de ku ew 'her demê weke derpêşek rast' were dîtin wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê li wê bihizirê û wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê, di wê rengê û awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di têtîgîna destûrî a ku wê li gorî şewayê ji ya giştî hatinê ku ew li wê were lê hizirkirin wê li her deverê û demê weke 'rastîyekê' ku ew hebê û

ew xwe di rewş û bûyarên ku ew dibin de di temenê de wê weke têtînekê bide dîyarkirin. Têtîna wê ne ku ew li gorî wê rast bê. Ku ew têtîna ew li gorî wê rast bê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bibê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê bi wê mijare têtîna destûrî re wê li wê bihizirê bê.

Li vir wê aliyekê din wê xwe di rengekê de wê weke ku me hinekê li jor hanî ser ziman wê xwe bide dîyarkirin. Di mijare têtîna derpêşê û destûrê de wê çî wê weke hev wê hebê ku wê ji hev wê xwe bidina biriqandin. Di wê temenê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê ku wê mill wê bixwezê ku wê bi têtîliya nava derpêş û destûrê re wê, di dîmenekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Li vir wê ji aliyekê din ve jî wê di nava wê rewşa destûrî û ya derpêşî de wê, çawa wê, rewşek bi êminî wê bibê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Li gorî rengê hizirkirina mill ku mirov wê kifşdikê ew wê, dihizirê ku wê, di wê nûqtayê de wê, ew têtîna derpêşî ku wê weke di rengekê derpêşî de wê karibê wê, li wê were nerîn û fahmkirin wê ji rasttîya wê mirov nikaribê bi tememî weke ku mirov bi ewle bê.

Di wê nûqtayê de wê, bi wê re wê, mill wê bi şewayê xwe yê ceribzanî de wê bixwezê ku ew têtîna pêwîstîniyê û ya xwezayê bi wan têtîna destûran a ku ew wê bi wê dihizirê wê, di şewayekê de wê fahmbikê bê.

Di awayekê de wê, rengê hizirkirinê ê ku wê mill wê li wê bihizirê wê, di wê temenê de wê, li ya giştî bi ber wê ve wê bi şewayekê çuyinê bê. Di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê. Mijare ji ya giştî bi hatinê bi şewayê wê çawa wê karibê dîmenekê zanyarî wê bide me wê weke aliyekê ku wê, li ser wê were sekin in bê. Di wê çerçoveyê de wê, ji ya giştî hatina bi şewayê wê ber ku wê aliyê giştî û gelemperî bê wê di wê temenê de wê, di wê de wê, derfeta gihiştina nerînek bi zanistî wê hebê û ankû nebê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Mill wê, di wê nûqtayê de wê, rengê hizirkirina wî di wê temenê de wê, dema ku ew wê dihizirê wê bi şewayê li ya giştî bi hizirkirinê di awayekê şewayê de wê bixwezê ku ew wê, li wê bigihijê. Toulmin Stephen wê, di xabate xwe ya bi navê “The Philosophy of Science An Introduction (1953)” de ku wê li wê bihizirê wê, li ser têtîna ‘qiyas’ê re wê şewayê ji ya giştî hatinê ku wê bibê wê bihizirê û wê di wê temenê de wê, ji wê aliyê ve wê weke aliyekê ku wê zor bê wê, dîmen û awayekê zanyarî ku ew bi xwe re biafirênê wê, bixwezê wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê bikeve nava lêpîrsînek ku wê di wê temenê de wê, li ser ya ya giştî

ve wê, dervî azmûnê wê çawa wê derfeta wê hebê ku mirov bi wê bihizirê û bigihijê encamê. Wê di wê nûqteyê de wê, hizrên xwe wê, di şêwayekê de wê, werênê ser ziman. Di awayekê de wê, Stephen wê, dema ku wê mijarê wê di wê nûqteyê de wê, li wê bihizirê wê, ji aliyekê din ve jî wê li wê bihizirê. Ew jî wê li ser 'ya ku ew dihê vegotin' û "ya ku ew hatî vegotin" de wê ahenge weke ya 'standardî' ku ew wê, di wê temenê de wê, çawa wê hebê wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê, bi wê werênê ser ziman.

Li gorî wê di nava ya dihê vegotin û ya hatî vegotin de wê, dîmenê pêşî wê bi têgîna aqilê ji ya giştî hatinê ku wê bi şêwayî wê dîmen û awayekê hizirkirinê ê çawa wê bi xwe re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê.

Di dewama wê de wê bi hizirkirinên ku wê di wê nûqteyê de wê li ser hizirkirinên mill re wê were kirin ku ew wê, di awayekê ahengê de wê, di wê nûqteyê de wê bi wê re wê, di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê ahengê de wê, levkirinê û di awayekê de wê ya rasttir wê çawa wê li wê bigihijê wê, di wê temenê de wê, bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê dema ku wê bahsa têgîna zanistî û hizra mill bi hev re wê bikê wê pirsek wê di wê nûqteyê de wê di serê mirov de wê biafirê weke ku ew wê di dema xwe wê, bi awayekê ku ew wê xesasiyetê wê li wê bide nîşandin wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqteyê de wê, di şêwayên ku wê piştre wê werina kirin de wê, di wê nûqteyê de wê li ser şîroveyên wî yên ku ew wê, di wê nûqteyê de wê bi felsefeyî bikê re wê bê xwestin ku ew were gihiştin li nûqteyek fahmkirinê a di wê çerçoveyê de. Lê em wê dikarin wê bibêjin ku wê weke ku wê bi xosîsî û teybetî wê, zêdeyî wê di wê rengê de wê, weke ku ew gotin li berçav hatibê girtin û bi wê û rêgezên wê hatibê hizirkirin wê, tenê di dîmenekê gelemperî de wê were dîtin. Minaq wê, hewldanên şîroveyên wî yên li ser têgînên pêwîstîni ên laplace bê û ankû têgînên li ser gerdûnê ên newton û hwd bin wê di wê temenê de wê, çerçoveyek fahmkirinê wê bidina me. Lê em wê jî kifş dikin ku ew wê, dixwezê ku ew derkeve dervî wê dîmenê qiyasê ku wê weke bi ji ya giştî hatinê bi şêwayî ku wê were kirin wê, weke beremberê wê dîmenekê hizirkirinê bi li ya giştî çûyinê ve ku wê bi şêwayê wê were lê hizirkirin re wê, di rengê de wê, derxê li pêş. Ya ku mill wê bi têgîna azmûnkirinê û hwd

re ku wê bixwezê wê pênase bikê jî wê hinekê jî wê ji wê aliyê ve wê weke ku wê wateyek wê ya ku em wê kifşbikin û wê fahmbikin wê hebê.

Wê dema ku em bahsa têtîna mill a bi azmûnê bikin wê ji aliyê têtîna rasthatinê ve wê ji aliyekê din ve jî wê di wê nûqtayê de wê dikarin wê li wê bihizirin. Di awayekê de ew wê, pêşî wê di nava têtîna bûyarekê û rewşek îstatistikî a destûrî de wê çawa wê têtîyê wê bibê wê bi wê re wê, pêşî wê di rengekê de wê weke ku wê li wê bihizirê. Di nava bûyarekê û ku mirov li destûrekê atifkirinê bikê wê karibê wê bi wê re wê werênê ser ziman? Di wê nûqtayê de wê, dema ku em wê li wê, May Brodberck wê, di xabate xwe ya bi navê "Explanation Prediction and Imperfect Knowledge" wê dema ku wê di şewayekê de wê bi kirpênê wê bi gotina "wê demê wê ji destûrek îstatistikî wê bûyarekê weke bi tenê vegotina me wê weke ne bi derfet bê" re wê, di rengekê de wê, werênê ser ziman. Ew wê, di wê nûqtayê de wê, bixwezê di mijarê de wê çawa wê, bi têtînek derhanînê wê, werênê ser ziman û wê di wê çerçoveyê de wê ahengek wê, di nava wê derhanînê de wê çawa wê hebê û ankû wê nebê wê bixwezê wê, werênê ser ziman(çav: Brodberck, Explanation Prediction and Imperfect Knowledge", 1962, p: 248).

Di wê nûqtayê de ku wê karibê têtînekê bide me wê ev paragrafa Brodberck wê, karibê têtînekê di wê nûqtayê de di çerçoveya hizirkirinê wê de wê, bi vê nûqtayê ve girêdayî wê karibê têtînekê bide me. "Gava ku zanyar "daraza xwe" bikar anî, ku bi rastî mijarek psîkolojîk e ku bi jêhatîbûn û perwerdehiya wê ve girêdayî ye, wê hingê veqetandin li pey tê. Ravekirin deduktîf e, gelo em di derheqê cihan de, qanûn an şert û mercên destpêkê de "bi guman" in an na. Pêşbînyek di heman şert û mercan de jî dakêşî ye. Zanyar, bi rastî, dîwana xwe diceribîne ku bi awakî dakêşandî destnîşan dike ku çi divê bibe ger tiştê ku ew bawer dike ku qanûnên pêkanîn û şertên destpêkê yên rastîn bi rastî wusa bin. Pêşgotin bi awayekî dabirîner tê wateya encamnameyekê, çuqasî em di derbarê rastiya wan de piştrast bin an nebawer bin. Têkiliya mantiqî (an nelihevî) taybetmendiya daxuyaniyan bi xwe ye, ne zanîna me ya derbarê wan de. Ger pêşbînî ne deduktîv bûya, wê hingê dê ti sedem tune be ku têtîna wê gumanê li ser bingehan bike. Bi rastî, ew nîşan dide ku bi kêmanî yek ji wan derewîn e. Di zanistiya teorîk de, dema ku pêşbînyek têtîk diçe, ev bi gelemperî, her çend ne hewce be jî, gumanê li zagonan dixê. Ji hêla din ve, di endezyariyê an zanistiya serîlêdanê de, şertên destpêkê gumanbar dibin. Dûr ji hewcedariya "rastiya tam" ji bo bingehên xwe, hemî tiştê ku modela dakêşanê hewce

dike, vegotinek rastîn a hîpotezek li ser rastiya wan e. Dûv re ev hîpotez bi "derxistina tam" tê ceribandin, ku, ez xemgîn im ku divê dubare bikim, nayê wê wateyê û qet carî jî tenê dakêşana sîllogîstîkî ya ku rexnegir carinan wê pê re hevber dikin, tê ceribandin çav: Brodberck, Explanation Prediction and Imperfect Knowledge", 1962, p: 243)."

Di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê di wê nûqtayê de wê, ew bê ku wê bi wê re wê were nîqaşkirin wê mijare derfetê bê. Di mijare derfetê de wê, bi têkiliya nava destûr û rewşa bûyarê de wê, bi têgînek bi ewle ji wê derhanînek qatî wê çawa wê weke ne bi derfet bê wê, di wê rengê de wê di rengê de wê weke ku wê li ser wê bisekinê û wê bi wê re wê rengê wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di mijare derhanînek de wê, dema ku em li wê bihizirin wê, di wê rengê de wê çî encamê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di awayekê derhanînek de wê, weke rewşek di nava rastî û derfetbûnê de wê weke di rengê de wê xwe di awayekê de wê li hiş û aqilê mirov wê bide. Di wê nûqtayê de wê, Brodberck wê dema ku wê mijarê wê bihizirê wê di rengê de wê, di rengê de wê weke çawa wê dema ku wê nexweşek wê were dermankirin û wê bi wê dermankirinê ku wê hevî were kirin ku ew were başkirin û wê, di wê nûqtayê de wê, hizrên weke ew ti carî bi wê baş nebê ku wê werina ser ziman wê, çawa wê, derfetê wê ji holê rabikê wê, di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Wê dema ku wê, dermanek wê li nexweşekê wê li ser çend kesan wê, were ceribandin û wê yek ji wan wê derbas nekê ew dikarê weke têgînek ku wê cihê derfetê û têgîna wê ji holê rabikê wê dîmenekê hizirkirinê wê bi xwe re wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê dema ku wê, di pêvajoya dermankirinê de ku ew çendî li bendêbûn ku ew bû û ew başnebûn çenebû wê demê ew wê, bêhevîya ku wê têgîn û temenê derfetbûnê wê ji holê rabikê wê di mejî de wê biafirênê. Ku em li gorî têgîna mill li wê bihizirin wê demê em dikarin wê di wê rengê de wê di rengê de wê bi têgînek dahûrî wê werênina ser ziman. 'Hemû A wê B bin, lê ev A wê ne B bê' wê demê ev wê weke ne hevgirenekê wê bi xwe re wê werênê li holê. Wê dema ku me got hemû A wê B bin wê demê Ev ya A ya wê demê Ew jî Bûê ya wê weke têgînek levkir wê xwe bi wê re wê, di rengê de ewê bide dîyarkirin.

Bo derhanînekê wê di wê temenê de wê dema ku em bahsa A weke B'yê bikin wê demê wê di wê A'yê de wê çend A wê hebin û wê dema ku ew weke B hatkirin wê di wê temenê de wê, cihêbûn wê, çawa wê bi wê re wê karibê were kirin. Di wê nûqtayê de wê derfet cihêbûnê wê nebê? Wê dema ku em ji wê aliyekê ve wê li wê dihizirin ev weke

aliyekê wê yê giring wê xwe di mejiyê mirov de wê weke aliyekê lêpîrsîner wê bide dîyarkirin.

Mill wê li ser wan destûran wê bihizirê û wê dema ku ew hizrên xwe ew dihênê ser ziman wê bi têngînek ku wê di nava xwezayê de wê, bi têngînek destûrî weke bi şibîna weke ji ya giştî hatinê ku wê bibê re wê, bi têgihe hevbeş a xwezayî re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Li gorî wî ya ku wê, xwezayê wê bi rêvebibê wê xosletên hevbeş bin.

Di wê nûqteyê de wê dema ku wê, mijar wê were ser têngînen weke ya cihêyayîyan ku ew wê, di xwezayê de wê çawa wê hebin ew wê weke kifşkirin ji wan heyinên hevbeş ku ew dihên kirin wê di rengekê de wê bi wê re wê weke ku ew wê li wê bihizirê.

Di nava têngîna wî de wê, ji aliyekê ve wê, çendî ku wê weke ku wê li ya giştî wê weke bi çûyinê wê di rengekê de wê weke ku wê li wê bihizirê jî lê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, bi rengekê weke ku wê karibê li ya weke şibîna bi têngîna ji ya giştî bi hatinê wê, di dîmenekê de wê bi çerçoveyek giştî wê, li wê bihizirê.

Di dewama wê de wê weke ku mirov wê karibê wê kifşbikê mill wê mijare hanîna li ser ziman bi zanyarî wê di rengekê de wê, li ser têngînek bi 'sedem-bandûrê' re wê bi temen bikê. Lê ew wê, di wê nûqteyê de wê, ya derfetbûnê û hwd wê ji wê cihê bikê.

Di wê nûqteyê de wê mijare derfetbûnê wê, di rengekê de wê dema ku ew li ser têngîna sedeme-bandûrê re wê bi têngînek zelal wê li wê bihizirê wê ne dîyarîya bi derfetbûnê re wê, di rengekê de wê weke dervî têngîna zanyarî wê bi wê re wê, di rengekê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Di wê awayekê de wê, di rengekê de wê mill wê di têngîna xwe ya xwezayî de wê weke dîmenekê pêwîstîni jî wê ji aliyekê ve wê bide dîyarkirin. Wê dema ku wê têngînen wî yên bi destûra gerdûnî bihizirê û ya mijare ji wê derhanînê û ankû ji wê derxistin û an jî afirandinê ku mirov li wê bihizirê wê, di wê temenê de wê, di rengekê de wê dîmenekê wê bi me re wê bide çêkirin.

Li ser têngîna mill re wê aliyekê din ku wê bi zêdeyî wê, bi têngîna sedem û bandûrê û hwd re wê bi zimanê asayî û rojane re ku wê li wê bê hizirkirin wê di wê temenê de wê, weke aliyekê ku wê di nava dualiteya têngîna dîyarî û nedîyarîyê re wê, bi têngîna sedemê û bandûrê re wê li wê were lê hizirkirin. Di wê nûqteyê de wê dema ku wê, mill wê hizrên xwe wê werênê ser ziman wê ji aliyekê din ve jî wê mijare lêpîrsînê bi têngîna gelemperîyan re wê, di wê temenê de wê, bihizirê û wê, gelemperî wê

karibin bi gerdûnî wên dîtin û fahmkirin û ankû na wê, di wê nûqteyê de wê, li wê bihizirê. Di asta pêşî de wê, dema ku ew wê, dikê wê bi têngîna hizirkirina re wê di pêvajoya wê ya hizirkirinê a berî ku ew hatîbê çînikirin re wê, di regekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Aliyê din ê duyem jî wê bi têngîna zanînê re wê, li wê bihizirê û wê, bi regekê formulekirina weke ku wê, hemû B'yên ku ew A bin wê ji yên ne B' ku wê çawa wê cihê bin wê, bi wê têngîne re wê li wê bihizirê û wê di nava têtikiliyên wê de wê, piştî ku ew di fahmkirinê de bi wê re ku mirov kûr bû wê çendî wê were dîtin ku ew xwediyê kûrbûn û komplikebûnekê bê bi têtikiliyên navê re wê di şewayekê de wê bixwezê ew wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê fahmbikê. Ew wê, di wê temenê de wê, çawa wê gelemperê wê weke gelemper wê bê dîtin wê di wê rewşê de wê, di şewayekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê, di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Li vir ya ku mirov wê ji têngîna mill wê ji aliyekê ve wê fahmbikê ku wê rewşa gelemperê ew dema ku ew berî çînikirina wê di wê temenê de wê, bi temendestûrîyekê wê di regekê de wê weke ku wê karibê wê li wê were lê hizirkirin.

Di wê nûqteyê de wê gotina çînikirinê wê di regekê de wê weke têngînek ku ew wê, di regekê de wê, di wê pêvajoya fahmkirinê de wê weke ku wê, rengê wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ew wê dema ku wê, 'dema berî ya çînikirinê' ku wê li wê bihizirê wê weke dem û awayekê ku wê, di wê nûqteyê de wê, salixbikê bê.

Di wê nûqteyê de wê aliyekê wê yê din jî wê bi mijare têngîna destûrî bê. Di wê rengê de wê, dema ku wê hizirên mill wê werina hanîn li ser ziman wê di wê rengê de wê, di regekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Di wê rewşê de wê, çi wê weke destûr wê bibê û ankû wê, di regekê de wê, di dîmenekê de wê, li wê were lê hizirkirin. Mînaq di wê nûqteyê de Alex Rosenberg di xabate xwe ya bi navê "Philosophy of Science A Contemporary Introduction" de wê mînaq nûqbûna 'titanikê' wê bide. Ew di rengê ku ew dide wê, bête ser ziman ku wê, titanik wê li çiyayekê qaşayê wê bikeve û wê noq bibê. Mînaq wê di derbarê titanikê û li çiyayê qaşayê ketinê û noqbûna wê de wê ti destûr wê nebin. Lê wê weke rastîyekê wê were herê kirin (Çav: Rosenberg(2011), Alex, Philosophy of Science A Contemporary Introduction, Routledge, p: 48).

Li vir Rosenberg wê şert û mercên hewayê, rewşê titanikê, qaşayê û hwd wê, weke aliyên ku ew wê, di regekê de wê weke ku wê bixwezê

ku ew wan bikirpênê. Di wê nûqtayê de wê dema ku wê, di dewama wê de wê weke ku wê mijar wê were ser têngînek zanyarî de wê, di wê çerçoveyê de wê çawa wê bi şert û mercekê wê ew temenê wê bibê û wê biafirê wê, bi wê ve girêdayî wê bixwezê ku ew wê weke ku ew di dewama wê de wê li wê bihizirê.

Di mijare têngîna sedemê û bandûrê de wê, me hinekê li jor li çend deveran wê hanî ser ziman. Lê li vir wê, dikarê wê hinekê din jî bi wê ve aliyê ve wê di dewama wê de wê li wê bihizirin û wê hinekê din wê werênina ser ziman. Minaq wê, di mijare têngîna sedemekê de wê, mijare cih û warê û demê wê weke aliyna ku wê di wê temenê de wê weke fektorna ku wê wan hinekê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, sedemek wê dervî demê wê di rengekê de wê, weke nebê. Di nava têtikiliya sedem û bandûrê de ku em dîsa bi têtikiliya wê re wê li wê bihizirin wê demê em dikarin wê di dewama wê de wê bibêjin ku wê, mijare bandûrê wê, di rengekê de wê, bi wê ve wê girêdayî wê, weke ku wê dîmenekê wê bide me. Lê tişt û weke bi heyinê, bandûrê û hwd re wê çendî ku wê weke ku ew wê di nava demekê de wê weke ku ew hebê wê, karibê wê weke ku ew dervî demê jî vê ew rengekê weke ew bi serêxwebûna wê re ku ew bide dîyarkirin ji fahmkirina me re bi hebûna xwe re wê bide dîyarkirin. Lê wê, di wê nûqtayê de wê bi demê re wê, di wê rengê de wê hebê.

Di wê rewşê de em dîsa vegeirihina ser vegeirîna têngîna sedemê û têngîna titanikê bi wê re ku em bihizirin. Minaq em wusa tefkir bikin ku ew çîyayê qaşayê ku ew titanik lêket û noq bû wê, bi xwe re wê, ne mayinda û weke ku ew her demê ew hebê. Em wusa tevkir bikin ku ew çîuya wê demekê hebê û demekê ew piştê wê nebê. Wê dema ku ew titanik bo ku ew noq nebê wê demê ew dibê ku ew çîyayê qaşayê li wê cihê nebê. Yan jî ew hebê ew ne di wê cih û rengê pozisyona ku ew bi wê heya de bê. Ev wê weke aliyna ku wê bi wê ahenge wê hizirkirinê re wê ji aliyekê din ê weke bi mijare fahmkirinê û dahûrkirinê re ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Wê dema ku wê, di demekê wê çîyayê qaşayê wê hebê û di demekê piştê ew nebê û ankû ew bi halinê weke windabûnê û çûbê wê demê em dîsa nikaribin bibêjin ku ew çîyayê qaşayê nebûya. Ew dîsa wê weke hebê wê di rengekê de wê bibê û wê, di wê temenê de wê, di wê şêwayê de wê karibê wê bi fektora demê re wê, di wê nûqtayê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di mijare cih û demê de wê, bi fîzîkî wê, têtikiliya nava hev wê, di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê bi wê re wê, hebê.

Di wê nûqtayê de mill wê dema ku ew wê di wê nûqtayê de wê, hizra wî bê ser ziman wê, ew bi têngîna aqilmeşandinekê ahengekî û fektorên nava hev û tékiliya wan ya bi hev re wê, di rengê de wê weke ku wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Mill wê di wê nûqtayê de wê mijare aqilmeşandinê wê di rengê de wê, li wê bihizirê û li gorî wî mijare aqilmeşandinê, bi gelemperî wê bi wê bi derhanînekê ku wê ya ku ew wê tevli aqilê me bibê re wê, di rengê de wê bixwezê wê di şêwayekê de wê salixbikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li vir wê, di mijare têngîna epistemikî a derhanînê a mill ku mirov wê li wê dinerê wê, di şêwayekê de wê weke ku wê, ya ku wê weke derhanînê wê bibê, encama wê, û ya ku wê weke bi wê encamê ku ew wê derkeve li holê wê çî bê wê li wê bihizirê. Di wê nûqtayê de ew wê bersiva wê têngîna xwe wê, di rengê de wê bide û wê bi têngînek epistemikî wê bihizirê û wê bînenê ser ziman ku wê, ya ku wê weke encamê wê xwe bide dîyarkirin wê, zanîn bê.

Ew wê, di wê nûqtayê de wê dema ku wê bahsa aqilmeşandinê wê bikê wê bi herdu aliyên wê yên weke ji ya giştî bi ber ya ne giştî ve û ji ya negiştî bi ber ya giştî ve ku wê bibê wê weke bi şêwayî wê bi herdu aliyên wê li wê bihizirê û wê, di reng û awayekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Ya pêşî wê li ya giştî bi pêde çûyinê bê. Ya duyem jî wê, ji ya giştî bi hatinê bê. Di wê çerçoveyê de ew wê, di rengê de wê, şîrove dikê û wê dihênê ser ziman.

Ji aliyekê din ve jî wê dema ku wê ji xosletna wê bi ber ya giştî ve wê çûyinê wê, weke pêvajoyek derhanînê a bi aqilî bê ku ew wê dixwezê wê di wê rengê de wê fahmbikê. “Li ya giştî pêde çûyinê de wê, pêşek wê ji ya ku ew dihê tefkirkirin wê zêdetirî wê di xwe de wê, bihawênê. Di her li ya giştî pêde çûyinê de wê, ji rastiyên ku em dizanin bi ber yên ku em nizanin em pêde diçin. Bi çavdêriyê ji rastiyên hatina piştrastkirî li rastiyên ku me ew hê çavdêrî nekirina ve weke çûyinekê bê. Wê demê li ya giştî pêdeçûyin wê weke aqilmeşandinekê bê(çav: Mill, John S, A system of logic, p: 202).

Di wê nûqtayê de mill wê di wê pêvajoya hizirkirinê a ku em wê weke li ya giştî bi pêde çûyinê ku em li wê dihizirin wê di wê temenê de wê weke pêvajoyek hizirkirinê ku ew wê, bi aqilmeşandinê ku wê me bi gihênê ya ku em wê nizanin wê di dîmenekê de wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê weke ku wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê ya ku em weke encamê wê li wê digihijin wê çawa wê ji ya ku em wê li wê dihizirin wê, di xwe de wê weke ku wê bihawênê wê

di dîmenekê de wê li wê bihizirê. Di wê pêvajoya hizirkirinê de wê aliyê ku wê mill wê li wê bihizirê wê, di renekê de wê, encama ku ew li wê hat gihiştin wê çawa wê weke rastîyekê wê were piştrastkirin wê di wê nûqtayê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Di wê nûqtayê de wê, heta ku mirov wê nizanibê ku wê encam wê rast bê wê, di renekê de wê weke ku wê, çawa wê were zanin ku wê pêşek wê rast bê wê, di wê nûqtayê de wê li wê bihizirê. Li gorî mill wê di wê nûqtayê de wê ya ku em li wê bigihijin weke encamekê wê ew bê ku mirov, heta ku ew nizanibê ku wê encam wê rast bê wê, di derbarê pêşekê de jî wê, di renekê de wê li gorî wê nikaribê bigihijê darazê û têtînekê ku ew wê weke rast wê, bêtê ser ziman. Wê demê wê, di wê têtîna giştî a pêde çûyinê de wê di awayekê de wê encam wê weke aliyekê ku wê di wê de wê rastbûna pêşekê ku wê weke ku ew wê bixwezê wê kifşbikê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, di şewa û reng û awayekê de wê weke ku wê, bixwezê ku ew wê, di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê li ser ziman bê. E wê pêvajoya aqilmeşandinê a ji ya pêşekê û li encamê ku ew bi pêdeçûyinê wê di wê nûqtayê de wê, di têtînek çerxî (cyclical) wê, di dîmenekê de wê şrove û pênasebikê û wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, di wê şewayê hizirkirinê ê li ya giştî pêdeçûyinê de wê, zaninekê wê bi xwe re wê werênê û ankû wê newênê jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku ew wê, di dewama wê de wê li wê bihizirê. Li gorî têtîna mill wê, 'pêşneketinek' wê di wê nûqtayê de wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin û ew wê, di wê çerçoveyê de wê hewlbide ku ew wê, têtîna ku ew bi gotina pêşneketinê re wê fahmbikê wê di renekê de wê, çerçova û navaroka wê fahmbikê.

Mijare hizirkirina mill a li ser şewayê hizirkirina ji ya giştî bi hatinê wê çawa wê karibê zanînek nû wê bide me û ankû nedê me. Di wê nûqtayê de mill wê weke ku wê xwediyê wê têtîna û hizirkirinê bê ku ew bi wê dihizirê ku wê ev şewa wê, zaninek nû wê bi xwe re wê ji me re wê newênê û wê nedê me. Ber vê yekê wê gotina 'pêşneketinê' wê di wê temenê de wê weke ku me di awayekê de wê li jor wê hanî ser ziman ew wê bikarbênê.

Li gorî mill wê, ev pêvajoya hizirkirina ji ya giştî hatinê wê, 'pêvajoyek bi têtîna diyardeyî a sedemî û an destûrekê ku wê piştrastbikê weke têtîna ji ya giûştî hatinê wê, ku ew hat zanînê wê fêdeya wê tenê wê ew ya ku ew dihê zanîn ku ew were vegotin wê fêdeya wê ji wê re wê hebê(çav: Mill, John S., A system of logic, p: 583).

Li gorî wê pêvajoya hizirkirina ya ji aqilê giştî ku ew dihê bêî ku ew afirandinekê bikê wê weke weke rast wê bê zanin. Lê di dewama wê de wê mill wê li ser wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê ku wê ya ku wê weke bi aqil ghişt ku ew bi hatina wê re ku wê, ghiştina encamekê wê bibê. Lê ew encam ku ew wê rast û ankû ne rast bê wê gihandina li wê nebê. Wê nikaribê wê bide dîyarkirin.

Di mijare vegotinek zanyarî de wê, di wê nûqteyê de wê ew wê li wê bihizirê û ew wê, di wê nûqteyê de wê bixwezê wê bikê ku ew wê bide dîyarkirin ku wê vegotinek zanyarî ku ew ya rast û tişteke nayê zanîn bide hanîn û bide zanîn. Di wê nûqteyê de wê ev wê weke hinek aliyên ku ew wê bi têngîna vegotina zanyarî de wê li wê were lê hizirkirin. Yan jî ya ku ew wê weke hanî ser ziman û da dîyarkirin ku ew di wê temenê de ew di xwe de weke ku ew xwediyê rastiyeke bê. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê êdî wê li wê bihizirê bê.

Ji wê aliyê ku wê mill wê werênê ser ziman wê mijare aqil giştî û ankû ji ya giştî bi şewayî hatinê wê çawa wê, zaninekê wê bide me wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de ew wê, li ser têngîna mantiqê re wê, di rengekê de wê li wê bihizirê. Wê dema ku em di wê nûqteyê de wê, bi wê bihizirin wê, mantiqê mill wê di wê nûqteyê de wê weke ku wê di rengekê hevraştî a zanînê de wê bi mijarê re wê weke ku wê li wê bihizirê. Ew wê, di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê. Minaq wê dema ku ez bêjim ku wê, hemû çûk di firin. Beytik çûkeka. Wê demê beytik jî di firê. Wê di wê rengê de wê ev rengê ku ew wê bi wê re wê karibê wê were lê hizirkirin wê, di wê de wê, derfeta derhanînê û ankû hizra derhanînê wê di wê de wê hebê û ankû wê nebê wê di wê nûqteyê de wê bixwezê ku ew wê ji aliyekê ve wê bihizirê û wê fahmbikê.

Ji aliyê din ve jî wê, di wê temenê de wê, dema ku wê dihizirê wê, di wê têngîna mantiqê de wê, têngîna beytikê de wê, derhanîna wê encama wê ku wê di nava wê û təkiliya wê ya pêşî û ya dawî de wê weke bi təkiliya sedem û encamê ku em li wê bihizirin wê çawa wê, di rengekê de wê karibê were fahmkirin wê weke aliyekê wê yê din jî bê ku ew wê li wê bihizirê bê. Me li jor wê hanî ser ziman ku mill wê di wê nûqteyê de wê encam wê karibê rastinekê di wê nûqteyê de di xwe de wê bide dîyarkirin û ankû wê, di wê çerçoveyê de wê, çawa wê karibê bi rastinekê ji wê fahmbikê wê li wê bihizirê. Di nava wê təkiliya beytikê de wê, di wê nûqteyê de wê, weke difirê ku ew wê, li wê bihizirê wê karibê ew bide dîyarkirin ku wê hemû çûk wê bifirin û ankû ew diafirin. Ji wê aliyê ve

wê di nava wê encamê û têngînê de wê, di rengekê de wê bixwezê ku ew wê ji aliyekê ve wê fahmbikê. Di mijare çûk difirin û ankû beytik weke cûreyekê difirê wê weke du aliyên ku ew ji hev cihê bin wê di rengekê de wê, di wê nûqteyê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê, di wê çerçoveyê de wê fahmbikê.

Mill wê dihênê ser ziman ku wê kengî wê dema ku mirov hemû pêşekê wê dizanin wê karibê di awayekê de wê bi ji ya giştî hatinê bigihijê zanînek giştî. Di wê nûqteyê de wê, dema ku mirov wê, bi pêşekên wê re wê zanibê wê, demê wê, çi wateya wê hebê ku wê weke aqilmeşandinê wê bi temen bikê û wê fahmbikê wê hebê wê, di wê nûqteyê de wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê, di awayekê de wê mill wê dema ku wê bahsa ji ya giştî aqilmeşandinê bikê û ankû li ya giştî aqilmeşandinê bikê wê, weke temenê wê cûreyekê din ê sêyem weke aqil wê bixwezê ku ew wê bahsa wê bikê. Ew ji rewşek hizirkirin a teybet li ya din ku ew bêî ku ew alikariya gelemperan hebê ku ew ew derhanînek were kirin re wê bahsa wê bikê."Heger em li ser bingeha zanîna ku me ji mirovên ku berê jiyane, mîna Platon û Arîstoteles, bi dest xistiye, bigihîje wê encamê ku hemû mirov dimirin in, divê em li ser van mînaqan jî bigihêjin encamê ku Kant jî bimirin a, bêî ku bikevina nav nakokîyê de. Bi rastî, tiştê ku em di derbarê mirina Kant de dizanin ji mirina Platon û Arîstoteles e.(çav: Mill, John S., A system of logic, p: 232)."

Mill wê ji aliyekê din ve jî wê dema ku wê mijare şewayê hizirkirinê ji ya giştî bi hatinê ku wê hilde li dest wê, di wê nûqteyê de wê mijare têngîna birhanê têr û netêrîya wê, di wê nûqteyê de wê weke ku wê bixwezê ew wê bikê mijare lêpîrsînê bi fahmkirinê. Di wê nûqteyê de ew wê, di hizirê ku wê dema ku wê, di rewşekê de wê birhanên me têrê nekin wê demê wê ji rewşên din re jî wê weke ne têr bin.

Di wê rewşê de wê mijare têngîna birhanî wê, bi têngîha vegotinê ve girêdayî wê di rengekê de wê bi têngîna ji ya giştî hatinê re wê, hilde li dest. Li vir di destpêkê de wê dema ku wê lêpîrsînê mill dikê wê, pîrsekê wê di destpêkê de wê bikê. Pîrs jî wê ew bê. Ya ku wê bi vegotinê wê, li ya giştî bi çûyinê ku ew wê, nikaribê wê bikê wê çi wê hebê ku wê ya ji ya giştî ku ew wê were ku ew wê karibê wê bikê. An jî wê, di wê temenê de wê, çi wê karibê wê di wê nûqteyê de wê, di rengekê de wê weke ku wê pêşkêş bikê.

Ew wê, di rengekê de wê, têngîna ji ya giştî hatinê jî wê di rengekê de wê, bi dema ku ew wê bi wê re wê were bûyin wê bibê wê, dana

bîrkinên ku ew dide kirin wê, weke 'erkek' wê ku wê bibê wê di renekê de wê, bigotin bikê. Di wê nûqteyê de wê di wê têngîna weke ya erkê de ku ew wê li wê dihizirê wê weke ji ya giştî bi hatinê re wê weke ku ew ji xwe hebê ku ew were birkirin wê, di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê were lê hizirkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Di dewama wê de wê jî wê werênê ser ziman ku wê, ew dîmenê ku wê gavê biavêjê wê weke ji ya teybet li ya teybet ku wê di renekê de wê weke ku wê bibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê. Li vir wê aliyekê din wê weke ku wê bale mill wê bikişênê wê di wê hevraziya wê hizirkirinê de ku wê hizirkirinên hevraz ku wê di wê de wê weke ku wê di wê çerçoveyê de wê bibin ku ew wê li wan wê bihizirê bê.

Li vir wê ya ku wê, mill wê ji xwe re wê di çerçoveya wê hizirkirinê de wê bikê mijar wê, ew bê ku wê dema ku em bi şewayê ji ya giştî bi hatinê re ku em dihên bi hizirkirinê wê rewşek çawa a bi zanînê ku em li wê bigihijin wê biafirênin û ankû wê weke rewşek çawa a ku ew zanîna me zêdetir bikê wê biafirê wê bixwezê wê, di renekê de wê, li wê bihizirê.

Di wê nûqteyê de wê, bixwezê ku ew 'tişteke nû' wê di wê de wê kifşbikê û ew tiştê nû ku ew di wê pêvajoya hizirkirinê lê digerihe jî wê weke ya ku ew wê, di wê nûqteyê de wê, temenê lê hizirkirina wî ya li wê biafirênê bê. Mill ew di xwezê ku ew di çerçoveyek fenomenî de wê her rewşên ku wê weke bi aqilemeşandinên weke yên mantiqî ku wê berê weke aristo û hwd wê bikin ew ji wê zêdeyî ne tenê wê weke fenomenek û ankû elementek wê ya din wê bi xwe re û bi têkiliya xwe re wê bide dîyarkirin û wê ew wê bi wê re wê hebê lê ew wê, dixwezê wê bînenê ser ziman ku ew wê weke bi serê xwe wê cihê wê hebê. Wê dema ku em bibêjin ku 'hemû mirov mirar in'. "sokrat mirov a", "Wê demê sokrat mirar a" ku em wê werênina ser ziman wê, hemû mirov a di gotina pêşî de wê, karibê bi serê xwe ji ya sokrar û ya mirariyê a di gotina dawîyê de ku wê hebê jî wê cihê wê karibê wê li wê bihizirê. Ev wê, di wê nûqteyê de wê, ew dîmenê têkiliyê a di nava gotinê de bi mantiqî wê tenê wê weke şewayekê hizirkirinê ku ew wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku em wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizir in bin.

Di wê rewşê de wê di nava gotinê de wê dema ku ew wê bi wê re wê were lê hizirkirin û wê weke ku wê, di nava wê kirdeya wê de bi fahmkiirinê wê têkiliyek wê were danîn jî lê wê ji wê zêdetirî wê, rewşek

din wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ew rewş jî wê di wê nûqtayê de wê ew bê ku wê têkiliya ku ew dihê û diafirê wê, di dîmenekê din de wê weke dervî wan gotinan wê weke dîmenekê hizirkirinê ê zêhnî wê xwe di awayekê de wê, dervî wan wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di pêvajoya hizirkirina ji ya giştî hatinê de wê, di wê pêvajoya wê de wê, pêvajoyek hizirkirinê a ku wê weke bi wê rengê wê bi qatkên wê ên hizirkirinê di ahengekê de weke hanîna ba hev re ku wê bibê wê dîmenekê hizirkirinê wê weke ku wê bi xwe re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê dîmenê ku ew biafirê û ankû were afirandin de jî wê, rewşa weke minaq ya xwezayê ku ew wê çawa bibê wê di dîmenekê de wê, weke dîmenekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di mijare têgîna şewayê hizirkirinê ê ji ya giştî hatinê de wê, çawa wê bê ghiştin çerçoveyek fahmkirinê a xwezayê wê di wê rengê de wê, di awayekê de wê, mill wê ji aliyekê ve wê, bixwezê wê jî wê fahmbikê. Yan jî wê ji wê aliyê ve wê dîmenekê çawa ê fahmkirinê di derbarê wê de wê bide me wê, bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, mill wê dema ku ew wê weke ku ew bi aqilê xwe wê li gorî xwe wê li wê serwer bibê wê bibênê ser ziman û wê bixwezê ku ew wê bide nîşandin ku wê şewayê hizirkirinê a li ya giştî pêde çûyinê wê di dîmenekê de wê, weke ya ku wê weke aliyekê bi zanînê ê afrîner ku wê biafirênê û wê bi wê re wê karibê wê, di awayekê de wê weke li hev bi fahmkirinê bi hûnê re ku wê li wê bigihijê wê, bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Lê di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê giring wê, dema ku wê bahsa wê têgîna ji ya giştî wê bikê wê di wê demê de wê, demê ku wê gotin wê cih de bê wê, di rengê wê weke ku wê çawa ku wê mirovek wê, ji destpêka bûyina xwe û heta dawîya jîyane xwe ku ew pêvajoyekê dijî û wê bi wê re wê çî wê bijî wê, di rengekê de wê, weke bi wê re wê bijî bê. Lê ew dema ku ew ghişt dawîya jîyane xwe ku ew ji wê nûqtaya dawî a li lê ghiştî ku ew li şûna xwe dinerê wê çawa wê pêvajoyek pêşketinê û pêde çûyinê wê bi wê re wê bibînê wê di wê rengê de wê weke ku wê di awayekê de wê bixwezê ku wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê het dawîya jîyane xwe wê temenê ku mirov jîyankirî wê weke temenekê bi jîyankirinê û ceribandînê ku ew pêde çûya bê. Lê wê di wê nûqtayê de wê, dem ku ew ji wê ast û rewşa dawî a jîyane xwe ku ew li şûn wê dinerê wê hemû serborî û awayên jîyankirinê wê bi wê re

wê kifşbikê. Wê di wê temenê de wê ew wê weke nûqteyek ku ew wê ji ya giştî wê weke dinerê wê, di wê nûqteyê de wê, bibînê.

Di wî mantiqê de wê, ya ku wê weke aliyekê afrîner wê dimenekê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide nîşandin jî wê ya ku ew wê weke li ya giştî pêdeçûyînê ku wê weke pêvajoyek daîmî ya lêzêdekirinê wê di dîmenekê fahmkirinê de wê xwe di awayekê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê û şewayê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di nava du awayan de wê, ew wê were dîtin. Yek wê weke ji ya hesan bi ber ya giştî ve ku wê dîmenekê wê bide mebê. Ya din jî wê ew rewş û asta dawî a giştî ku ew gihiştîyê de wê weke ku wê ji wê nerînê bê. Wê di wê temenê de wê di dîmenekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di wê şewayê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di wê rengê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Ya ji asta giştî ku wê dinerê wê di wê de wê gelek berhevî ên bi hiş û hwd wê hebin. Wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê û awayekê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Di asta dawî a hişmendiyê de wê, dema ku wê li wê şûna xwe wê binerê wê fahmkirinên ku ew ew berê jînkirina û girtina jî wê bêgûman wê di wê dîtinê de wê, bi wê asta wê fahmkirinê û hiş wê weke xwe di fahmkirina me de wê nemênin wê ji wan temen û derfeta gihiştinên nû ên bi fahmkirinê û hwd jî wê di dîmenekê de wê weke ku wê bi xwe re wê biafirê jî.

Di wê nûqteyê de wê mijare ya giştî ji wê hatinê wê, dema ku wê were şîrovekirin wê, bi ya ku ew bi wê weke heya re wê, di dîmenekê de wê weke ku mirov wê li wê bihizirê. Di çerçoveya têgîna giştî ji wê hatinê de ku mirov wê li wê dihizirê wê, di dîmenekê de wê, dibînê. Weke ku mirov wê ji aliyê zanînê ve wê li wê bihizirê wê ew mirovê ku ew heta ku ew were dema jîyane xwe ya dawî wê, heta wê demê wê bi demên ku ew dijî û hwd re wê gelek azmûnan wê di xêva xwe de wê berhev bikê û wê bi wan re wê, di dîmenekê de wê, weke hebê. Wê ew wê, weke berhevna ku ew di xwe de kirina wê, di dîmenekê de wê bibê.

Li vir wê dema ku em wê ji wê nûqteyê de wê hinekê wê li wê bihizirê wê weke aliyekê wê yê din jî wê ew wê xwe bide dîyarkirin wê ew zanin

û azmûnên ku ew kirina wê weke xwe nemênin bin. Me ev li jor bilêvkir. Lê em wê di dewama wê de wê dubare wê di wê temenê de wê divê ku em wê werênina ser ziman ku wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Minaq wê, ji wê nûqtaya dawî a ku ew lê gihiştîyê ku ew binerê wê, bi wê têngîna mantiqê destûra jê derhanînê ku em li wê bihizirin wê çawa wê, derfet û temenê derhanînên ji wê ên bi hizirkirinê, hîskirinê û hwd wê bibê ku mirov li wan wê bigihijê wê bibê bê. Ev wê, weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Mill wê dema ku wê, di renekê de wê, weke ku me li jor li hinek derverna wê hanî ser ziman wê, bahsa destûra xwezayê weke wê û ankû bi şibîna wê û ankû weke minaqe wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqtayê de wê, di wê çerçoveya wê mijare wê azmûnê de wê, dîmenê ku ew dihê û dibê wê di dîmenekê ku ew weke ku ew bûya û wê, di wê bûyina xwe de wê weke aliyekê ku ew wê karibê wê di wê temenê de wê, werênê ser ziman bê. Weke wê û ankû bi şibîna wê li wê bihizirê jî wê hizirê wê di wê temenê de li wê bihizirê bê. Di wê nûqtayê de wê, têngîna mill a ku wê bi rengê weke bi têngîna 'ya ji me re weke nepeni dihê ku wê bi ya ku ew ji me re weke nasker dihê re cih bigûharênê' re ku wê werênê ser ziman re wê, di wê temenê de wê, karibê bi wê li wê bihizirê. Di wê pêvajoya jîyankirinê a ji destpêkê û heta ya asta dawî de wê, di wê de wê, weke pêvajoyek ku ew weke 'dihê zanîn' wê di dînenekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Lê ew wê, di wê nûqtayê de wê, bi hîs û hêstkirinên bi xwe re wê, temenê derhanînên din ên ji wê ku wê bikê wê di renekê de wê weke ku ew wê bibê û wê, bi wê re wê weke yên ku ew nayêna zanin ku ew dihên zanîn re wê, di awayekê de wê bi pêvajoyek fahmkirinê a nû a li ser wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bingihê wê di awayekê de wê weke ku wê biafirênê.

Ev wê weke têngînek ku wê, weke ya ku ew hatî jîyankirin ku ew were azmûnkirin bibê. Di wê nûqtayê de wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Li vir wê, weke aliyekê wê yê din jî wê rewşên ku ew weke bi dyardeyî û fenomenî ku ew bi wê re werina kifşkirin ku ew werina jîyankirin wê, di şewayekê de wê, weke aliyana ku

ew wê bi dîmenê ku ew bi wê jîyankirinê ew hatina salixkirin re wê xwediyê dîmenekê fahmkirinê jî bin. Di wê pêvajoya jîyankirinê de wê, bi jîyankirinê wê di nava diyarde, fenomen û hwd wê weke ku wê têkiliyek epistemikî wê, weke ku wê, were danîn. Ew têkili wê, weke têkiliyek ku wê di wê nûqteyê de wê, bi wê çerçoveya fahmkirinê û weke levkirin û ahenge navê re wê, karibê wê bi wê re wê fahmbikê bê. Li vir wê, dema ku wê ji ya giştî bi nerînê a li şûn weke di temenê ji ya giştî bi hatinê ku wê li wê bihizirê wê, bi têgîna weke ya ku ew dihê zanîn û dîyar re wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Mill wê bi têgîna hêjayiya epistemikî ku ew nirxa wê kêmbikê re wê, di rengekê de wê li wê bihizirê. Ew di çerçoveya têgînek xwezayî ku ew bi sazûmana xwe re di aheng û levkirinekê de bê re wê bixwezê wê di rengekê de wê weke ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de wê, ew dîmenê ku ew wê bi wê pêvajoya jîyanê re wê, ji ya giştî wê biafirê ji wê nûqteya dawî ku ew dinerê û bi wê re dihê wê, dîmenê weke hevqirtinek bi tûra têkiliyan re ku wê li wê bihizirê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ev dîmen wê weke ali û dîmenekê ku wê piştre wê di çerçoveya wê sazûmana wî ya hizirkirinê de ku wê çawa wê, weke bê temenê şiroveyên di rengê têgîna pêwîstîniyê de ku wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, werina kirin û pêşxistin jî bin.

Bi çavkaniyên navarokê re hin çavkaniyên din ku ew di dema nivîsandina wê de hatina xwandin.

*Hollander, Samuel(1985), *The Economics of John Stuart Mill*, University of Toronto Press

*Letwin, Letwin(1965), *The Pursuit of Certainty*, Cambridge University Press

*Reeves, Richard, *John Stuart Mill: Victorian Firebrand*, Atlantic Books (2007), paperback 2008

*Skoble, Aeon (2008). "Mill, John Stuart (1806–1873)". In Hamowy, Ronald (ed.). *The Encyclopedia of Libertarianism*. Thousand Oaks, CA: Sage; Cato Institute.

*Spiegel, H. W. (1991). *The Growth of Economic Thought*. Economic history. Duke University Press

*Bentham, Jeremy (2009). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation (Dover Philosophical Classics)*. Dover Publications

*López, Rosario (2016). *Contexts of John Stuart Mill's Liberalism: Politics and the Science of Society in Victorian Britain*. Baden-Baden, Nomos

*Mill, John Stuart (2011). *A System of Logic, Ratiocinative and Inductive (Classic Reprint)*. Forgotten Books

*Smart, J. J. C.; Williams, Bernard (January 1973). *Utilitarianism: For and Against*. Cambridge University Press

*Vergara, Francisco (1998). "A Critique of Elie Halévy: Refutation of an Important Distortion of British Moral Philosophy".

*Minto, William; Mitchell, John Malcolm (1911). "Mill, John Stuart" . *Encyclopædia Britannica*. Vol. 18 (11th ed.). pp. 454–459

*Moore, G. E. (1903). *Principia Ethica*. Prometheus Books UK

*Rosen, Frederick (2003). *Classical Utilitarianism from Hume to Mill*. Routledge

*Cobb, A., (2017), "Mill's Philosophy of Science", in Macleod and Miller

*Smart, J. J. C.; Williams, Bernard (January 1973). *Utilitarianism: For and Against*. Cambridge University Press

*Scheffler, Samuel (August 1994). *The Rejection of Consequentialism: A Philosophical Investigation of the Considerations Underlying Rival Moral Conceptions*, Second Edition. Clarendon Press

*Donner, W., (1991), *The Liberal Self: John Stuart Mill's Moral and Political Philosophy*, Ithaca, NY: Cornell University Press.

*Findlay, G., (2017), "Mill on Education", in Macleod and Miller

* Levin, M., (2004), *J.S. Mill on Civilization and Barbarism*. London: Routledge

*Macleod, C., (2013), "Was Mill a Non-Cognitivist?" *The Southern Journal of Philosophy*

*Moore, G.E., 1993, *Principia Ethica*, Cambridge: Cambridge University Press

*Scarre, G., (1989), *Logic and Reality in the Philosophy of John Stuart Mill*, London: Kluwer Academic Publishers

.
Abdusamet Yigit, kurdistan, cizirabota, 2018

..